EXTRA
nummer 39
juni 1988

TIJD-SCHRIFT

VLAARDINGSE LUIDKLOKKEN EN UURWERKEN

HISTORISCHE VERENIGING VLAARDINGEN

VLAARDINGSE LUIDKLOKKEN
en
UURWERKEN

door

Matthijs A.Struijs
medewerker Stadsarchief Vlaardingen

*

Vlaardingen, 1988.

INHOUD

Van de voorzitter. 5

Voorwoord. 7

De restauratie van het 16e eeuwse torenuurwerk door E.Krenkel. 13

De luidklokken in de Stadstoren op de Markt. 15
- "Anna heiten ich". 19
- "Door 't swaer oorlochfel". 27
- Ontvoering ... 33
- ... en terugkeer. 35
- "Een historisch uur". 39
- Anna's nieuwe taak. 40
- Uitgeluid. 42

Het Oranje Carillon in de Stadstoren. 45

De Stadhuisklokken. 57

De Visbankklokken. 66

De klokken van de voormalige toren van de Nieuwe Kerk aan de Binnensingel. 71

De klokken van de toren der R.K. Johannes de Doperkerk aan de Hoogstraat. 77

De Stadsuurwerken en de Stadsuurwerkmakers. 83
- Het oude uurwerk. 83
- De eerste stadsuurwerkmaker. 89
- Snelle opvolging. 91
- Bewijs van vakmanschap. 93
- Vlaardings kwartiertje. 94
- De muziekdozenmaker en het Visbankuurwerk. 97
- Nieuwe bezems ... 101
- Grote reparatie. 103

- Eerste instructies. 104
- Vaste "klokkenist". 106
- Een begeerde titel. 108
- Reorganisatie. 109
- Sollicitanten. 111
- Nieuwe instructies. 113
- Rapportage. 114
- Ingezonden stuk. 116
- Nieuwe Kerk. 116
- Centraal uurwerk. 118
- Contracten. 119
- De zaak "Nieuwe Kerk". 121
- Nieuwe plannen. 126
- Een nieuw uurwerk. 128
- Tenslotte. 134

Overige Vlaardingse luidklokken en uurwerken. 137
- Voormalig Raadhuis Vlaardinger-Ambacht. 137
- Bethelkerk. 139
- Rehobothkerk. 141
- Pniëlkerk. 141
- Voormalige Immanuëlkerk. 143
- Sint Willibrorduskerk. 143
- Heilige Geestkerk. 143
- Emmaüskerk. 147
- Sionkerk. 147
- Kerkcentrum Holy. 147
- Ichthuskerk. 151

Over luiden, luidsters en luiders. 155

Tijdmeting en tijdsverschil. 165

Notenapparaat en verantwoording. 170

Van de voorzitter.

Het oude torenuurwerk van Vlaardingen zal in ere worden hersteld. Volledig functionerend krijgt het een plaats in het hart van onze stad, in de hal van het stadhuis. Hoewel we als Historische Vereniging Vlaardingen het uurwerk een plekje in de kerk zèlf hadden gegund, een plekje in het stadhuis is ook zo slecht nog niet. Immers, torenklok en stadhuis hebben gedurende honderden jaren vanaf de Markt of Omring een bepalende invloed uitgeoefend op het leven in Vlaardingen. Zo'n eeuwenlang nabuurschap laat zijn sporen na en leidt tot een rijke historie.

Het is archiefmedewerker Matthijs Struijs volledig toevertrouwd om die geschiedenis na te vorsen en te beschrijven.
Verheugend is het dat ons gemeentebestuur het belang ervan heeft ingezien en dat het verhaal van het stadsuurwerk aan de grote klok wordt gehangen. Graag hebben we het aanbod aanvaard om - gesubsidiëerd - een extra nummer van "Tijd-Schrift" geheel te wijden aan het Vlaardings "klokkenspel".

Bij het gereedkomen van het meer dan vierhonderd jaar oude uurwerk is een publicatie als deze naar de mening van de Historische Vereniging Vlaardingen volledig op zijn plaats.

Met dank en hulde aan het Gemeentebestuur en Matthijs Struijs bieden we graag dit "Tijd-Schrift" aan dat klinkt als een klok!

K.W.van Netten.

Infinita est velocitas temporis qua magis apparet respicientibus.

Onmetelijk is de snelheid van de tijd, en dat blijkt des te meer, als men terugziet.

Voorwoord.

Aan het tot stand komen van dit artikel over de Vlaardingse luidklokken, uurwerken en uurwerkmakers, liggen twee feiten en een idee ten grondslag.
Het eerste feit is het bezoek van een kleinzoon van een vroegere stadsuurwerkmaker aan het Stadsarchief, nu al weer enkele jaren geleden. Na enig speurwerk bleken er aardige bijzonderheden over grootvader Roeloffs te zijn bewaard en daardoor ontstond het idee voor dit verhaal.

Maar pas het vertrek van Stadsuurwerkmaker Van Roon, in september 1984, gaf de eigenlijke stoot om er wérkelijk iets aan te gaan doen. Met zijn vertrek hield een toch al enige eeuwen oud instituut op te bestaan en dat is toch wel de moeite waard om even bij stil te staan.

En dan was er nog het oude, in zijn soort vrij unieke torenuurwerk, dat in 1940 buiten bedrijf was gesteld en sedert die tijd een wat zwervend bestaan heeft geleid. Nadat het nog zo'n 25 jaar in de toren was blijven staan werd het bij de restauratie van de Grote Kerk in de zestiger jaren naar beneden gehaald en enige tijd in een vitrine in de kerk tentoongesteld. De firma Eijsbouts in Asten zou het daarna restaureren, maar door bezuinigingen

Zó kwam het oude uurwerk bij de heer J.Madern binnen!

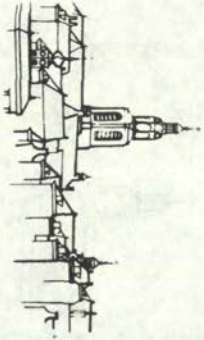

is dat toen niet doorgegaan.

In 1981 nam wethouder A.Maarleveld het initiatief om het uurwerk over te brengen naar de Bedrijfsschool van de scheepswerf Wilton-Fijenoord in Schiedam, met de bedoeling dat de leerlingen van die bedrijfsschool het zouden opknappen en bijmaken wat er inmiddels van verloren was gegaan. Hiervoor was uiteraard geld nodig en dat was er ook toen niet. Een poging van de Culturele Raad om door het rondzenden van een Nieuwjaarswens met een afbeelding van het uurwerk de nodige financiën op tafel te krijgen mislukte helaas, en zo raakte het uurwerk langzamerhand in de vergetelheid.

Om die renovatie toch eens van de grond te krijgen, ontstond het idee om deze klokkengeschiedenis zodanig te doen uitgeven, dat het met enige winst aan de mens kon worden gebracht en die winst dan voor die renovatie te bestemmen. Toegegeven: het zou geen duizenden hebben opgebracht, maar het had wel een begin kunnen worden van een grotere aktie en bovendien zouden de Vlaardingers aan het bestaan van het uurwerk herinnerd worden.

Maar wie rekent, moet nog eens over rekenen. Want begin 1985 werd het uurwerk uit Schiedam teruggehaald. De kans dat het nog ooit daar gereviseerd zou worden, was verkeken door de algemene malaise in de scheepsbouw. In maart van datzelfde jaar kwam echter een bericht in de krant dat het uurwerk tóch gereviseerd zou worden! Een tweede bericht meldde dat de toen-en-nu-malige wethouder J.Madern bereid was het apparaat pro Deo ..., nou ja, pro Flardingensis, in zijn graveerinrichting door een klokkenhobbyist te laten reviseren!
Natuurlijk een prachtig initiatief, waarvan wij allen een

goed resultaat verwachten, maar dit verhaal verloor er wel zijn ideële basis door! Tegen een mecenas konden wij niet op! Het verzamelde materiaal was echter dermate interessant dat het te betreuren zou zijn als dat niet onder de aandacht van iedere Vlaardinger zou kunnen komen. Maar dankzij financiële steun van de gemeente Vlaardingen kon toch een uitgave tot stand komen en nog wel ter gelegenheid van het gereedkomen van de restauratie van het uurwerk! En om die reden plaatsten we vooraf een notitie van de hand van de restaurator van dat uurwerk, de heer E.Krenkel, die met vijf andere medewerkers van de firma Madern het uurwerk heeft gerestaureerd.

Naarmate de restauratie van het uurwerk vorderde, kwamen ook de meningen los over de uiteindelijke opstelling ervan. Wethouder B.Goudriaan kwam met het idee van een amfitheater met op de rand daarvan een hoge zuil, met in de top een wijzerplaat en daar enige meters onder het uurwerk, geplaatst in een glazen kast. Anderen vonden (en vinden nog) dat een opstelling in de Grote Kerk het meest ideaal zou zijn. Maar het gemeentebestuur wilde een opstelling in de hal van het oude stadhuis, waar ook de klok "Anna" een plaats had gevonden. Omdat het uurwerk nogal omvangrijk is en die hal nu ook weer niet zó groot, gaf dat problemen en daarom besloot men het uurwerk in de hal van het níeuwe stadhuis, aan de Schoolstraatzijde te plaatsen. Hoe de gedachten hierover zijn van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die hier ook bij betrokken is omdat het uurwerk ook Rijksmonument is, was bij het ter perse gaan van dit boekje nog niet bekend.

*

Hoewel het in deze publikatie in eerste instantie ging om de geschiedenis van de klok "Anna" en van het oudste uurwerk, alsmede over het instituut van de stadsuurwerkmakers, is ook een overzicht opgenomen van alle andere in de stad aanwezige klokken en uurwerken. Die gegevens zijn dan gelijk ook maar vastgelegd, want het ziet er toch niet naar uit dat er ooit nog luidklokken bij zullen komen. Door de helaas te verwachten sluiting (en sloop) van kerken zullen ze eerder in aantal afnemen.

De belangrijkste luidklokken worden hierna afzonderlijk van het bijbehorende uurwerk behandeld. De uurwerken komen namelijk het best tot hun recht in relatie tot hun makers en zijn daarom in één hoofdstuk samen met de stadsuurwerkmakers opgenomen.
Door het feit dat om de twee jaar een nieuwe stadsuurwerkmaker werd benoemd, moest in dat hoofdstuk wat veel in detail worden getreden. Iedere nieuw optredende funktionaris had zo zijn eigen ideeën over het onderhoud en daar konden we niet omheen. Het zij zo.

Na de behandeling van de jongere klokken en uurwerken, volgt nog een hoofdstuk over het klokluiden en over de klokluiders, alsmede een hoofdstuk over 'de tijd'.

Wij hopen met deze studie een bijdrage te hebben geleverd aan de vastlegging van weer een onderdeel van de Vlaardingse geschiedenis.

Vlaardingen, maart 1988,

Matthijs A.Struijs.

De heer E.Krenkel bezig met het uurwerk in de staat zoals het in december 1985 was.

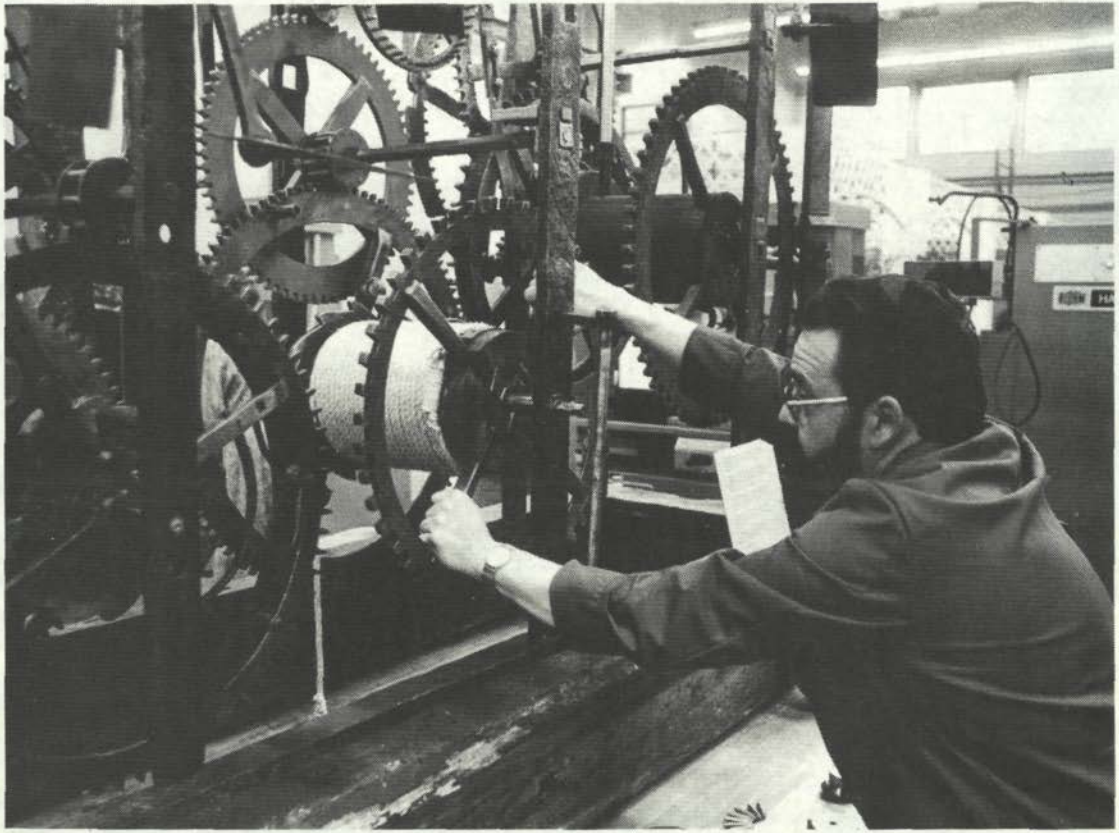

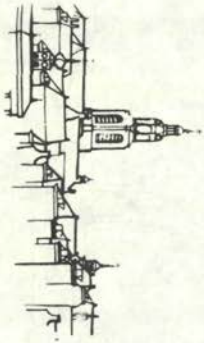

DE RESTAURATIE VAN HET 16e EEUWSE TORENUURWERK.

Door E.Krenkel.

In februari 1985 werd ik voor het eerst geconfronteerd met het uurwerk. Het bevond zich toen in gedemonteerde toestand in een pand van Gemeentewerken aan de Hoflaan. In augustus van dat jaar werd het uurwerk bij Madern B.V. aangeleverd. Daarna ben ik met vijf medewerkers aan het restaureren begonnen. Het uurwerk werd eerst gereinigd en daarna voor zover mogelijk gemonteerd. Helaas was het niet meer compleet. Er ontbraken diverse onderdelen van het gaandewerk en van de slagwerken. Aanvankelijk was het de bedoeling het uurwerk te laten werken zoals het voor het laatst dienst had gedaan in de toren van de Grote Kerk en dat moment werd bereikt op 3 december 1985. Het uurwerk liep toen met slinger en pennegang.
Maar omdat het uurwerk tussen 1550 en 1600 gebouwd moet zijn, kan het in eerste instantie nooit met een slinger zijn uitgerust. De toepassing van de slinger vond pas plaats na het Huygens-octrooi van 1658. Deze gedachte bleef mij boeien en na enig overleg met de gemeente werd besloten de klok toch naar de oorspronkelijke staat terug te bouwen.
Dat bleek een heel karwei te zijn, want waagbalk, lepelspil etc. moesten nieuw worden aangemaakt en dat vergde menige avond. Ik wil mijn medewerkers danken voor de inzet die zij bij dit werk hebben getoond. Onze beloning bestaat niet uit geld, maar uit de gedachte dat we met elkaar toch een klein stukje cultuur voor Vlaardingen hebben behouden. Dat moet mij even van het hart in deze keiharde materialistische tijd!

Als in juni aanstaande de overdracht plaats zal vinden, dan is dat het slot van een groots karwei.

De Stadstoren met de Grote Kerk in de dertiger jaren.

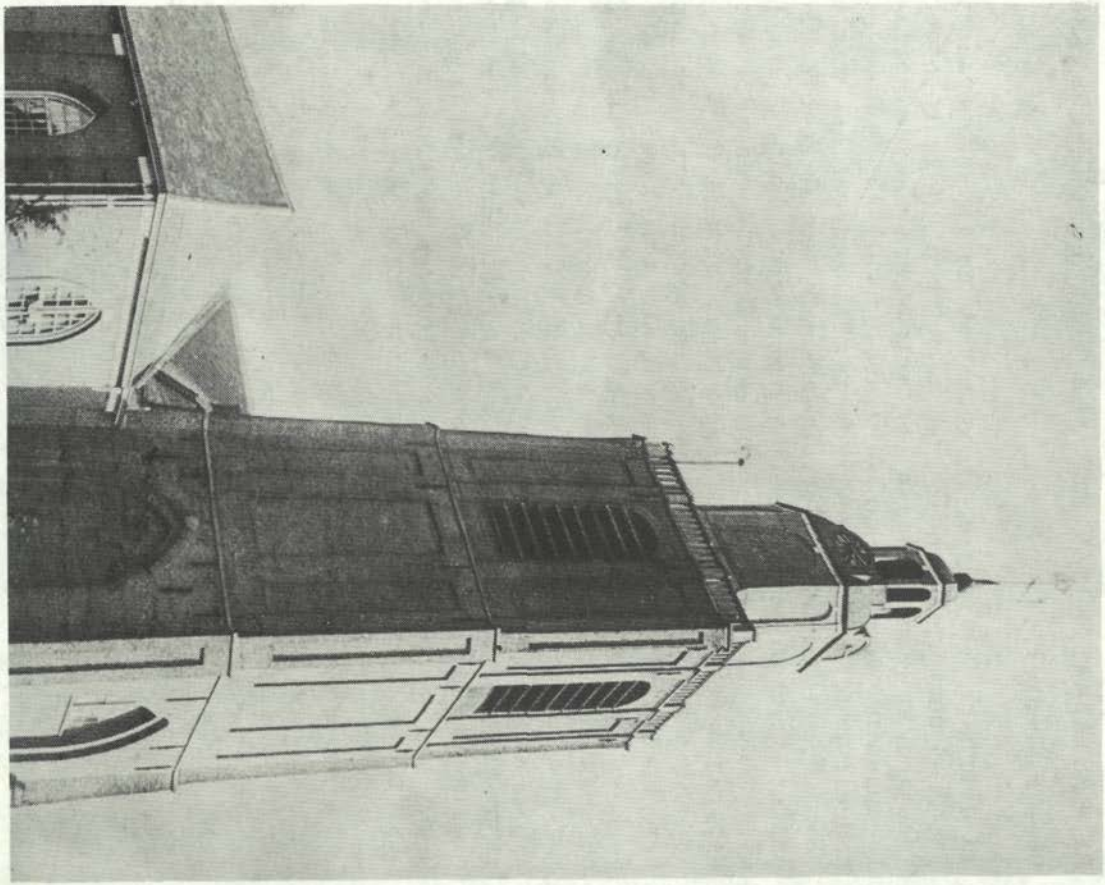

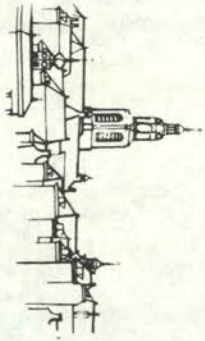

DE LUIDKLOKKEN IN DE STADSTOREN OP DE MARKT.

Inleiding.

In onze jonge jaren, lang geleden, trokken wij enkele malen per jaar, op onze vrije woensdagmiddag, met stokken gewapend óp naar de grens tussen Vlaardingen en Schiedam op de Schiedamsedijk. Aan de andere kant van die grens troffen wij dan steevast een stel Schiedamse jongelui aan, met wie vervolgens een stevig robbertje werd gevochten en waarbij menigeen er niet zonder kleerscheuren, gebroken klompen of builen van afkwam. Wij hebben ons later vaak afgevraagd hoe het eigenlijk kwam dat, als wij het in ons hoofd haalden om tegen de Schiedammers te gaan vechten, er dan ook inderdáád Schiedamse jongelui aanwezig waren om tégen te vechten. Régelde iemand dat of was dat hetzelfde kinderinstinct dat feilloos aanvoelde wanneer er geknikkerd, getold of gehoepeld kon worden ?

Na zo'n veldslag thuis teruggekeerd, moest er natuurlijk wel een verklaring worden gegeven van het hoe en waarom van de opgelopen verwondingen. Als dat tenminste al het ergste was, want eigenlijk was een gebroken klomp erger: die had geld gekost! Maar toen eenmaal het verhaal verteld was, kwam er, vreemd genoeg, begrip in de ogen van pa en straf bleef uit. Waarom ? Wel, het bleek dat niet alleen hijzelf, maar ook zijn vader en grootvader in hún jonge jaren op diezelfde manier tegen Schiedammers hadden gevochten!

Pas veel later, toen in een ander grensgebied tussen beide steden de zogenaamde "busbaanrellen" uitbraken, zochten we naar een verklaring van dit gedrag, dat dus al generaties lang werd gevolgd. Hoewel het natuurlijk méér

voorkomt dat de jeugd van twee naburige steden elkaar bevechten, menen wij voor deze specifieke burenruzie een wat verder strekkende achtergrond te hebben gevonden dan een tijdelijke onverdraagzaamheid. In dit geval zit het dieper en wij zoeken de oorzaak ervan dan ook in het verhaal dat wij allemaal kennen over de brand van Vlaardingen in 1574, dus tijdens de 80-jarige opstand tegen de Spaanse overheersing. Dat verhaal wil dan dat op 2 juni 1574, toen de stad Vlaardingen door haar inwoners was verlaten vanwege de vermeende komst van Spaanse soldaten, een bende Schiedammers de stad introk en die grondig verwoestte en in brand stak. Dit verhaal is in hoofdzaak afkomstig uit het, overigens unieke, geschiedenisboek van Vlaardingen "Handvesten, Octroyen... aan de Stede Vlaardingen" [1].
Maar is het nu écht wel zo dat "de Schiedammers" in het generaal dit hebben gedaan ? Wij en vele anderen met ons, menen van niet. Zoals vaker gebeurt, wordt een sappig verhaal uit de context van een boek gelicht en gaat dan een eigen leven leiden. Want wie de "Handvesten ..." goed leest komt tot de conclusie dat het verwoesten van de stad gezien moet worden in het licht van de krijgshandelingen in die tijd en niet zonder meer als een daad van de inwoners van een naburige stad.

In het verleden, maar ook vrij recent, werd al vastgesteld dat in feite een groep (water)geuzen de hand had in de verwoesting van Vlaardingen [2]. Weinig in getal als zij waren, zagen zij geen kans de stad tegen de Spanjaarden te verdedigen en bovendien was het een volkomen open stad, zonder af te sluiten muren, wat een verdediging nogeens extra bemoeilijkte. En: "wat niet te verdedigen is, moet worden verwoest", is nog altijd een krijgskundige taktiek. Al in een brief aan de Staten van

Holland, uit 1592, worden we gewaar hoe de stadregering de brand zag: "...dat in de afbrandinge der voorsz. Stede, geschiet tot afbreck van den viant ende preservatie van de naastgelegen Steden, binnen den jare MDLXXIV, in 't aanbegin van der oorloge...." [3]. In dezelfde geest spreekt een attestatie uit 1619, waarbij de vroedschapsleden Jan Slijp en Jan Versijde verklaren dat zolang hen heugt "voor de laetste Nederlantsche troublen" in Vlaardingen de brouwnering werd uitgeoefend, "maer dat met deselve troublen, tot preservatie vant gemeene beste, de Stadt van Vlaerdingen in den gront wordende affgebrant...". Slijp is op dat moment 85 jaar en Verzijde 73 jaar, zodat zij beiden de brand bewust hebben meegemaakt. Nog duidelijker is een brief uit 1693 van de stadsregering aan de hoogheemraden van Delfland: "...hoe dat de parochiekercke binnen den voorsz.stede, beneffens alle gebouwen der geheelte Stadt in de troubele tijt der oirloge Anno 1574 tot wederstant van den gemeenen viant ende preservatie der naest gelegen steden totaliter is verbrant ende geruïneert" [4].
Omdat de geuzen waarschijnlijk uit de richting van Schiedam kwamen is het altijd nog mogelijk dat zich bij die groep enige op buit beluste Schiedammers hebben bevonden. Meelopers zijn er altijd en Schiedammers zullen daarop geen uitzondering vormen. Maar de Schiedamse burgers waren zeker niet de initiatiefnemers van een overval op een open en bovendien vrijwel verlaten stad.

Na de brand stonden van stadhuis en kerk alleen nog de muren overeind. Het verhaal wil dat de Schiedammers zelfs "de clockspijze" hadden meegenomen, met de bedoeling van het metaal daarvan, maar ook van het ijzerwerk uit de woonhuizen, wapens te kunnen maken. Wapens voor de Schiedammers ? Nee, voor de geuzen!

Vlaardingen in 1575. De kerk en vooral de spitsloze toren geven sterk de indruk van een ruïne.

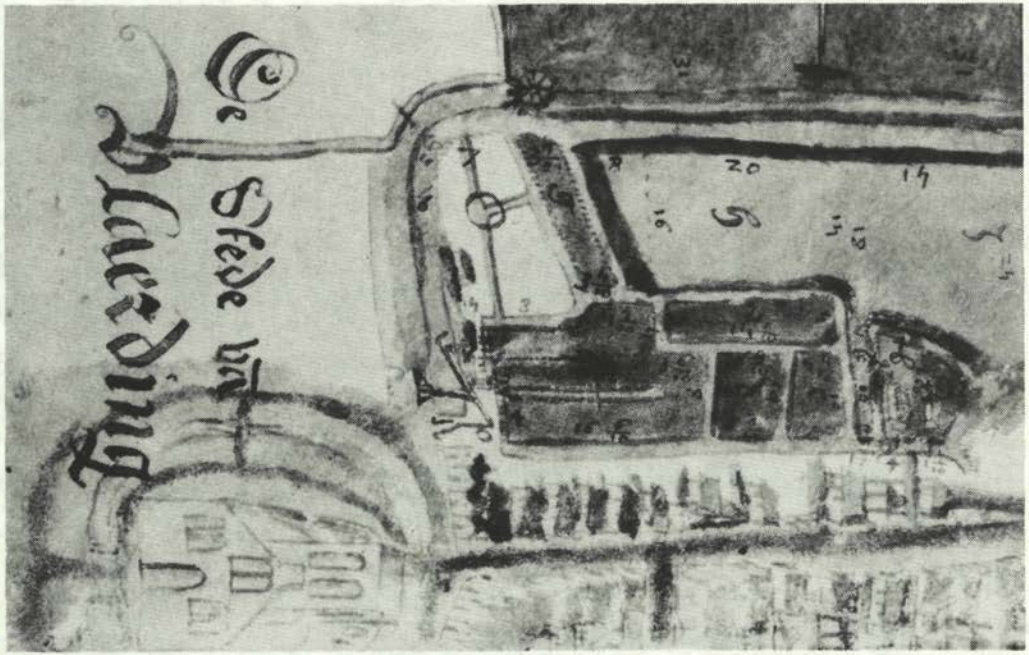

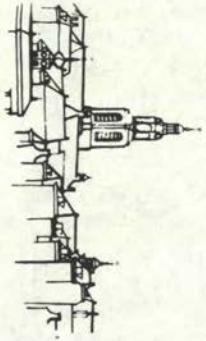

Nu valt het echter moeilijk te veronderstellen dat men toen een stel gave luidklokken in handen heeft gekregen. Want wat denkt u dat er met de klok, (of klokken) gebeurde toen al het houtwerk uit de toren brandde ? Juist! Die lag in stukken beneden! Een vraag onzerzijds aan een Schiedammer of onze klok nog in hun toren hing, was dan ook om twee redenen volkomen misplaatst. Ten eerste omdat wij er zonder meer vanuit gingen dat Schiedammers onze stad hadden leeggeroofd en ten tweede hadden wij niet doorgedacht over het uitbranden van de toren. En dat nog daargelaten: de Schiedamse luidklokken blijken bij nader onderzoek een respectabele, en vooral duidelijk Schiedamse, afstamming te hebben!
Dat de bende de tijd genomen zou hebben om de klokken tijdig uit de toren te halen, dus vóór dat zij de zaak in brand staken, valt ook niet aan te nemen. Zoiets vraagt tijd en overleg en dat is gewoonlijk niet de sterkste kant van een zootje ongeregeld dat wil plunderen. Dat zij de stukken en brokken hebben meegenomen ligt natuurlijk wel voor de hand, want het ging uiteindelijk om het materiaal.

"Anna heiten ich".

Maar, hoe dan ook, Vlaardingen zat zonder luidklokken en dat zal knap vervelend zijn geweest, want iedereen in de stad werkte, of hield daarmee op, bij het luiden van de klokken [4a]. In 1578 kwam er echter verandering in die situatie: er kwam weer een klok. In de stadrekening over dat jaar vonden we de volgende post:

> "Betaelt Cornelis Dirckszn Speck 't welck hij de oirlogiemaeckers voert hangen van de clock tot haer

Betalingspost "voert hangen van de clock", 1578.

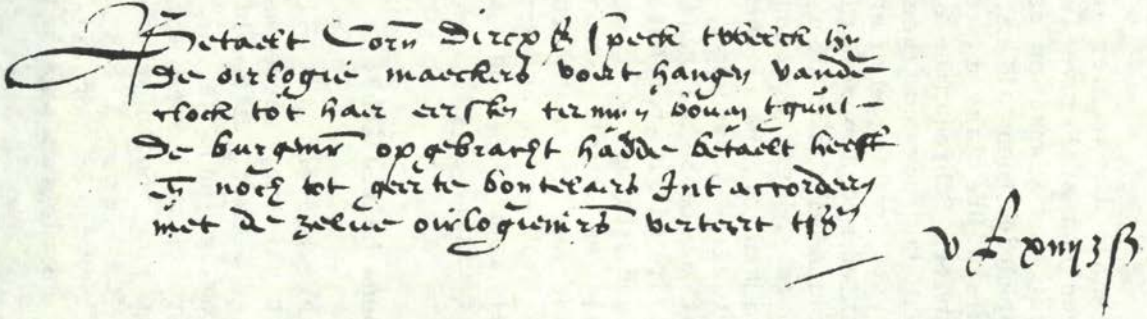

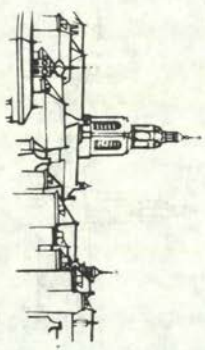

> eerste termijn, boven 't gunt de burgemeesteren opgebracht hadde, betaelt heeft ende noch tot Geerte Boytelaers int accorderen met dezelve oirlogiemaeckers verteert... 5 £, 14½ stuivers" [5].

Uit deze tekst kunnen we een aantal conclusies trekken. Eerst dat er een klok werd opgehangen en vervolgens dat daar horlogemakers bij te pas kwamen. Nu is het niet ongewoon dat er horlogemakers aan het ophangen van een klok te pas kwamen, maar strikt genomen was hun aanwezigheid niet nodig. Dat zij er wél waren, zou erop kunnen duiden dat tevens een uurwerk werd geplaatst. Maar daarover meer in het hoofdstuk dat aan de uurwerken is gewijd.
Wat betreft de laatste regels van boven aangehaalde tekst, willen wij opmerken dat er niets nieuws is onder zon. Gaan gemeentebestuurders nu naar het Rotterdamse Hiltonhotel om "zaken" te doen, in 1578 ging de vroedschap naar de herberg Sint Joris, op de hoek Westhavenplaats/Smalle Havenstraat, waar Geerte Boytelaers (dialect voor Buytelaar), als waardin de scepter zwaaide.

Wat er bedoeld wordt met "boven 't gunt de burgemeesteren opgebracht hadde" is niet geheel duidelijk. De beide burgemeesters Byeman en Cleynenbouff [6], kunnen samen het nodige geld hebben gefourneerd, maar het kan ook zijn dat zij een collecte hebben gehouden onder hun financieel sterke stadgenoten. Het bedrag van ruim 5 pond was duidelijk niet genoeg voor een klok. Er moet dus meer geld zijn geweest dat niet door de stad werd betaald. Het was ook geen door de burgemeesters gegeven voorschot, want er is niets te vinden van restitutie ervan.

Dat het inderdaad om een klok voor de kerktoren ging, mag blijken uit een betalingspost in de rekening over 1581:

> "Noch den XIX Augustus betaelt Wijnant Gerritszn de reste ende volle betalinge 't gunt de steede schuldich was totte clocke ende toornwerck .....15 £, 2 stuivers" [7].

Omdat Wijnant Gerritszn bode was van Vlaardinger-Ambacht zal hier vermoedelijk wél sprake zijn van voorgeschoten gelden. Wijnant fungeerde dan alleen als doorgever van het geld aan de makers van één en ander.
De aanduiding over wérk in de toren laat zich verklaren. De toren was immers volledig uitgebrand en werd pas in 1584 geheel hersteld. Voor de klok zal dus wel een noodvoorziening zijn aangebracht.

De tekst uit 1578 geeft wel aan dat er een klok is ópgehangen, maar vermeldt niets over de aankoop ervan. Ook in de rekeningen over de voorafgaande jaren is daarover niets te vinden. Reden genoeg dus om ons af te vragen waar die klok vandaan is gekomen. Had men haar speciaal laten gieten of kwam zij van elders ? Omdat we over de aankoop van latere klokken wél gegevens vonden over de aankoop, nemen we aan dat het toch ook in die tijd wel gewoonte was zulke gegevens te noteren. Nu die gegevens ontbreken, kunnen we inderdaad denken aan een herkomst van elders, aan een al bestaande klok dus.
Nu kan zo'n klok natuurlijk overal vandaan zijn gekomen, maar met de gedachte aan de vermeende klokkenroof door "de Schiedammers" toch nog in het achterhoofd, werd vóór alles nagegaan of Schiedam er tóch nog iets mee te maken kon hebben gehad. En inderdáád! Schiedam kán er iets mee

te maken hebben gehad, want wij vonden in het Schiedamse archief het volgende:

> "Den 29e juny 1577 is bij de 24rade geaccordeert dat de kerkmeesteren zullen mogen verkoopen de klokke van de kerke, staande in de toorn en met de penningen daarvan komende, te repareren de kerke, alzoo bij de kerke geen middelen zijn" [8].

Het is dus heel goed mogelijk dat Vlaardingen één van deze klokken heeft overgenomen. Om dit onmiddellijk te kunnen bewijzen zijn echter de rekeningen van de kerkmeesters van Schiedam nodig, maar die zijn helaas pas vanaf 1599 bewaard gebleven, terwijl ook alle andere bronnen, die mogelijk hierover duidelijkheid zouden kunnen geven, niet meer aanwezig zijn. De aantekening over de klokkenverkoop zélf komt trouwens ook uit een 18e eeuws áfschrift van Schiedamse vroedschapsresoluties. Maar toch zijn er meer aanwijzingen dan deze ene, want omdat genoemde klokken in de toren stónden en niet hingen, ging het kennelijk om een surplus aan klokken. En waar zouden die vandaan zijn gekomen? Was het tóch zo? Had Schiedam in 1574 tóch de Vlaardingse klokken onbeschadigd in handen gekregen? Om ze vervolgens vier jaar later aan de beroofde terug te verkopen? Dat zou een weinig fraaie zaak zijn, maar Schiedam kan gerust zijn: het was anders. Uit de Schiedamse geschiedenis blijkt namelijk dat er bij de Noordmolen aldaar, bij het huidige Spinhuispad een klooster heeft gestaan, waarvan weinig meer bekend is dan dat het in 1540 behoorde tot de orde van de Augustijnen. Circa 1560 gaf Jacob van Deventer op zijn kaart van Schiedam aan dat dit klooster een kapel had, maar dat doet hij ook bij de overige Schiedamse conventen en dat zegt dus niet zoveel. Hoewel het

De klok "Anna" rustend in het Stadhuis. April 1988.

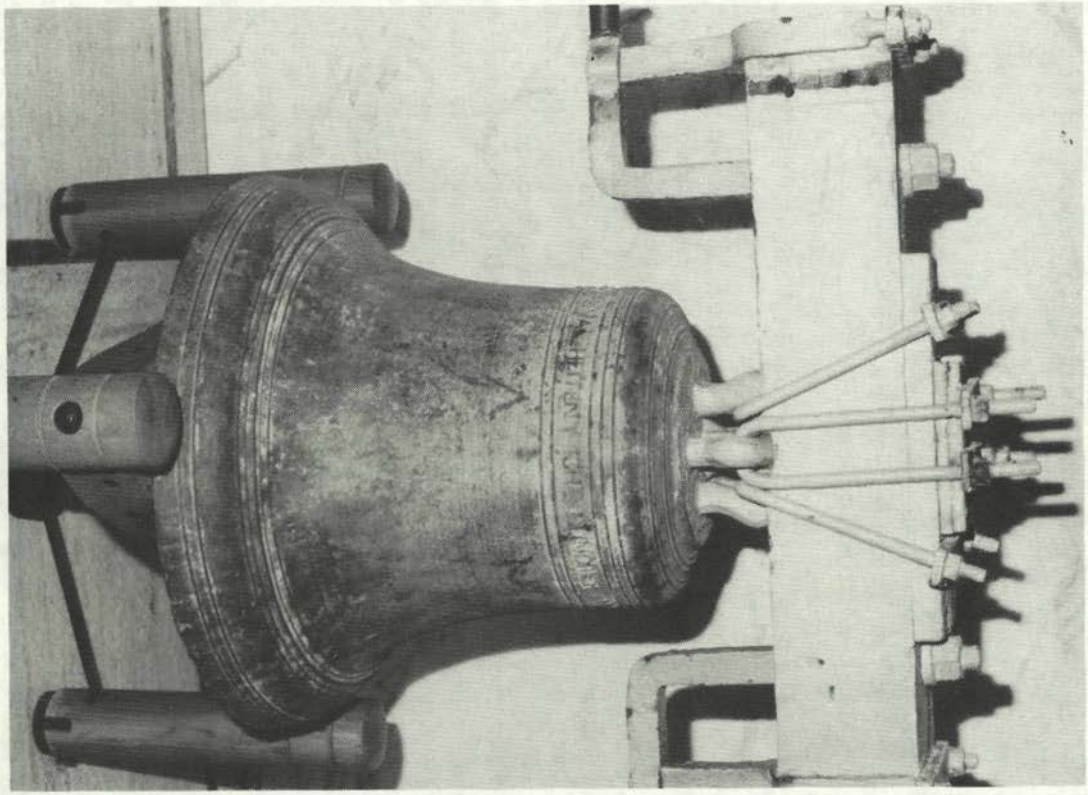

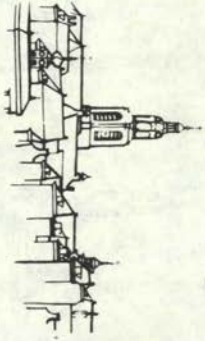

natuurlijk voor de hand ligt dat elk klooster een eigen kapel had. In 1571 werd een deel van dat klooster door de stad Schiedam als pesthuis ingericht, maar in 1572 werd het tengevolge van de Reformatie door de Augustijnen verlaten en de gebouwen werden in de jaren die volgden, gedeeltelijk verwoest of voor andere doeleinden gebruikt. Op een kaart uit 1598 wordt het klooster niet meer aangegeven [9].

Als we aannemen dat dit klooster een kapel had, dan kunnen we ook aannemen dat er in het torentje ervan een luidklok hing. In déze kapel maar ook in andere Schiedamse kloosterkapellen. Wij vermoeden nu dat deze klokken uit de verwoesting werden gered of, bij wijziging van bestemming van de gebouwen, eruit werden verwijderd en werden opgeslagen in de toren van de Grote Kerk te Schiedam en waarvan er één in 1578 door Vlaardingen werd overgenomen. Omdat het hiervoor besproken Schiedamse klooster "Sint Anna" werd genoemd, leggen wij verband met de oude luidklok die nu in het Vlaardingse stadhuis staat opgesteld en die als opschrift heeft "Anna heiten ich. Heindrick van Trier goes mick. Anno D(omi)ni XVLXX". De naam "Anna" is daarbij bepalend voor onze veronderstelling. In Vlaardingen kennen wij namelijk niets in verband met Sint Anna, dat deze naam voor een specifiek Vlaardingse klok zou kunnen verklaren. Een probleempje gaf altijd wel de datering zoals die op de klok voorkomt: men las: XVIXX en dat is 1620, een datum die in de literatuur wordt vermeld, maar hier en daar ook wordt herzien [10]. Lezen we de I als L, dan komen we namelijk op het jaartal 1570 en dat is juister, want de Van Trier's waren in Nederland in de 15e en 16e eeuw als klokkengieters werkzaam, maar zeker niet in de 17e eeuw [11]. Naar ons gevoel, (letterlijk: met de vingers

gevoeld) staat er wel degelijk een L op de klok, al is de voet ervan erg kort. De klok is dan kort vóór de verwoesting van het Schiedamse Sint Annaklooster gegoten en dat staaft onze theorie hierover.
Maar er is ook nog een andere herkomst van "Anna" denkbaar dan alleen de Schiedamse. Precies in het jaar 1570 was Heindrick van Trier namelijk in onze directe omgeving werkzaam, namelijk in Delft. Voor de Oude Kerk aldaar goot hij toen ter plaatse de "Trinitas 6", met een omtrek van 229 cm. Hoewel ook dat niet met bewijzen te staven is, kan het haast niet anders of Van Trier moet daar in Delft ook onze "Anna" hebben gegoten. Blijft echter de vraag of hij dat dan deed voor het klooster Sint Anna in Schiedam of .... voor het klooster Sint Anna in Délft. Want ook dáár was een klooster van die naam! Maar helaas is ook over dit Delftse klooster zeer weinig bekend, zodat op onze vragen geen antwoord te vinden is [12].

Op 28 maart 1581 vond er in de Grote Kerk van Vlaardingen een vergadering plaats van de volledige Vlaardingse vroedschap, alsmede de schout en de schepenen en de achtemannen van Vlaardinger-Ambacht. Deze vergadering was belegd vanwege de betaling van een resterend bedrag voor "clocke en houtwerck" van 119 gulden en 9 stuivers. We hebben een vaag idee dat dit bedrag deel uitmaakte van een lening en dat zou dan een derde mogelijke verklaring kunnen zijn voor het "opbrengen" van de burgemeesters in 1578. De vergadering werd belegd omdat Zouteveen onwillig was een bijdrage voor de klok te geven, terwijl juist onder voorwaarde dat óók Zouteveen zou bijdragen, die van Vlaardinger-Ambacht toegezegd hadden 12 ponden in de kosten te zullen bijdragen. (Hoewel de stad, het ambacht en de heerlijkheid Zouteveen drie afzonderlijke eenheden

waren, werkten zij gedrieën op kerkelijk gebied samen onder de naam "Drie Gerechten, later Twee Gerechten van ...").
Dat Zouteveen moeilijk deed, is niet zo verwonderlijk, want wat voor nut hadden zij van die klok ? De klok was wat men noemt een kleine klok, met een gewicht van 340 kilo en een omtrek van 1.42 meter, en had derhalve niet zo'n groot bereik [13]. Maar Ambacht stond erop dat Zouteveen "desnoods met behulp van justitie" tot betalen moest worden overgehaald. Hoewel die van Vlaardingen moesten beloven "voet bij stick te setten", zou, als "justitie" zelfs niet zou helpen, Ambacht de kosten met Vlaardingen delen [14].

"Door 't swaer oorlochfel".

Het kleine bereik van de klok had meer gevolgen. Ook uit Vlaardinger-Ambacht kwamen vele klachten: "Sijluiden konden 't selve klock ende uurgeslag niet hoorende (mits de kleinheid van de klock) den Heiligen Godsdienst zoo op Zondaagen als ander predikdagen, nog ook den tyd van den dag niet bequamelick waarnemen" [15]. De Drie Gerechten zagen het nut van een grotere klok in en gaven dan ook de kerkmeesters toestemming die aan te kopen. Over de aanschaf van deze klok worden we, in tegenstelling tot die van 1578, vrij volledig ingelicht. In de stadsrekening over 1596 vonden we de volgende posten daarover:

> "Noch betaelt op den 16e july anno voorsz.voor den gerede penningen van die nyewe clock, in handen van meester Willem Quirijnszn... 200 £".
> "Noch betaelt meester Coenraed Theuniszn, schutgyeter in Den Hage tot vorder betalinge van de clocke ... 378 £" [16].

Die van Ambacht konden "Anna" niet horen "mits de kleinheid van de klok".

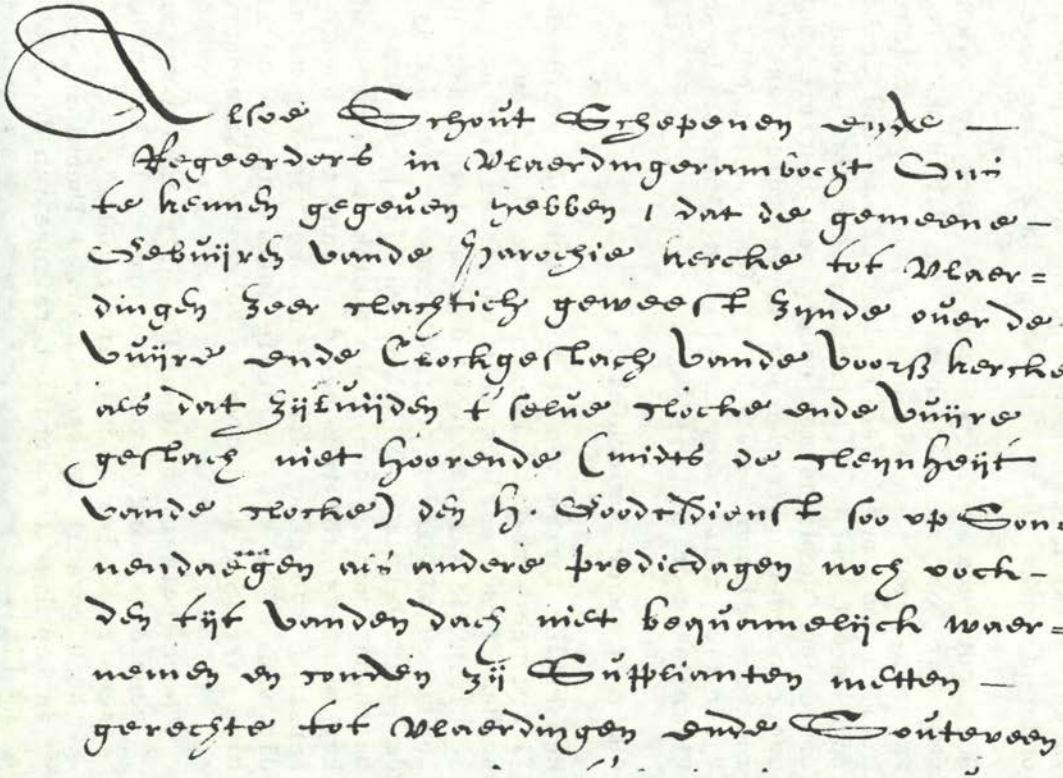

En in 1597:

> "Noch op den 13 july betaelt meester Coenraet, Schudtgieter in Den Haech voor den lesten termijn van die nieuwe clocke ...133 £, 2 stuivers, 12 penningen" [17].

Déze klok werd dus echt voor Vlaardingen gegoten en was blijkens het opschrift bedoeld als vervanger van een klok die in 1574 verloren ging:

> "door 't s **VV**aer oorLoCh feL Is **MII**n **V**oorsaet **V**erstooten,
> door 't f**II**n a**CC**oort **VV**eL ben IC **VV**eder gegooten.
> Par De Lange en G.Broek. 1596".

Lager op de klok stond nog:

> "Willem Wegewaert goet mi tho Deventer Anno 1596" [18].

De hoofdletters in de eerste twee regels van het zogenaamde tijdvers geven in romeinse cijfers het gietjaartal van de klok aan. Bij het optellen van de cijfers blijkt dat dus 1596 te zijn, zodat dit jaartal maar liefst drie maal op de klok voorkomt. Voor alle duidelijkheid: VV is de létter W, maar geeft als cijfers 2x 5.
Het tijdvers werd gemaakt door [Cornelis Gerritszn] de Lange en Gerrit [Janszn] Broek. De eerste was president-kerkmeester namens Vlaardingen en de tweede was dat namens Vlaardinger-Ambacht. Beiden traden later toe tot de Vlaardingse vroedschap en waren enige jaren burgemeester van Vlaardingen [19].

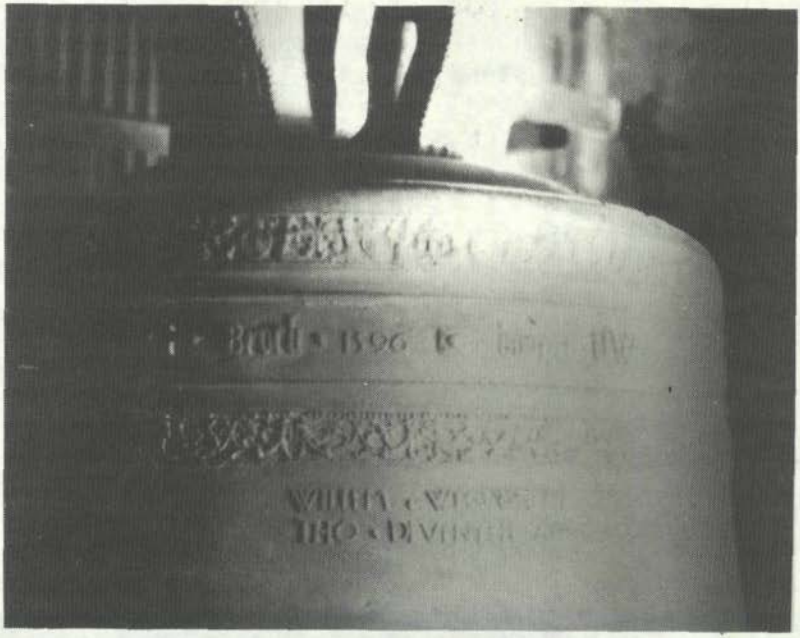

Betalingsposten voor de klok uit 1596.
Gedeelte van het opschrift van die klok.

Als grootste klager over het ontoereikend geluid van klok Anna, moest Vlaardinger-Ambacht uiteraard meebetalen aan de grotere klok. Van de totale kosten, 2.100 gulden, moest zij er 975 bijdragen. De ambachters leenden dit geld van Willem Adriaenszn Holy. Om die lening te kunnen aflossen vroegen en kregen zij in januari 1601 van de Staten van Holland toestemming tot het omslaan van dit bedrag over de inwoners van Vlaardinger-Ambacht, die daarmee dus een extra belasting opgelegd kregen [20]. Van de betaling van deze omslag zijn twee rekeningen bewaard gebleven: één uit 1605 en één zelfs nog uit 1612, want was men eenmaal met zo'n omslag opgezadeld dan kwam men er blijkbaar niet meer van af, temeer omdat men de binnenkomende gelden ook voor andere doeleinden ging aanwenden. Het saldo van de rekening uit 1605 was 424 gulden en dat uit 1612 was 535 gulden, wat dus meer dan voldoende was voor rente en aflossing van de lening aan de heer van Holy, maar waaruit ook de onkosten werden bestreden voor bijvoorbeeld de bouw van een predikantswoning in 1605 en voor de (ver)bouw van de schoolmeesterswoning in 1613 [21].

Willem Kiliaenszn Wegewaert, de gieter van de klok, was een bekende geschutgieter. Hij was afkomstig uit het Westfaalse Münster en hij werd circa 1545 aangesteld tot "stadsbussenmeester" van Deventer. In die funktie had hij het toezicht op de verdedigingsmiddelen van de stad, waaronder de "donderbussen". Zijn grootste faam verkreeg hij echter als klokgieter. Zijn eerste klok goot hij in 1547: de grote klok van Hellendoorn, maar de meeste klokken maakte hij in de periode 1590-1600 en daar was dus ook de Vlaardingse klok bij.
Dat de aanbetalingen voor de klok twee maal plaats vonden aan meester Coenraet Theuniszn had zo zijn redenen.

De Grote Kerk in 1743. De toren werd in 1746 vervangen door de huidige, die enige meters vóór de kerk werd gebouwd, waarna de kerk tot aan die toren werd verlengd. Op de eerste steunbeer van het zuiderpand is de zonnewijzer (uit 1683) te zien.

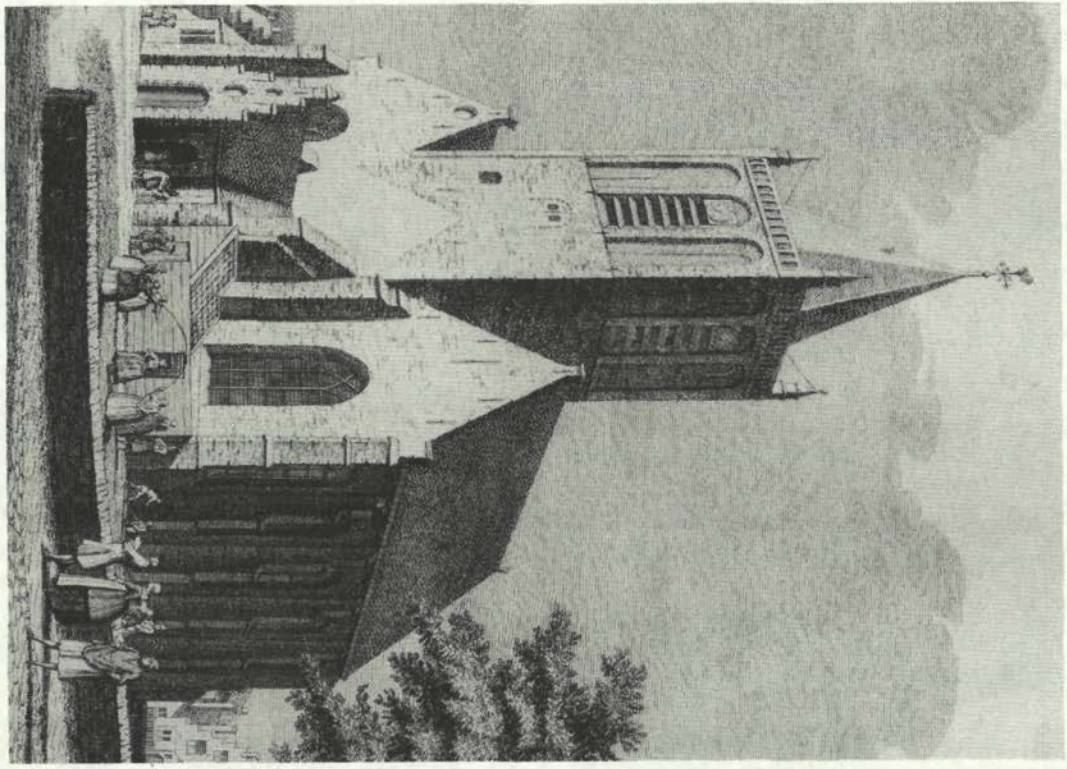

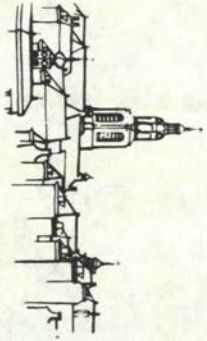

Meester Coenraet Anthoniszn Wilkes, zoals zijn volledige naam luidde, was hoofd van de Landsgeschutgieterij in Den Haag. Hij was getrouwd met Wegewaerts dochter Engele, en derhalve Willem's schoonzoon, maar buiten dat ook nog een neef van Willem [22].
De eerste betaling vond plaats aan Willem Quirijnszn en op het eerste gezicht is dat Wegewaert zelf, als we dan tenminste de benaming "Quirijnszn" willen zien als een verschrijving van "Kiliaenszn". Fonetisch misschien niet onmogelijk, maar het was wel zo dat er in die tijd in Vlaardingen een schoolmeester werkzaam was die luisterde naar de naam Willem Quirijnszn. Deze man wordt later nog meermalen genoemd en het is dus waarschijnlijk dat déze Willem, evenals bode Wijnant Gerritszn eerder, als brenger van het geld heeft gefungeerd. Waarschijnlijk heeft hij ook toen het geld afgeleverd bij meester Coenraet in Den Haag.
De nieuwe klok was inderdaad flink wat groter dan "Anna". Zij had een gewicht van 1840 kilo en een omtrek over het opschrift, dat bovenaan de klok stond, van 2.58 meter [23]. Maar vergeleken met de klok "Trinitas 6" uit Delft, in 1570 door Van Trier gegoten, was het nog maar een kleintje, want die Delftse klok had een dóórsnede van 2.29 meter! [24]

Ontvoering ....

Zo had Vlaardingen dan weer zijn luidklokken terug. Zij sloegen het uur, riepen op voor de kerkdiensten en luidden bij feesten en bij droefheid, bijna 150 jaar lang. Tot in 1745 de oude toren (mede door al dat klokgeweld?) ging verzakken en moest worden afgebroken, waarbij "het geheele klokkewerk met al zijn toebehooren

In de donkere decembermaand 1942 staan de twee kerkklokken en de Visbankklok gereed om te worden weggevoerd.

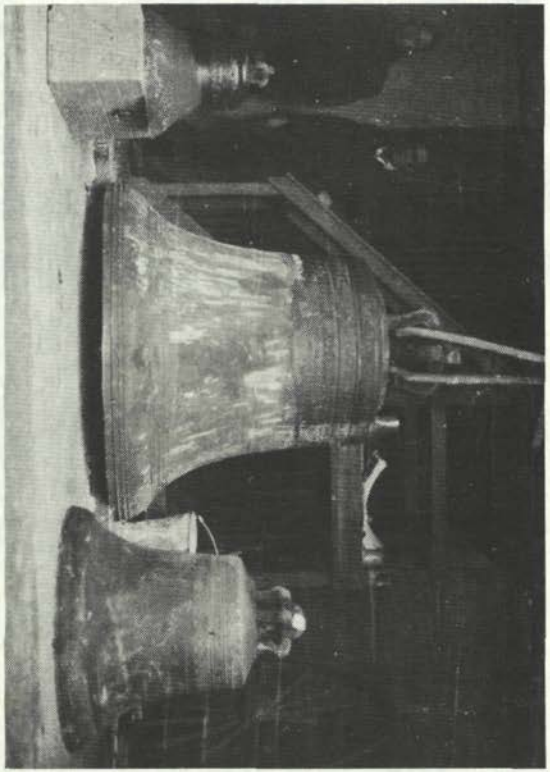

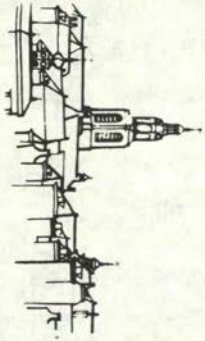

van klokkestoel als anders" moest worden overgebracht naar de nieuwe, huidige, toren [25]. In 1746 was die toren geheel gereed en riepen de klokken andermaal het kerkvolk ter kerke [26]. Ditmaal voor een iets langere periode: 196 jaar. En toen herhaalde de geschiedenis zich: evenals in 1574 was er oorlog en evenals toen waren klokken een begerenswaardig artikel om er wapens van te maken. Medio 1942 vorderde de Duitse bezetter namelijk alle luidklokken in ons land om die naar Duitsland over te brengen en ze te laten omsmelten voor hun kanonnenfabricage. Omdat Vlaardingen "zeer arm is aan tastbare herinneringen uit het verleden" deed burgemeester Siezen herhaaldelijk een dringend verzoek om althans de oudste klokken te mogen behouden, maar tevergeefs: slechts twee kleine en volkomen ontoereikende klokjes mochten nog blijven [27]. De grote klok meldde voor de laatste keer de tijd om 10.00 uur in de morgen van 16 december 1942 en werd op de 18e december d.a.v.getransporteerd. De klok Anna gaf voor het laatst de tijd om 10.30 uur op 22 december en werd de volgende dag weggevoerd [28]. En zo verdwenen acht van de tien klokken die Vlaardingen rijk was, met een totaal gewicht aan brons van 3.410 kilogram [29]. De twee klokjes die aanvankelijk nog mochten blijven, samen 90 kilogram brons, verdwenen aan het eind van juli 1943, toen alle klokken uit het "spergebied" moesten worden verwijderd [30].

... en terugkeer.

Dat het lot van de klokken de Vlaardingers ter harte ging, blijkt onder meer uit een brief van de bekende, langdurig zieke, mejuffrouw Jeltje Zandwijk uit de Callenburgstraat. Zij schreef op 25 juni 1945:

Ook "Anna" werd ontvoerd... maar keerde terug!
De datering, waarschijnlijk met krijt opgehaald, is hier wel juist.

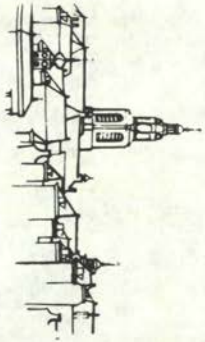

"Zeer geachte Burger Vader,

Tot U, wend ik mij met deze, toen de klokken uit onze stad en andere steden gestolen werden door de vijand, is er in de onder grondseblaadje gevraagt of elke recht gehaarden hollander, 50 koper centen wilden bewaren, ik geloof dat velen aan die op roep gehoor hebben gegeven, kunnen deze nu nog dienen om het klokken spel in order te brengen, ik hoop van ja, want velen werden in dien bangen strijd aangemoedigt dit te doen, trots het strenge bevel van inlevering. U duidt het mij niet ten kwaden dit potlood briefje, en geef het zeker wel door aan de genen die voor dit werk zorgt, en ik hoop dat er meer van genoten zal worden, als van het koper en nikkel dat de menschen in die tijd in leverden. U achten met groeten.

Een zieke, Mej. J.Zandwijk" [31]

Burgervader Siezen reageerde positief op dit schrijven. Hij waardeerde het idee en dacht dat het wellicht voor uitvoering vatbaar zou zijn. Maar ook haalde hij een bericht aan uit het voormalige ondergrondse blad "De Luistervink" van 29 juni, dat er melding van maakte dat er waarschijnlijk nog klokken bewaard zijn gebleven. En inderdaad: "Door een gelukkige omstandigheid" bleken tal van klokken te zijn achtergebleven op de opslagplaats van de Dienst Gemeentewerken te Groningen. Met de bezetter was namelijk afgesproken dat de klokken in Néderland door een Duitse deskundige zouden worden onderzocht, waarna de beslissing zou vallen welke klokken zouden worden omgesmolten. Tegen deze afspraak in werden de klokken tóch naar Duitsland overgebracht en dáár onderzocht. Een protest tegen deze handelwijze, door de Inspectie

De Stadstoren in april 1988.

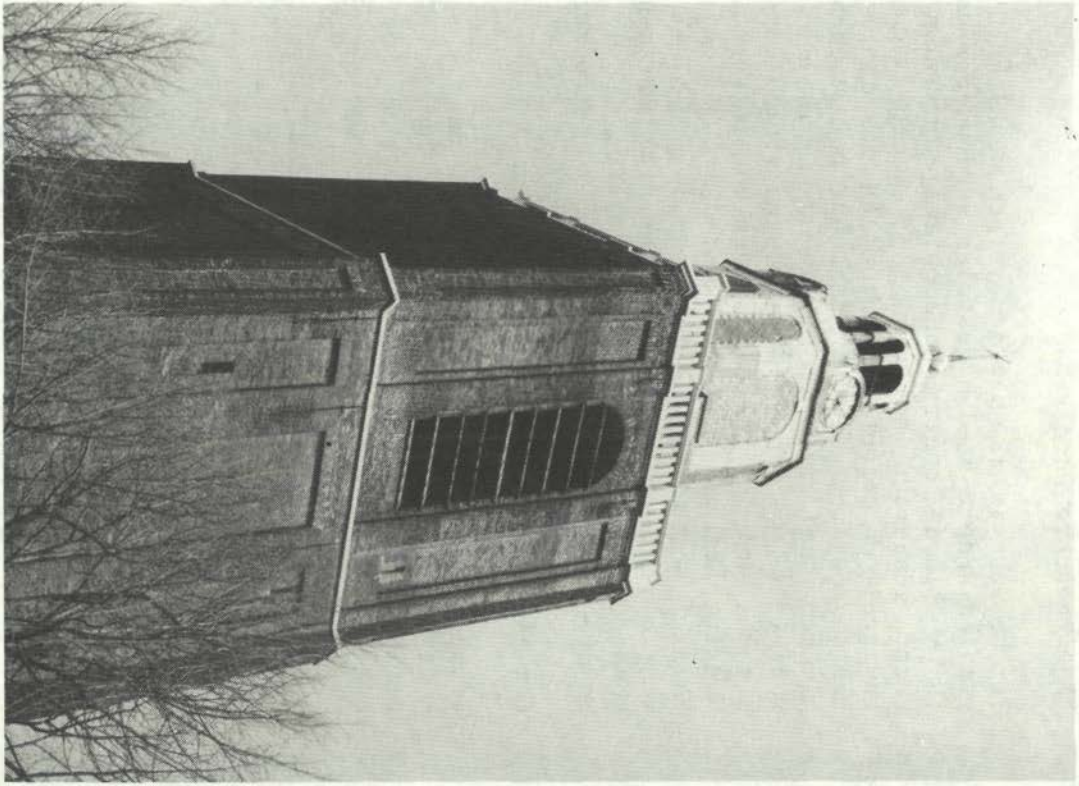

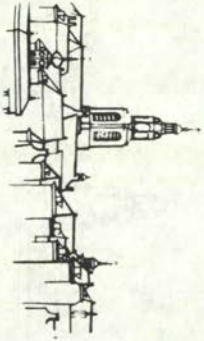

Kunstbescherming, zorgde ervoor dat 400 klokken weer in ons land terugkwamen en werden opgeslagen op het terrein in Groningen [32].Later hebben de Duitsers toch nog geprobeerd de klokken daar weg te halen, maar "door enige handige manipulaties van den magazijnmeester, den heer Dijkema, kon zulks worden voorkomen", zoals de directeur van gemeentewerken Groningen met enige trots aan het Vlaardingse gemeentebestuur schreef [33].

Van de Vlaardingse klokken kwamen er vier terug. Twee uit Groningen en twee van elders. De klok Anna kwam uit Groningen, via Gouda, op 3 december 1945 weer in Vlaardingen terug [34]. Het gemeentebestuur gaf opdracht de klok zo spoedig mogelijk weer in de toren te hangen, zodat hij in de Oudejaarsnacht 1945/1946 weer voor het eerst kon worden geluid [35]. De Commissie voor de Bevrijdingsfeesten 1945, een afdeling van Nederlands Volksherstel, werd opgedragen de klok weer officieel in gebruik te doen stellen en zij deed dat op een zinvolle manier, omdat het eerste luiden van de klok zou zijn gewijd aan de herdenking van de doden die mede ons de vrede brachten [36].

"Een historisch uur".

De Vlaardingse bevolking gaf bij duizenden gehoor aan de oproep om in die oudejaarsnacht tegen 1.00 uur op de Markt aanwezig te zijn. "Geheel de oude, goede stad Vlaardingen was vol van de grootse herdenking, die stond te gebeuren". Nadat ook alle muziekverenigingen waren gearriveerd sprak de heer A.van Minnen, voorzitter van het comité Bevrijdingsfeesten, over het "samen vieren en gedenken de terugkeer in onze toren van de eerste van de

geroofde klokken, onze eigen (!) Vlaardingse klokken"! Na zijn toespraak werd in diepe stilte de éénuurslag van de klok afgewacht, waarna ontroerd twee coupletten van "Wilt heden nu treden voor God, den Heere", werden gezongen: "Ter eeren ons Heeren wilt al uw dâgen, dit wonder bysonder gedencken toch". Hierna hield burgemeester Siezen een korte toespraak. "Na het lange, pijnlijke stilzwijgen hebben wij haar geluid gehoord en dit eerste geluid in het nieuwe jaar heeft zowel het oude gebinte van het klokkenhuis als het hart beroerd van ons, die vanuit een jaar van lijden en bevrijden het duister van het nieuwe jaar ingaan".
Hoog boven de volkomen stilgevallen menigte op de Markt luidde Anna vervolgens drie minuten, als "uitvaart der doden en het appél der levenden". Na het zingen van "Dankt, dankt nu allen God", werd de taptoe geblazen en het volkslied gezongen en was dit "historisch uur" ten einde [37].

Anna's nieuwe taak.

Was "Anna" weer terug, de grote klok was weg en bléef weg: ook zij was verstoten door het "'s waer oorloch fel".
Voor Anna zag de toekomst er in 1946 weer zonnig uit, maar toch was haar weg nog niet ten einde. In 1948 besloot men namelijk tot de aankoop van een uitgebreid klokkenspel als aandenken aan het 50-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina [38]. Omdat daar ook nieuwe luidklokken bijhoorden betekende het dat Anna het veld moest ruimen! En dat niet alleen: bijna was Anna tóch nog versmolten! De adviseur voor het nieuwe klokkenspel, J.Casparie, nota bene voorzitter van de Nederlandse

Klokkenspelvereniging, vroeg zich namelijk af "of misschien de aanwezige slechte luidklok als klokkenspijs ingeleverd kan worden"! [39]. Kolpa, de toenmalige directeur gemeentewerken, stemde hier uiteraard graag mee in, want het gewicht van de klok zou in mindering worden gebracht op het totaal gewicht van het klokkenspel en aldus een geldelijke besparing opleveren [40]. Maar Casparie is kennelijk toch gaan nadenken, want hij vroeg nog nadere gegevens over die "slechte" klok en heeft vermoedelijk op grond van de oudheid van die klok niet meer op omsmelten aangedrongen, terwijl er bovendien voor Anna een nieuwe taak was weggelegd. Want bij de in 1942 weggevoerde klokken behoorde ook die uit de toren van de Nieuwe Kerk aan de Binnensingel. Op 25 oktober 1949 nam B & W dan ook het besluit om Anna naar die toren over te brengen nadat in de Stadstoren het klokkenspel was geplaatst. Op 3 juli 1950 vond Anna's verhuizing naar de Binnensingel plaats [41].
Maar amper dertig jaar later dreigde voor Anna een definitief roemloos einde want de Nieuwe Kerk zou worden afgebroken. Hoewel er plannen waren om de ingangspartij en het uurwerk van de toren te bewaren, ging dit later toch niet door. En "voor het geval dit iemand mocht zijn ontgaan" vestigde gemeentearchivaris Poelstra er bij het college van B & W de aandacht op, dat in de toren een oude klok uit 1570 hing, waarvan hij aannam "dat de gemeente deze klok zeker wil behouden" [42]. De klok bléef behouden, maar werd opgeslagen bij Gemeentewerken en zou daar nog staan, als een artikel in "De Torenkijker", het personeelsblad van de Gemeente Vlaardingen, in december 1979 er geen gewag van had gemaakt dat die klok daar stond. Naar aanleiding van dat artikel werd de klok in 1980 door cultuur-wethouder A.Maarleveld een ereplaats toebedeeld in de oude hal van het Stadhuis.

Uitgeluid.

"Anna" was dus uitgeluid...., inderdaad en ze heeft wat geluid. Ze luidde 410 jaar lang over vreugde en over verdriet en riep veelvuldig op tot de gewone kerkdiensten, maar ook tot de bijzondere diensten op bede- en dankdagen voor gewas, arbeid en visserij. Vanaf 1579 liet de schoolmeester haar jaarlijks luiden om "den Merct" in te luyden, waarmee bedoeld wordt dat het begin van de vrijheid van de paardenmarkt op 18 juni werd ingeluid [43].

Zij luidde in 1594 "van de Victorie van Steenwijk" en voor de inname van Groningen en samen met de grote klok in 1597 wegens "dat Zijn Exelentie deur Godtsgenade vereuverd hadde de Stat van Groll, mitsgaders van de Coninck van Vranckrijck van 't innemen van de Stadt Amiens" en over het innemen van Bredevoort en Lingen. En in 1600 de victorie van Wachtendonk, de Schans van Sint Andries in de Bommelerwaard en "van de slach in Vlaenderen", Grave, in 1602, en Sluis in Zeeuws-Vlaanderen in 1604. Ja, voor al deze overwinningen kwam een hofbode naar Vlaardingen en werden, nadat hij "boombroot" (bodenbrood) had gekregen, de klokken geluid! [44].

In 1609 zullen beide klokken wel extra feestelijk hebben geluid want er is 4 pond en 5 stuivers "betaelt voor het luyen vuer het geaccordeerde bestant ofte tresue van 12 january", het Twaalfjarig Bestand dus [45]. Bij het luiden van de klokken behoorde overigens ook het ontsteken van de "pektonnen" als vreugdevuren, alsmede het door de stad gaan van trompetters [46]. Het is wel duidelijk aan welke kant Vlaardingen stond in de 80-jarige oorlog.

In 1702 werd er geluid "ten gedachtenisse van Zijn Majesteyt van Groot Brittanjen", waarmee Koning-Stadhouder Willem III werd bedoeld [47]. In 1813 zaten de Vlaardingers wat op de wip wat hun sympathiën betrof. Op zondag 26 september van dat jaar moesten de klokken tussen 12 en 1 uur 's middags worden geluid voor het feest wegens "de overwinningen die Zijne Majesteit den Keizer der Franschen op den 26 en 27 Augustus laatstleden bij Dresden heeft behaeld" [48]. Maar op 1 december van datzelfde jaar woei de wind uit een andere hoek: wederom moesten de klokken luiden, van 12 tot 5 uur ditmaal, maar nu vanwege "de heuglijke tijding dat de Prins van Oranje in Den Haag is gearriveerd"! [49]. Het kan verkeren!

4 juli 1950: bijna 5.000 kilogram brons in de vorm van 47 klokken arriveert in Vlaardingen: het Oranje Carillon.

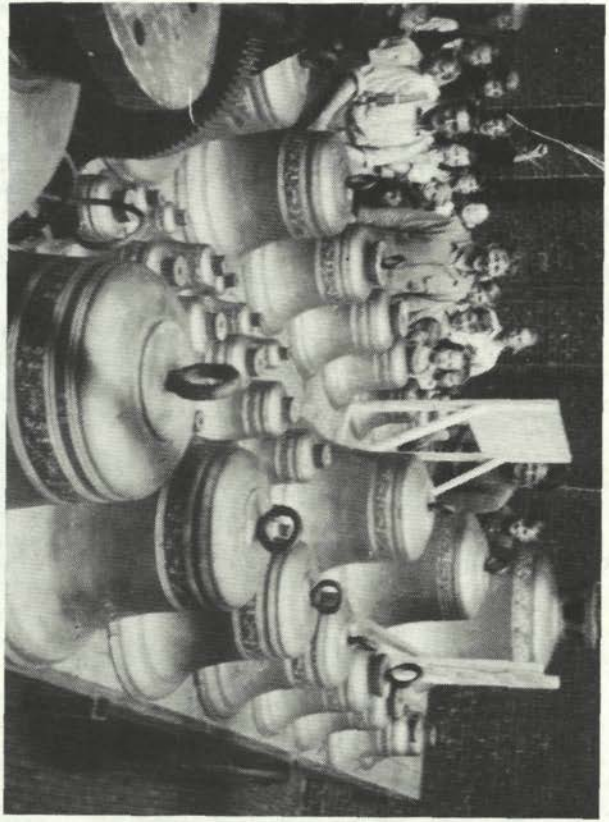

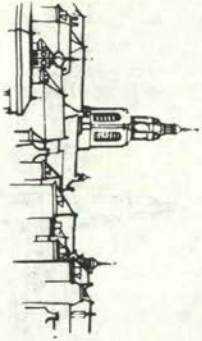

HET ORANJE CARILLON IN DE STADSTOREN.

In verband met de plannen tot oprichting van een oorlogsmunument, vroeg archivaris M.C.Sigal zich in 1945 in een artikel af of dat monument misschien zou kunnen bestaan uit een klokkenspel. De stad zou daardoor in het bezit kunnen komen van een cultureel monument van blijvende waarde. Na een wat romantische lofzang op het klokkenspel, bleek hij toch realist genoeg te zijn om op te merken dat zo iets veel geld zou gaan kosten, zéér veel geld zelfs. Om het karakter van monument te benadrukken, stelde hij zich voor op de buitenzijmuren van de stadstoren hardstenen tafels te doen aanbrengen, waarop een toepasselijk opschrift, herinnerend aan de oorlog en aan de stichting van het carillon. Als de toren niet geschikt zou zijn voor een klokkenspel, dan was Sigal's gedachte dat er misschien een zogenaamde "luistoel" gebouwd zou kunnen worden. Alleen wist hij niet wáár die dan gebouwd zou moeten worden. Mocht het carillon niet doorgaan, dan hoopte hij in ieder geval dat men zou trachten nieuwe luidklokken te verkrijgen, ter vervanging van de geroofde klokken [1].

Zoals we weten werd het oorlogsmonument tóch een traditioneel standbeeld, maar het klokkenspel kwam er toch óók, terwijl hardstenen tafels naast de toren bij het geuzenmonument te vinden zijn!

Het besluit tot aanschaf van het klokkenspel werd genomen tijdens een buitengewone raadsvergadering op 31 augustus 1948 ter gelegenheid van het vijftig jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. De kosten ervan werden begroot op 65.000 gulden. Een fors bedrag, maar omdat men

7 augustus 1950: Koningin Juliana stelt het carillon in werking.

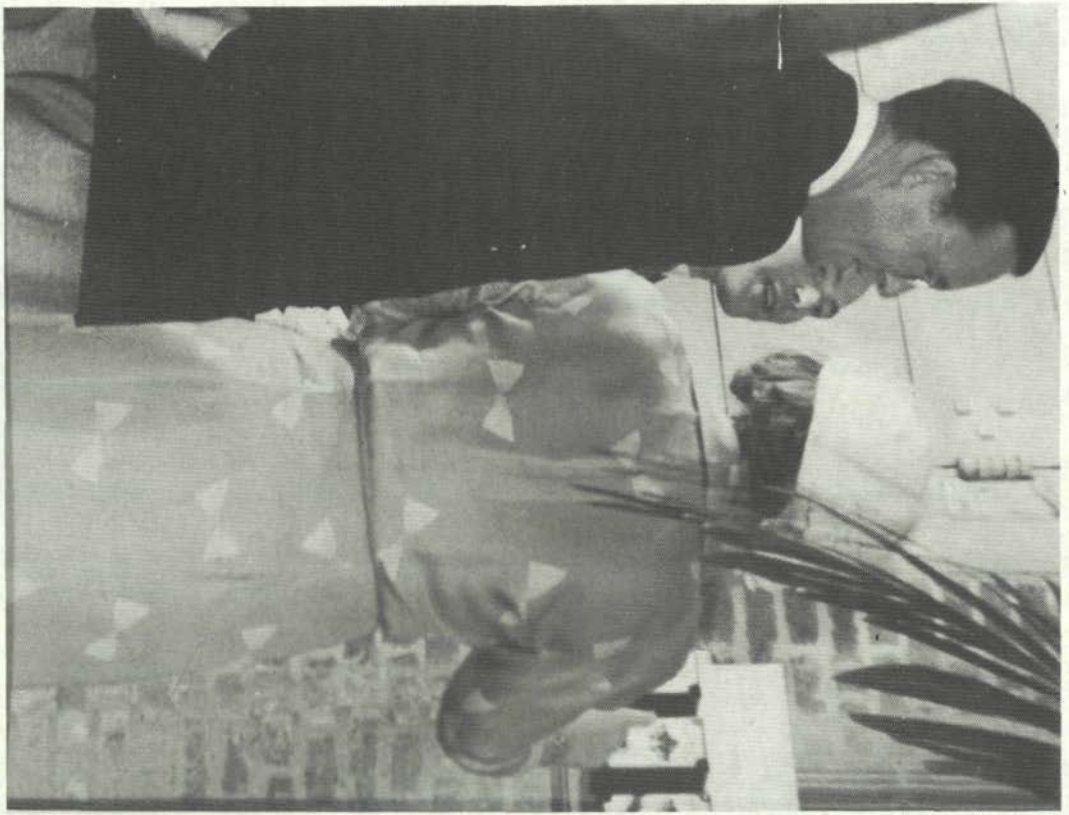

er van overtuigd was dat "het aanbrengen van een klokkenspel in de toren der Grote Kerk door de volkomen instemming en sympathie der gehele bevolking onzer gemeente zal worden gedragen" durfde de raad het aan dit voorstel van B & W unaniem te ondersteunen. De bevolking werd gevraagd door het beschikbaar stellen van giften van hun sympathie met het doel blijk te geven [2].

Onder aanvoering van burgemeester Mr J.Heusdens werd al snel een werkcomité gevormd, dat onder het motto "Vóór de herfst, - als het kón, krijgt Vlaardingen zijn Carillon!", diverse akties ondernam om het benodigde geld binnen te krijgen. Het bedrag van 65.000 gulden werd in een folder vergeleken met de uitgave van de Vlaardingers in 1948 voor hun vakantie ("dus voor eigen genoegen"), wat werd geschat op een half miljoen gulden. In verband hiermee vroeg men géén dubbeltjes en kwartjes, maar zilverbons en bankpapier. Men verwachte royale giften, al zou het "penninkske der weduwe" óók worden gewaardeerd. De namen van allen die hadden bijgedragen werden genoteerd in het "Carillon-Register", terwijl ook een herinnering beschikbaar werd gesteld in de vorm van een zilveren speldje. Bijdragen boven de 500 gulden werden beloond met een Delftsblauw herinneringswandbord [3]. Om de bevolking met het idee bekend te maken werd bij het Oranjepark tijdelijk een rijdend carillon van de firma Eijsbouts opgesteld.

Eén en ander had resultaat: al op 21 september 1948 was een bedrag van 42.000 gulden binnen! Na aftrek van de kosten kon het comité 40.000 gulden afdragen, terwijl uit de gemeentekas het nog ontbrekende bedrag werd bijgepast [4].

De "Wilhelminaklok" is met 925 kilogram de zwaarste luid- en slagklok.

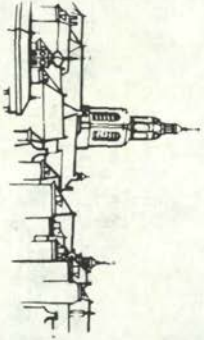

Voor de plaatsing van het klokkenspel moesten nog wel wat aanpassingen in de toren worden verricht, maar op zichzelf was de toren er wel geschikt voor. In februari 1950 vonden die aanpassingen plaats, terwijl ook al een aantal klokken door de firma Eijsbouts te Asten was vervaardigd [5]. Die firma tipte overigens de gemeente dat zij van rijkswege een vergoeding kon krijgen voor de in de oorlog verloren gegane klokken. Het verloren gewicht aan brons was 2.685 kilogram en de materiaalprijs was 6 gulden per kg, maar de vergoeding bedroeg 2 gulden en 25 cent per kilo. Wij konden niet vinden of dit bedrag inderdaad werd uitbetaald, maar wij hebben geen redenen om aan te nemen dat het niet is gebeurd [6].

Op 4 juli 1950 arriveerde het klokkenspel in Vlaardingen: een beiaard in f-toon met 4 octaven en met een chromatische toonschaal. Het geheel bestaat uit 47 klokken met een totaal gewicht van 4.992 kilogram. De grootste klok, genaamd "Wilhelmina", heeft een diameter van 1.155 mm en een gewicht van 925 kg. De tweede klok, "Juliana en Bernhard", weegt 655 kg en de 3e, "Beatrix, Irene, Margriet, Marijke", weegt 460 kg. De daarop volgende klok is 390 kg zwaar, dan één van 325 kg en de gewichten lopen dan verder terug tot de laatste 8 klokken die 10 kg brons wegen. De luidklokken worden elk afzonderlijk bediend door een electrisch luidapparaat onder in de toren, en het was Koningin Juliana die op 7 augustus 1950 door een druk op de knoppen van deze apparaten het "Oranje Carillon" in werking stelde [7].
Ter gelegenheid van het gereed komen van het carillon kreeg de Vlaardingse schooljeugd een draagpenning uitgereikt, met aan de voorzijde de beeltenis van Koningin Juliana en aan de achterzijde de toren, versierd met klokkenmotief en een randschrift, vermeldende de datum

De Wilhelminaklok op haar plaats in de toren. April 1988.

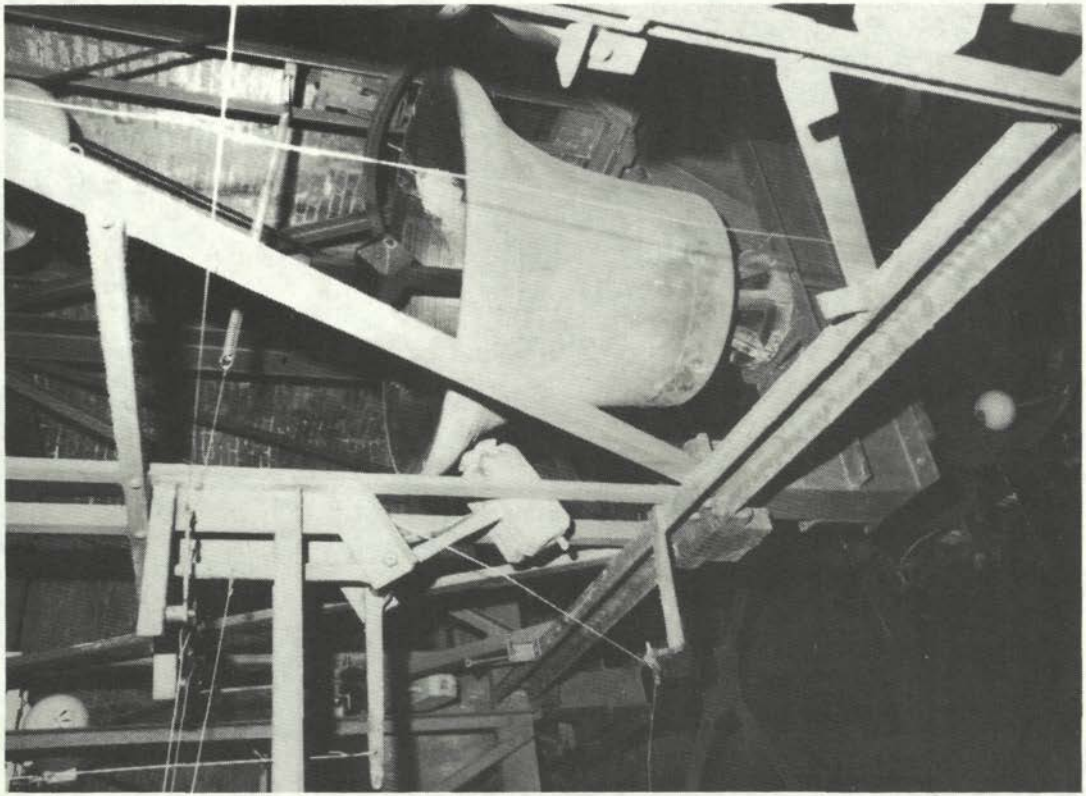

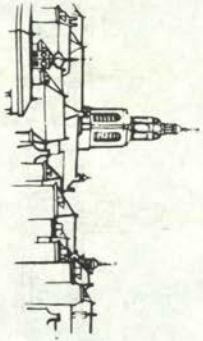

van de ingebruikstelling. De totale kosten van het klokkenspel kwamen uit op 59.938 gulden en 75 cent [8]. 2%, of 1.142 gulden en 50 cent van de aanmaakkosten, 57.125 gulden, werd overgemaakt aan de Nederlandse Klokkenspelvereniging als vergoeding voor verrichte diensten.

Over het algemeen was stadsbeiaardier Cor Don [9] zéér te spreken over "de mooie beiaard van Vlaardingen", al was hij niet erg tevreden over de klokken e en f, omdat de klank daarvan slecht was [10]. Steeds werden diverse wijzigingen in het systeem aangebracht, waarbij de beiaardier vaak rechtstreeks contact opnam met de klokkengieter [11]. Maar omdat er klachten bleven, bespeelde de heer F.Timmermans, secretaris van de Nederlandse Klokkenspel Vereniging, op maandag 15 juni 1953 het carillon. Burgemeester en Wethouders vroegen hem zijn mening erover aan hen mede te delen. In zijn rapport constateerde hij dat de beiaardier gelijk had wat de e en f klokken betrof: zij moesten worden vervangen omdat zij een afwijkend timbre hadden. Verder deugde de ophanging van de klokken niet, ze hingen áchter elkaar, maar ze konden beter bóven elkaar hangen, zodat de draden korter konden worden, iets wat "kunstzinnig spel bevordert". Alles bij elkaar zorgden de gebreken ervoor "dat deze beiaard niet die voldoening aan bespeler en hoorder geeft, die hij bij een betere inrichting zou schenken" [12]. Dit alles was voor B & W eigenlijk nogal pijnlijk, want beiaardier Don had destijds Timmermans als adviseur aanbevolen, maar zij hadden, om wat voor reden dan ook, aan Casparie de voorkeur gegeven [13].

De zaak bleef echter slepen tot eindelijk pas in 1967 B & W de raad voorstelden een krediet van 24.750 gulden voor

Het Oranje Carillon in de Stadstoren. April 1988.

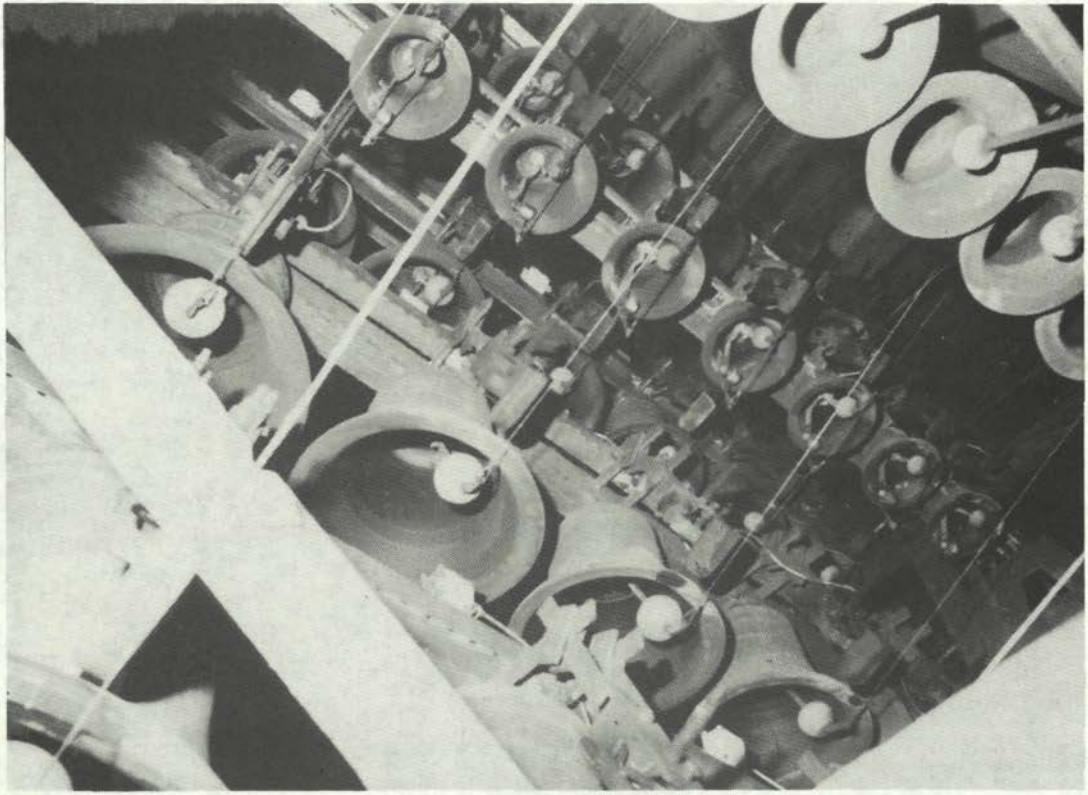

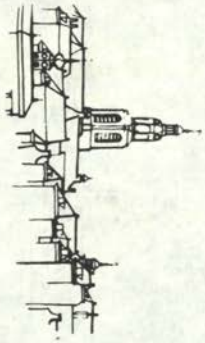

restauratie van het carillon beschikbaar te stellen. In het voorstel, gedateerd 19 december 1967, wordt getracht zich enigzins te verschonen toen het erom ging aan te geven waarom het carillon nu al, maar eigenlijk al veel eerder, gerestaureerd moest worden. "Dit carillon was het produkt van een plotseling opgeleefde klokken- gietkunst, waarin de bedrijven overbelast waren met herstelwerkzaamheden als gevolg van de oorlog". De teneur hiervan is duidelijk: Het was eigenlijk een niet zo'n goed gemaakt klokkenspel, al "behoorde het beslist tot de beste van Nederland" [14].

Het zwakste punt van het carillon was de speelinrichting. De nieuwe techniek daarvan had geleden onder de mindere kwaliteit van de toen beschikbare onderdelen. Goedkoop was ook in dit geval duurkoop, want men heeft destijds vanwege de kosten gekozen voor een gecombineerd systeem voor hand- en automatisch spel en men beschouwde dat nu als een ongelukkige gedachte. Maar kort en goed: alle problemen moesten worden opgelost, terwijl tevens een nieuw automatisch speelwerk zou worden geplaatst. Het voorstel werd zonder hoofdelijke stemming door de gemeenteraad aangenomen [15].

Het carillon had aanvankelijk een automatisch speelwerk voor het kwartierspel, met verwisselbare trommels, waarin de melodie zéér nauwkeurig moest worden ingestoken. Dit werk werd gedaan door G.Berger, timmerman bij gemeentewerken, die dit in zijn eigen tijd deed tegen een vergoeding van 7 gulden en 50 cent per trommel, waarvoor hij ook nog eerst de melodie moest bewerken. Een nogal omslachtig systeem dus, want de 20 trommels, met voor elke maand andere melodieën, moesten ook nog worden opgeslagen [16]. Maar ook op dat gebied stonden de

ontwikkelingen niet stil. De firma Eijsbouts, die de Vlaardingse beiaard als één van haar pronkstukken zag, ontwikkelde al vlug een filmbandsysteem dat veel eenvoudiger werkte en minder voluminieus was [17]. Eind 1953 verzocht de beiaardier voortaan zélf het speelwerk te mogen versteken: "Hoewel het mechanisch spel kleurloos en zonder uitdrukking blijft, kan de beiaardier door middel van het arrangement der te versteken compositie getuigen van de hoogte zijner vakmanschap en goede smaak in deze. De speeltrommel zou men het visitekaartje van de klokkenist kunnen noemen..." [18].

Het klokkenspel werd, al dan niet geheel in orde, veel bespeeld. Bekend zijn onder meer de zomeravond-beiaardconcerten die de Stichting Vlaardingse Gemeenschap regelmatig organiseerde en waarbij bekende beiaardiers concerteerden [19]. De stadsbeiaardier kreeg het er bij B & W niet door om de Markt tijdens die concerten voor motorisch verkeer af te sluiten, terwijl het plaatsen van banken voor het toenmalige politiebureau, daar waar nu de raadzaal is, ook niet zo noodzakelijk werd geacht [20]. In 1953 had de stadsbeiaardier 38 beiaardcomposities onder zijn berusting die waren uitgegeven door de beiaardschool in België [21]. Voor het mechanisch speelwerk had hij maandelijks een nieuw liedje. In januari het door hemzelf geschreven Stedelied van Vlaardingen en "Wij leven vrij,...". In februari "Hollands Vlag je bent mijn glorie" en "De Zilvervloot" enzovoort. Voor de rechten werd trouwhartig 5 gulden en 20 cent overgemaakt aan het Bureau Muziekauteursrecht te Amsterdam [22].

Al kort na de ingebruikname van het klokkenspel, in oktober 1950, stonden B & W toe dat het speelwerk tijdens

de kerkdiensten op zondag werd stilgezet [23]. Het zal in de Grote Kerk hinder hebben veroorzaakt dat er elk kwartier een deuntje door de kerk deinde. En dat stoorde blijkbaar meer mensen die in de omgeving van de kerk woonden, want in maart 1954 werd besloten de automatische kwartiers- en halfuursbespelingen te doen vervallen. Maar dat ging niet zonder slag of stoot. Hoewel het in de gemeenteraad als een hamerstuk was bedoeld, werd er toch nog enige tijd over gepraat [24]. Het bleek namelijk dat het automatisch speelwerk niet naar behoren functioneerde, want 's morgens om zeven uur bleef het carillon doorjengelen, terwijl speciaal de kwartierbespeling erg slecht was en er geen melodie meer viel te herkennen. Bovendien vond men het wat te veel van het goede dat het lied "Ferme jongens, stoere knapen" zo'n zestig maal per dag over Vlaardingen, (en over de stadhuisambtenaren!) werd uitgestrooid.

17e eeuwse tekening van het oude Stadhuis. De toren mét luidklok!

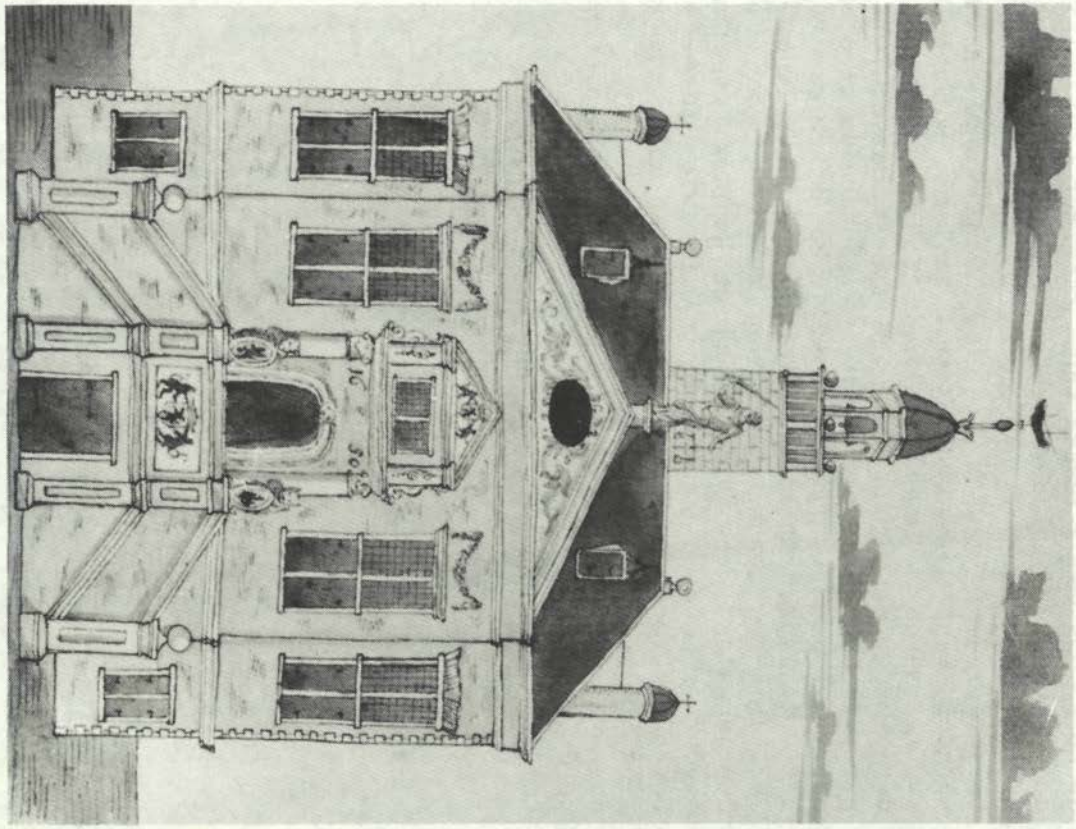

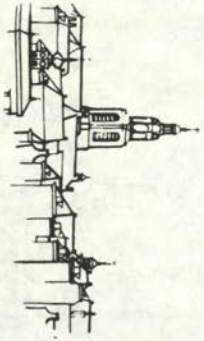

DE STADSHUISKLOKKEN.

Na de rampzalige brand van 1574 begon de stad Vlaardingen in 1580 weer wat uit haar as te herrijzen en werd een begin gemaakt met de herbouw van het stadhuis. Aan Frans Dirckszn werd in dat jaar ruim 3 pond betaald "van den steen schoon te maecken in steede huys" [1]. In 1581 werd er vervolgens betaald voor "heynpaelen" (heipalen); voor 17 "capraevens" (daksparren, dienende voor een dakgeraamte); aan timmerlieden "voor de gereede penningen van het stadhuys" en aan de "metselaers voor het steedehuys" [2]. Ook werd betaald aan "Bastiaenken, waerdinne, van bier 't gunt tottet leggen van den eersten steen geschonken worde" [3]. De bouw van het vorige raadhuis was dus begonnen en die bouw duurde tot 1584 want in dat jaar vonden we de laatste betalingen ervoor [4].

Uit enkele betalingen weten we dat ook het stadhuis een luidklok had en mogelijk ook een uurwerk. Zo vonden we in 1582: "noch de 22e february betaelt van het cleyne klockgen wiegen 77 pont tpont 3 stuyvers een oortgen, samen 12 pond, 13 stuyvers, 6 penningen" [5]. Over de "mangelinge van het steedehuys clocken" wordt 18 pond, 15 stuivers en 6 penningen betaald.
Jacop den Slootmaecker (slotenmaker) kreeg ook nog 5 pond betaald voor zeeckere ijserwerck aen 't clockgen ende anders".

Met "mangelinge" kan de overeenkomst, het contract, worden bedoeld om het klokje te laten maken, maar het kan ook ruilen of verwisselen betekenen [6]. In Schiedam werd in 1599 ook gesproken over een betaling "vant vermangelen van een clockgen met het uuyrwerck voor 't Gasthuys" [7].

Uitgavepost voor de Stadhuisklok, 1649.

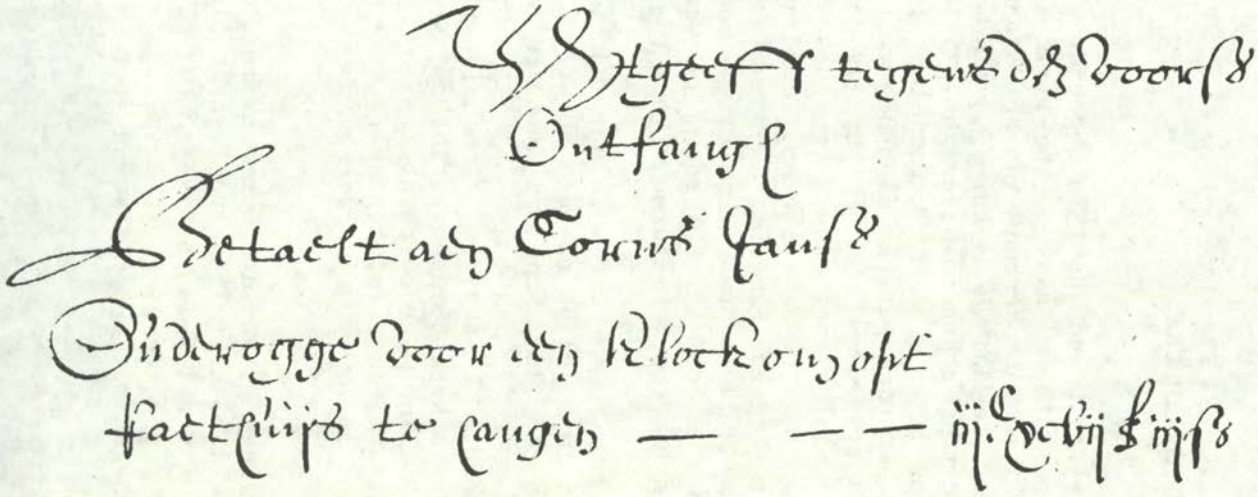

Het schijnt dus een gebruikelijke aanduiding te zijn. Wellicht is het nog het beste om eruit te begrijpen dat er van een gehele of gedeeltelijke vernieuwing sprake is.

Dat er ook een uurwerkje was, menen we af te kunnen leiden uit een betaling van 24 stuivers aan Jan Dircxzn te Delft voor "het steedehuys clockgen te visiteeren ende te verstellen" [8]. We vonden geen aantekening van een betaling voor de aanschaf van een uurwerk. Omdat de term "verstellen", "stellen", gebruikt werd, doet ons dat denken aan het stellen van een polshorloge, zoals dat vroeger, enige tijd na aankoop, diende te gebeuren. Vandaar de gedachte aan een uurwerk.
Het stadhuis, gewit, en gedekt met rode pannen, had een met lood en leien bedekt torentje, waarin het luidklokje (en het uurwerk) een plaats vonden.

Over de luidklok vonden we verder niets, maar uit het feit dat vrijwel jaarlijks werd betaald voor "een reep in de steedehuys clock te doen" leiden we af dat het klokje erg intensief werd gebruikt [9]. Dat klopt ook wel, want men gebruikte het niet alleen voor het bijeenroepen van alle vergaderingen van de vroedschap en de daarmee verbonden colleges, maar ook bij het indagen van verdachten, bij de rechtdagen, bij executies en bij het doen van alle bekendmakingen vanaf het stadhuisbordes.

Toen in 1649 het huidige stadhuis werd gebouwd, kreeg dat wederom een torentje en daar werd een nieuwe luidklok voor gegoten door Cornelis Janszn Ouderogge [10] ten bedrage van 397 pond en 3 stuivers [11]. Deze klok werd voorzien van het opschrift "Soli Deo Gloria. Cornelis Iansen Ouderogge fecit. Rotterdam 1650" en een reliëf van het gemeentewapen en de naam "Vlaerdingen". (God alleen

De Stadhuisklok kort voor de ontvoering in 1942.

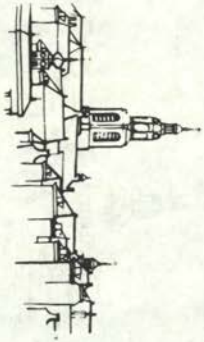

zij eer. Cornelis Janszn Ouderogge heeft hem gemaakt. Rotterdam 1650). Over dit opschrift gemeten had de klok een omtrek van 1.44 meter en een gewicht van 350 kg [12]. Over zijn voorganger vernemen we niets meer. Wellicht werd hij ingeruild voor de nieuwe klok, maar het is niet ondenkbaar dat hij nog dienst gedaan heeft als "bel" op de Visbank van vóór 1778.

Ook de nieuwe luidklok werd intensief gebruikt. We vonden dat regelmatig betaald werd voor het driemaal daags luiden van die klok [13]. In 1696 werd betaald voor het luiden van de stadhuisklok "des avonts" [14] en dat was dan het luiden om 8 uur 's avonds van de "poortklok": het tijdstip dat bij ommuurde steden de poorten werden gesloten. Dat Vlaardingen zich 'stad' mocht noemen, moest toch ook érgens uit blijken!

Vanzelfsprekend werd ook deze klok gebruikt voor het ter vergadering roepen van de vroedschap en hij werd daar zelfs een keer voor mísbruikt. In 1709 was er namelijk een kwestie rond de persoon van stadssecretaris Jacobus Braet en die "hadde zigh opgeworpen en gedragen als schout van Vlaerdinge ende dat hij ter dieneynde vergaderinge van schepenen hadde doen beleggen en de klock doen luyden..." [15].

Vanaf 1800 werd de betaling voor het luiden van de stadhuisklok omgezet in een tractement van 30 gulden per jaar [16] terwijl in juni 1813 werd bepaald dat die klok "op de gewone uren des morgens, (om) 3 (uur) en 's avonts ten 8 uren zal plaats hebben" [17].

In 1912 werd het stadhuis gerestaureerd naar een ontwerp van de directeur gemeentewerken Van Hylckama Vliegh. Het

Nog immer is de Stadhuistoren leeg..., leeg....., leeg.....!
April 1988.

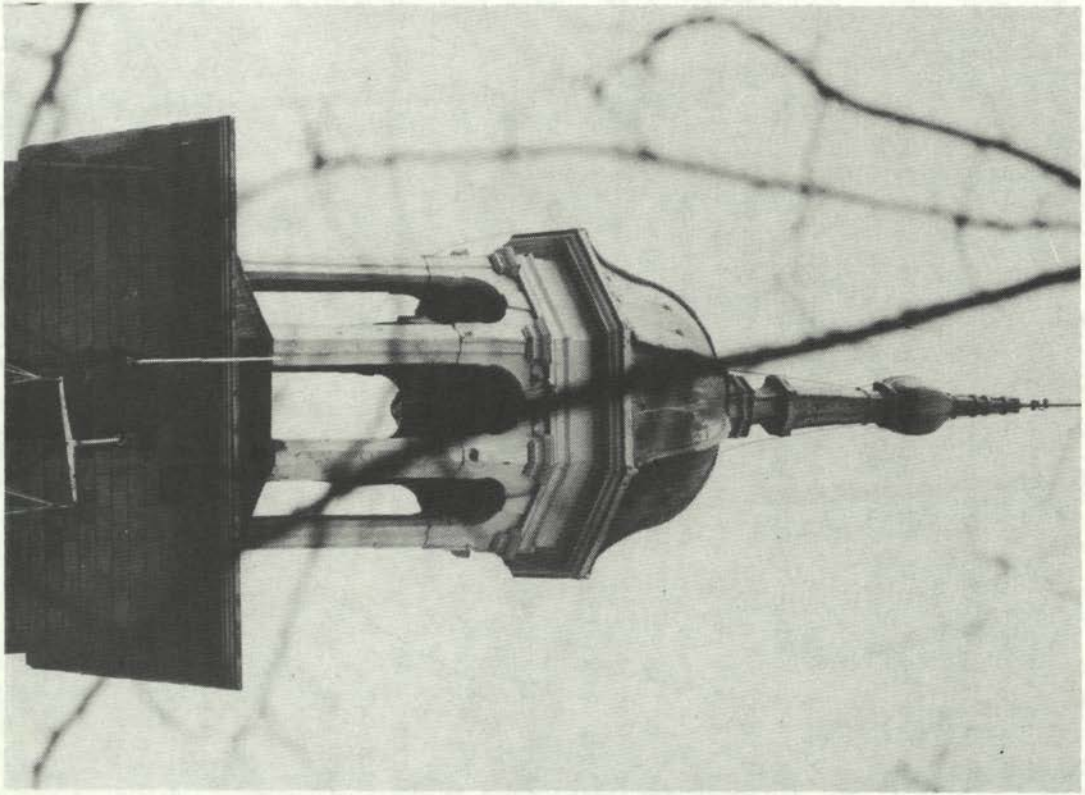

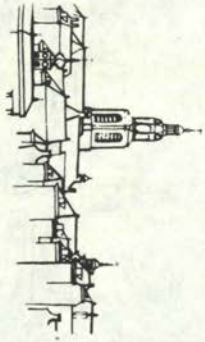

lijkt erop dat de klok sedert dien louter als sierraad in het torentje hing. In 1914 drongen de brandmeesters er namelijk op aan om de stadhuisklok bij brand weer te doen luiden, maar Van Hylckama had daar nogal wat bezwaren tegen: "Ik zou thans nog minder dan vroeger de verantwoording willen nemen voor het standhouden van den houten toren, indien zulks geschiede" [18]. Over vertrouwen in eigen kunnen gesproken!

Ook de stadhuisklok werd in 1942 geroofd. Op 16 december werd hij gedemonteerd en de volgende dag getransporteerd [19]. Hoewel alle weggehaalde klokken van merktekens waren voorzien, waren die na de oorlog nogal vervaagd omdat men daar veelal krijt voor had gebruikt. Maar omdat op deze klok zo duidelijk de naam "Vlaerdingen" stond, kwam hij als één van de eerste terug [20]. Helaas ontbrak bij die terugkeer de klepel, terwijl het oog waaraan de klok bevestigd moest worden door ouderdom was afgeroest, net zoals de as met de stropbeugels [21].

Al was de klok dan weer in Vlaardingen terug, dat betekende niet dat hij ook weer in de stadhuistoren werd opgehangen. In 1977 hing hij daar nog steeds niet en dat verdroot de Culturele Raad van Vlaardingen, die daarom B & W voorstelde om een nieuwe klok voor dat torentje te laten maken. Het college vond dat echter niet nodig, omdat belangrijke mededelingen door het Bureau Voorlichting werden verspreid en niet meer, zoals vroeger, vanaf het stadhuisbordes, voorafgegaan door klokgelui.
Vóór dat de Culturele Raad dit verzoek deed, had men navraag gedaan bij de ambtenaar van culturele zaken om van hem te weten te komen waar de klok eigenlijk was gebleven. Maar deze verklaarde dat niet te weten: "Wie weet is het ding (!) door de Duitsers in de oorlog

weggehaald. Maar het (!) kan ook al vóór die tijd zijn verdwenen. We hebben geen idee" [22]. Een simpel telefoontje naar het stadsarchief had opheldering kunnen geven: de Kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente vroeg in december 1946 de klok te mogen gebruiken voor de toren van de Bethelkerk, uit wie de oorspronkelijke klok óók was verdwenen! Uit het antwoord van de gemeente Vlaardingen aan de kerkvoogdij bleek overigens wel dat men wel het plan had de klok weer in de stadhuistoren terug te plaatsen, maar dat de firma Elmenhorst te Zoeterwoude daar nog geen tijd voor had, vanwege de hoeveelheid klokken die zij hier en daar moest repareren en weer ophangen. Maar de kerkvoogdij kon over de klok beschikken zoals die was en moest op hun eigen kosten geschikt worden gemaakt voor ophanging in de Bethelkerktoren [23]. Nog in hetzelfde jaar werd de klok in die toren opgehangen, met een nieuwe klepel en beugel, wat in totaal 252 gulden en 36 cent heeft gekost [24].

En zo werd het klokketorentje van ons oude stadhuis een leeg klokhuis tot op de huidige dag. Het is weer te vullen door het laten gieten van een nieuwe luidklok en een daaropvolgende ruil met de Bethelkerk. Te duur ? Welnee: men laat trouwlustigen wat meer betalen als men onder klokgelui het stadhuis wil betreden! Het torentje te zwak ? Maar het stadhuis is toch na 1913 nóg eens gerestaureerd ? Nou dan!

De Westhavenplaats met de oude Visbank, 1743.

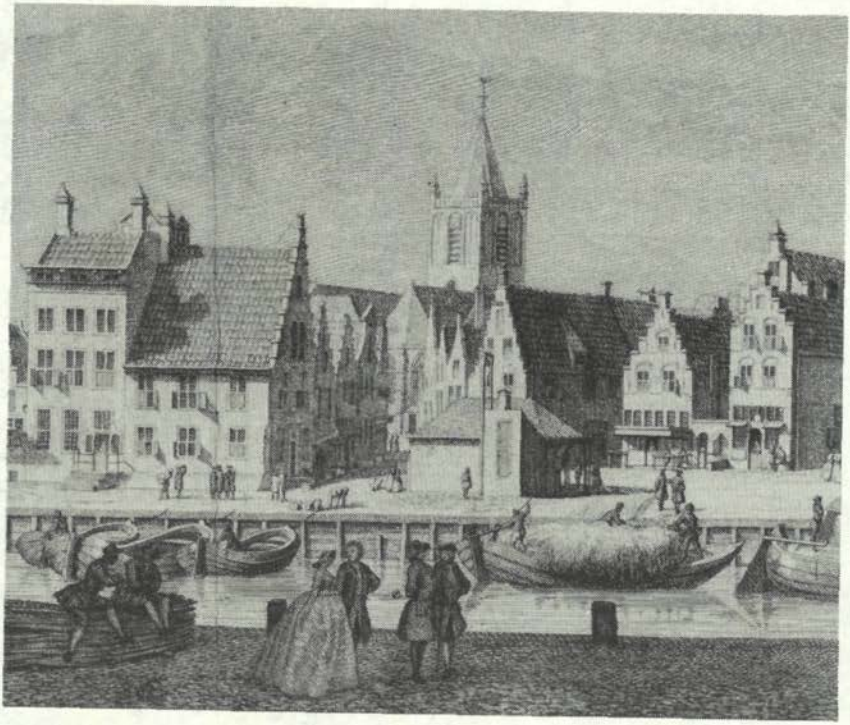

Tekening door A.Bijl, op basis van de gravure, van de oude Visbank van opzij gezien.

DE VISBANKKLOKKEN.

De Visbank aan de Westhavenplaats, werd in 1778 gebouwd ter vervanging van een houten gebouw dat iets zuidelijker stond dan de huidige bank. Op de prent van de Westhavenplaats, zoals die voorkomt in de "Handvesten ...", is te zien dat aan de havenzijde van de oude Visbank een opstand was gemaakt, waarin een bel hing [1].
Deze bel diende om de haringwerkers, de zgn."packers, hoogers en inwerpers van de haring" bijeen te roepen en hen vervolgens te laten "smakken", d.w.z. dat men door dobbelstenen in een trechter te smakken, uitmaakte wie van hen allen aan het werk mocht [2]. De "vrijman", een hoofdman waarschijnlijk, moest deze bel een half kwartier luiden, maar in 1735 werd de bel "ook door andere menschen onordentelijk gebruykt", dus misbruikt, en de heren van de wet vonden het dan ook beter een vaste "belman" aan te stellen, die in opdracht van de burgemeesters steeds gereed moest zijn om de bel te luiden en daarna de smak te laten maken. Hij verdiende hier vier stuivers mee [3].

Toen in 1778 de nieuwe Visbank werd gebouwd, werd ook daarop, weer aan de havenzijde en voor hetzelfde doel, een bel van 60 kg gehangen [4]. Later veranderde het gebruik daarvan. Hij werd tot ver in onze eeuw gebruikt om de zakkendragers op te roepen. Die nieuwe Visbank kreeg echter ook een klokketórentje. De klok die daarin werd gehangen had het volgende opschrift: "Si Deus pro nobis quis contra nos. 1696". ("Zo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn ?" Romeinen 8:31) en had over het opschrift gemeten een omtrek van 76 centimeter. Het gewicht was 100 kg [5]. In de stadsrekening over het jaar

1696 en eerder en later is niets te vinden over de aankoop van deze klok. Mogelijk is hij door een particulier geschonken, maar ook daarover is niets concreets te vinden. Wel zijn er enige veronderstellingen te maken.
Zo vermeldt M.C.Sigal in zijn artikel over de Visbank dat ook hij niets over aankoop of schenking heeft kunnen vinden, maar dat hem wel eens was medegedeeld dat de klok afkomstig zou zijn van het Huis Holy. Een interessante mogelijkheid, maar ook in het archief van de Heerlijkheid Holy komen we hierover niets tegen. Wij bedachten nog dat, behalve de Heer van Holy, ook de Luitenant-Admiraal van Holland, Gerard Callenburg, een klok geschonken zou kunnen hebben. Hij woonde namelijk schuin tegenover de Visbank en hij kwam juist in 1696 terug in Vlaardingen, na een afwezigheid van ruim 3 jaar. Gezien de overwinningen van de Hollandse vloot in die tijd, kan de bijbeltekst zéér toepasselijk zijn! [6].

Maar diezelfde tekst kan ons ook een aanwijzing geven over de gieter van de klok, wiens naam niet op de klok werd vermeld. Het geval is namelijk dat in de Witte Poort aan de Leuvehaven te Rotterdam tot 1854 een klok met hetzelfde latijnse opschrift heeft gehangen, maar aan die tekst was toegevoegd "Joannis Ouderogge me fecit Roterodami A° 1678". Deze Johannis was de enige zoon van de hiervoor besproken Cornelis Ouderogge, die evenals zijn vader en grootvader vóór hem geschut- en klokkengieter was. Zijn eerste klok goot Johannis in 1681 voor Dordrecht en zijn laatste in 1704 voor Voorschoten, nadat hij in 1690 voor Noordwijk-Binnen een klok had gegoten [7]. De Visbankklok past daar qua datering precies tussen in!

De Westhavenplaats gezien naar het noorden circa 1905. Achterop de Visbank de "Zakkendragersbel".

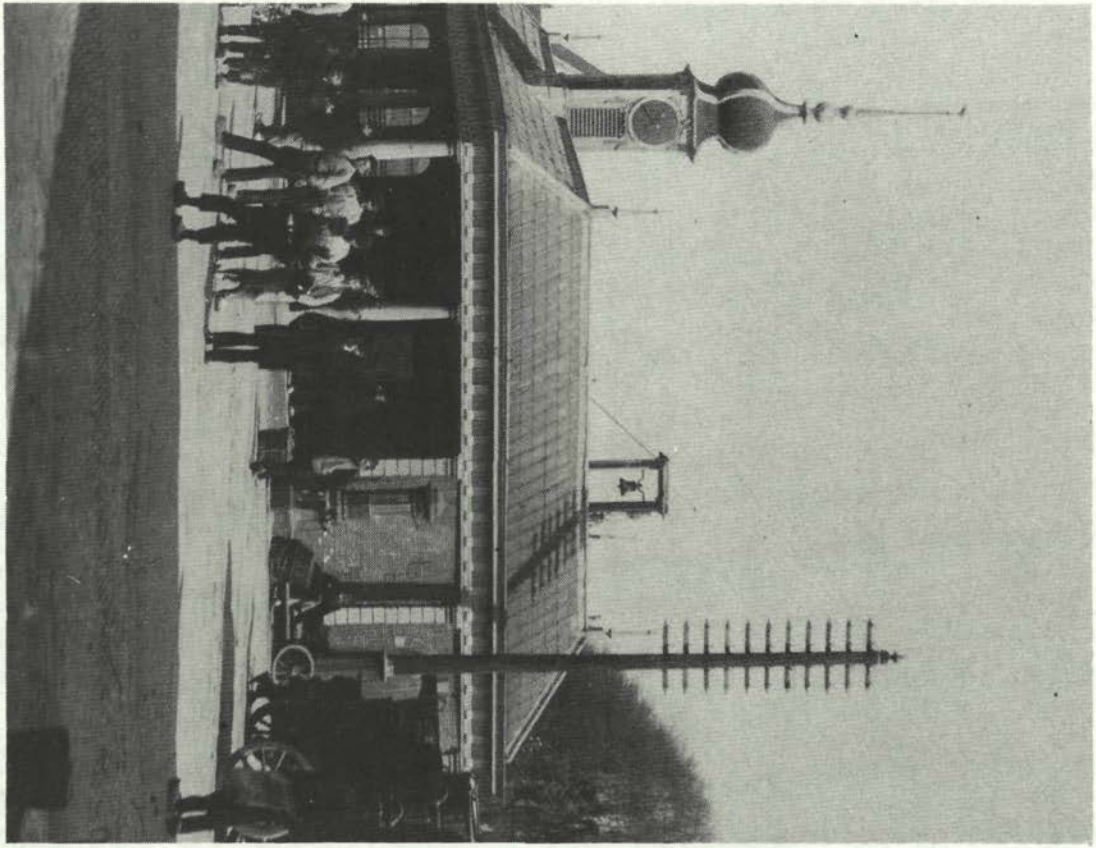

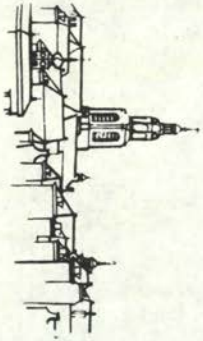

Wij nemen aan dat de klok die in 1778 in het tórentje van de nieuwe Visbank werd gehangen, dezelfde is als de "bel" die achter op de óude Vismarkt hing. En wellicht was de bel achterop de nieuwe Visbank wel de oude klok van het Stadhuis, die in 1650 werd vervangen door de klok van Cornelis Ouderogge.

Tot 1942 is er over de Visbankklok weinig te melden. Alleen één ding: In mei 1795 betalen de burgemeesters 1 gulden en 8 stuivers "aan 't luyden van de Vismarktklok op het ronddraagen der Regte van den Mensch". De term klinkt ons modern in de oren, maar het speelde aan het begin van de franse tijd, de tijd van "Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" [8].

In 1942 werd ook deze klok weggevoerd, terwijl de kleine bel nog tot 1943 bleef hangen [9], om dan ook naar Duitsland af te reizen. Op 19 maart 1946 kwam er echter bericht van de gemeente Stolwijk dat de klok van de Visbank zich aldaar in de gemeentetoren bevond als vervanger van de daaruit geroofde eigen klok. Men vroeg enige maanden respijt voor terugzending, omdat voor Stolwijk een nieuwe klok was besteld en de levertijd ervan ca 4 maanden zou zijn [10]. Onder dankzegging voor het gebruik werd de klok in juni 1947 naar Vlaardingen teruggebracht en weer in de Visbanktoren opgehangen [11]. Het klokkenstoeltje achterop de Visbank is wellicht in de bezettingstijd als stookhout gebruikt. Wij kunnen ons althans niet meer herinneren dat het erop zat. De bel heeft de ontvoering kennelijk niet overleefd, want die kwam niet terug.

De Nieuwe Kerk aan de Binnensingel voltooid. 1910.

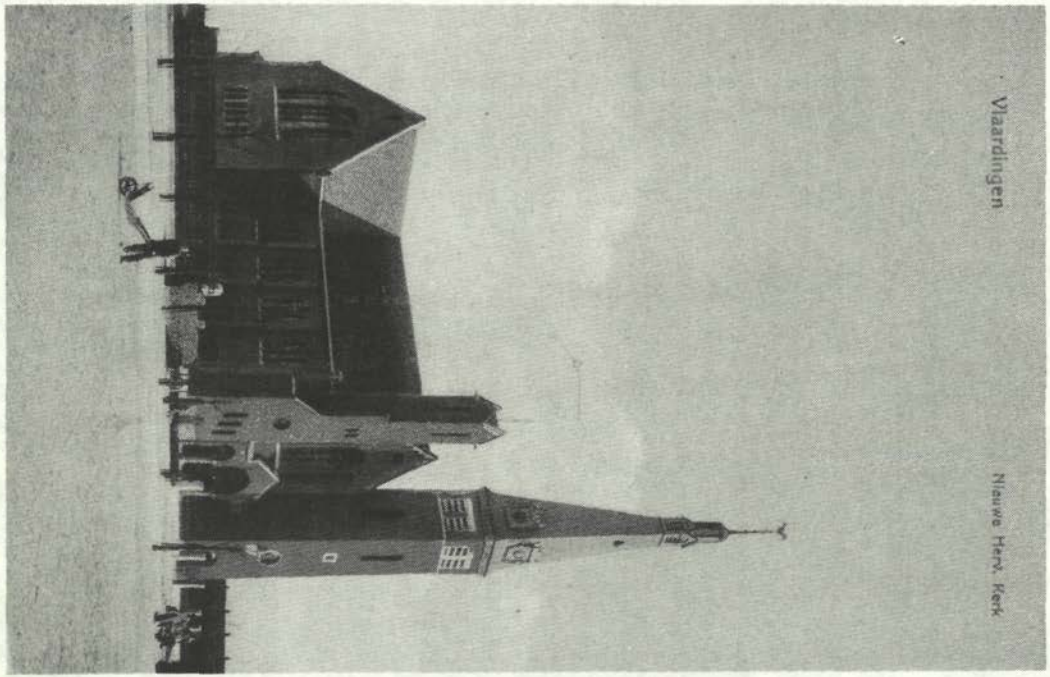

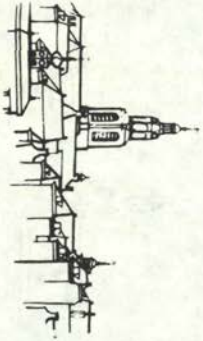

DE KLOKKEN VAN DE VOORMALIGE TOREN VAN DE NIEUWE KERK AAN DE BINNENSINGEL.

In tegenstelling tot de andere klokken zijn we over de luidklokken in deze toren volledig ingelicht. In 1913 ontstonden er plannen om de in 1910 gebouwde toren van een luidklok en een uurwerk te voorzien. In de begroting van de gemeente Vlaardingen voor 1914 werd voor dat doel een bedrag van 1.000 gulden gereserveerd. Het plan om in het oostelijk stadsdeel een uurwerk met luidklok te plaatsen kreeg bijval in de gemeenteraad, maar enkele raadsleden gaven uiting aan de gedachte die onder de bevolking zou leven, als zou één en ander een bevoorrechting van de Hervormde Gemeente zijn. Hiertegenover zou de Rooms-Katholieke Kerk ook een vergoeding voor hun uurwerk moeten krijgen. De burgemeester meende echter dat er eerder sprake zou zijn van een gúnst van het Hervormde Kerkbestuur als de gemeente Vlaardingen toestemming zou krijgen om klok en uurwerk te plaatsen, omdat de toren geen stadseigendom was [1].

Begin 1914 vroeg de directeur Gemeentewerken bij de diverse torenuurwerkmakers prijzen van uurwerken op: bij Eijsbouts te Asten, Van Bergen te Heiligerlee, "Concordia" of Gebr.Van Bergen te Midwolda, Addicks te Amsterdam en bij Volcke en Zoon te Den Haag. De Gebr.Van Bergen te Midwolda bleken het goedkoopste uurwerk te kunnen leveren en omdat zij bovendien zélf hun klokken goten, die gegarandeerd niet meer dan 1½% zink zouden bevatten, werd deze firma door de directeur Gemeentewerken bij Burgemeester en Wethouders aanbevolen. Aan hen werd dan ook op 31 juli 1914 de levering van klok en uurwerk opgedragen, waarvan de kosten van alleen de klok de som van 1.700

gulden niet mocht overschrijden en waarbij het timmer- en metselwerk was inbegrepen. De slagklok moest er een zijn van 450 kg en geplaatst op een prima klokstoel. Zij moest behalve als slagklok ook als luidklok dienst kunnen doen. De klepel was niet in het gewicht inbegrepen en het klokmetaal zou vrijwel uitsluitend samengesteld moeten zijn uit roodkoper en tin. Zink werd tot geen hoger percentage dan 1% toegestaan. De klok moest worden voorzien van het opschrift: "Te Deum Laudem" in duidelijk zichtbare letters en met kleinere letters, dicht onder elkaar, de namen van burgemeester en wethouders: Burgem. P.Pruis, Weth.M.Versteeve, H.de Bordes, A.de Haan en: Midwolda. Bergen. 1914.
Boven aan de klok moest een 3 centimeter lange nok worden mee gegoten, die na aflevering zou worden afgezaagd en voor rekening van de gemeente onderzocht op het zinkgehalte en op andere niet toegelaten stoffen. Als de klok op grond van dit onderzoek zou worden afgekeurd, moest een andere klok worden geleverd, die wél aan de gestelde eisen zou voldoen. Alles zou worden afgeleverd met 20 jaar garantie [2].

De directeur Gemeentewerken, Van Hylckama, vroeg om geïnformeerd te worden wanneer de klok zou worden gegoten, want hij wilde daar graag bij aanwezig zijn [3]. Op 15 augustus 1914 bevestigden de Gebr.Van Bergen de opdracht [4], maar op 29 oktober was de opleverdatum verstreken en er was nog steeds geen klok. Eindelijk volgde bericht dat de klok op zaterdag 14 november 1914, 's morgens om circa half elf zou worden gegoten. Verondersteld werd dat de heer Van Hylckama de vrijdag ervóór naar Groningen zou gaan, om zaterdagmorgen met de trein van 9.17 uur naar Scheemda te rijden, waar een rijtuig voor hem gereed zou staan [5].

Inmiddels had Van Hylckama bij het proefstation voor bouwmaterialen Koning & Bienfait te Amsterdam, prijs opgevraagd voor analyse van het monster brons. Die prijs bleek 15 gulden te zijn indien het brons 6 metalen zou bevatten. Voor elk metaal meer zou 2 gulden méér in rekening worden gebracht [6].

Op 1 december werd de analyse van het monster, de aangegoten nok dus, bekend: koper: 79,25%, lood 2,52%, ijzer 0,11%, zink 2,42%, antimoon 1%, tin 14,71%. Totaal 100,01%. De conclusie was: hard brons, met vrij hoog loodgehalte en een bijzonder hoog antimoongehalte. Voor draagmetaal van spilmutsen van bruggen was het brons ongeschikt, het was daar te onzuiver voor. Op grond van dit rapport werd de klok door gemeentewerken afgekeurd: het zink- en loodgehalte was veel te hoog, er moest een nieuwe klok worden gegoten [7].
Maar... hetzelfde expertisebureau had ook voor "Concordia" een monster onderzocht en van dat onderzoek was de uitkomst resp. 71,47%, 4,99%, 0,03%, 1,48%, 0,23%, 22,01%, totaal 100,21%, wat dus nogal afweek van de samenstelling van het monster dat gemeentewerken had laten onderzoeken. Kwalijker was echter dat de Gebr.Van Bergen het aanvankelijk deden voorkomen alsof zij zélf het onderzoek hadden gedaan: "Wij als vakmenschen onderzoeken het metaal steeds op eenvoudige manieren, evenzoo als het onzen Vader en Grootvader hebben gedaan. Als wij zeggen het metaal is prima, dan zijn wij niet ver mis" [8]. Het bureau in Amsterdam werd om opheldering gevraagd, onder de opmerking dat het monster dat Vlaardingen had opgestuurd door Van Hylckama zélf direct na het gieten uit Midwolda was meegenomen. Aan Van Bergen ging tegelijkertijd een brief uit waarin het vermoeden werd geuit dat de gieter een ánder stuk metaal aan het

bureau had gestuurd en werd hen andermaal voorgesteld dat een nieuwe klok zou worden gegoten, want Van Hylckama voelde er niets voor de omstreden klok op proef te nemen: "Er is veel te veel over deze opdracht, in den gemeenteraad zoowel als daarbuiten te doen geweest, dan dat ik ook maar een streep zou afwijken van de overeenkomst" [9]. Hij doelde hier op de bespreking in de gemeenteraad, waarover we bij de behandeling van het uurwerk van de Nieuwe Kerk nog terug zullen komen.

Zoals te verwachten was hield het bureau vol dat hen twee verschillende stukken brons ter beoordeling waren ingezonden. Het stuk uit Midwolda zat vol vuil en korsten en was vermoedelijk het laatste uit een gietkroes [10]. We kunnen aanvoelen dat Van Hylckama lelijk met het geval zat, want hij zelf had "Concordia" aanbevolen. Enigszins in het nauw gebracht legde hij bij schrijven van 19 januari 1915 de zaak aan B & W voor, hun de beslissing latende of de klok al dan niet op proef zou worden genomen. En inderdaad, B & W besloten hiertoe: op 15 februari moest één en ander in orde zijn [11].

Op 8 februari kwam het materiaal in Vlaardingen aan en blijkbaar werd alles in orde bevonden, want op 27 februari 1915 werd uitvoering gegeven aan het raadsbesluit van 20 januari 1914 en een overeenkomst gesloten tussen de gemeente en de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente, waarin werd bepaald dat de gemeente Vlaardingen het uurwerk met slagwerk en een klok in de toren zou plaatsen, waarvoor de kerkvoogdij vergunning gaf. De kosten van het geheel waren voor rekening van de gemeente, maar daartegenover mocht de kerkvoogdij een luidinrichting aanbrengen en van de klok gebruik maken voor het oproepen tot de godsdienstoefeningen [12]. De

Het "Te Deum Laudem", "U, God, loven wij", was voor deze klok niet lang werkelijkheid. Integendeel: met kanonslopen werd niet bepaald Gods lof gezongen. De datum spreekt voor zichzelf!

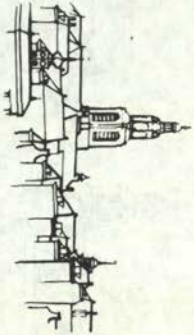

gemeente Vlaardingen kreeg daartegenover de bevoegdheid van de luidinrichting gebruik te maken bij brand en in andere gevallen van waarschuwing aan de bevolking. Deze overeenkomst werd voor onbepaalde tijd aangegaan en we weten al tot hoelang die "onbepaalde tijd" duurde: tot 1942. Ook wat verder volgde met betrekking tot deze toren en de klok "Anna" beschreven we al eerder.

DE KLOKKEN VAN DE TOREN DER R.K.JOHANNES DE DOPERKERK AAN DE HOOGSTRAAT.

Van de beide luidklokken van deze kerk werd de grote klok in 1873 gewijd, vier jaar na de opening van de kerk. De klok had als opschrift "In honorem Sancti Johannis Baptistae me dederunt grati conjuges W.T.B. et Maria M.1873. Petit et Fritsen me funderunt". (Ter eere van de Heiligen Johannes Baptista ben ik door de dankbare echtelieden W.T.B(eukers) en Maria M. geschonken). Hij werd gegoten door de N.V.Petit & Fritsen te Aarle-Rixtel. De klok was verder versierd met een beeltenis van Sint Johannes de Doper, in de rivier de Jordaan Christus dopende en met een sierrand. De klok had een diameter van 84 cm en woog 419½ kg.

In 1876 schonken Cornelis Ham en zijn echtgenote ter gelegenheid van hun 50-jarig huwelijk de kleine klok. Ook deze werd door Petit & Fritsen gegoten. Het opschrift luidde "S.Maria o.p.n. Petit et Fritsen me funderunt". (Sancta Maria ora pro nobis = Heilige Maria Bid voor ons). De klok was voorzien van een beeltenis van de Heilige Maagd en één van Christus aan het kruis. De diameter was 71 cm en het gewicht 244½ kg. Helaas is dit laatste geschenk niet zo zorgvuldig behandeld: door roekeloos luiden kwam hij te barsten en werd op kosten van het kerkbestuur te Aarle-Rixtel hergoten [1].

Het wordt eentonig, maar ook de toren van deze kerk werd op 16 december 1942 van haar klokken beroofd. De toenmalige pastoor, J.van der Sman, had kennelijk nog hoop dat de klokken terug zouden komen, want hij vroeg aan de gemeentearchivaris naam en adres van de aannemer

De behouden toren van de Johannes de Doperkerk aan de Hoogstraat dateert uit 1869.

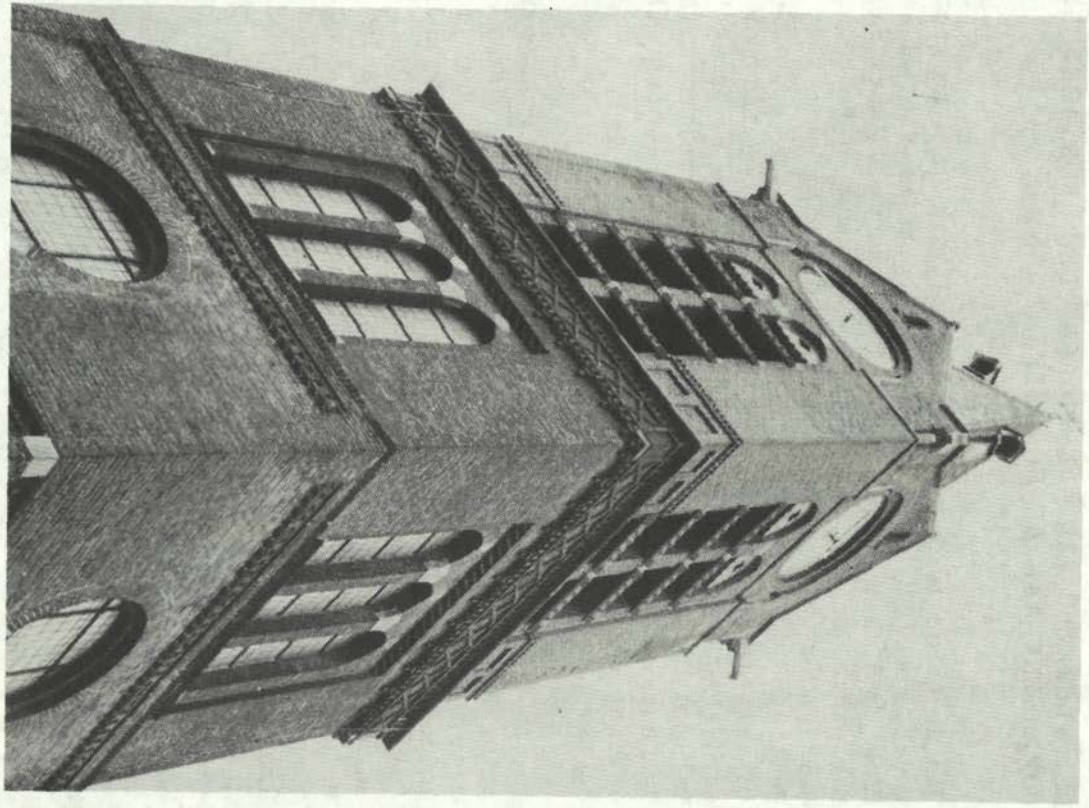

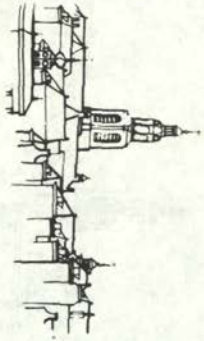

die de klokken had weggehaald [2]. Helaas kwamen ook deze klokken niet terug.

Maar ook voor deze toren kwamen nieuwe klokken. Op zaterdag 4 december 1948 trok een feestelijke stoet door Vlaardingen: bij Vlaardingen-Oost waren de nieuwe klokken voor de Johannes de Doperkerk uit Aarle-Rixtel aangekomen. De stoet werd gevormd door de muziekvereniging "Sursum Corda" en een groot aantal R.K.Jeugdorganisaties, met in hun midden een versierde wagen, waarop beide klokken. Dat de parochianen trots waren op deze nieuwe aanwinst is te begrijpen: het grootste deel van de benodigde gelden werd door hen in enkele maanden tijds bijeengebracht!

Bij de kerk aangekomen werden de klokken tijdelijk in het priesterkoor opgehangen. Bij het binnenkomen bracht de R.K.Zangvereniging "Sint Cecilia" onder leiding van Arnold Vranken, o.m. Händels "Halleluja" ten gehore. Pastoor Theissen dankte voor alle medewerking om het geld voor de klokken bijeen te brengen. "Toen het heidendom hier kwam, werden de klokken weggenomen. Klokken zijn tekenen van het Christendom en speciaal de katholieken laten bij veel gelegenheden de klokken luiden! Straks zullen ze, behalve om de gelovigen samen te roepen tot de verschillende diensten, weer drie maal per dag luiden om op te roepen tot het gebed".

Na de wijding, op zondagmiddag daarna door deken R.Reynen uit Schiedam, gaf deze met een houten hamer enkele slagen op beide klokken, wat door alle aanwezigen werd nagevolgd. Na enkele dagen werden de klokken in de toren gehesen om op vrijdag, juist op vrijdag, weer voor het eerst te kunnen luiden.

De Sint Willibrordus- en de Sint Jansklok in de toren van de Johannes de Doperkerk. Nu wij hun opschriften kennen horen we hun gelui met nóg meer genoegen! April 1988.

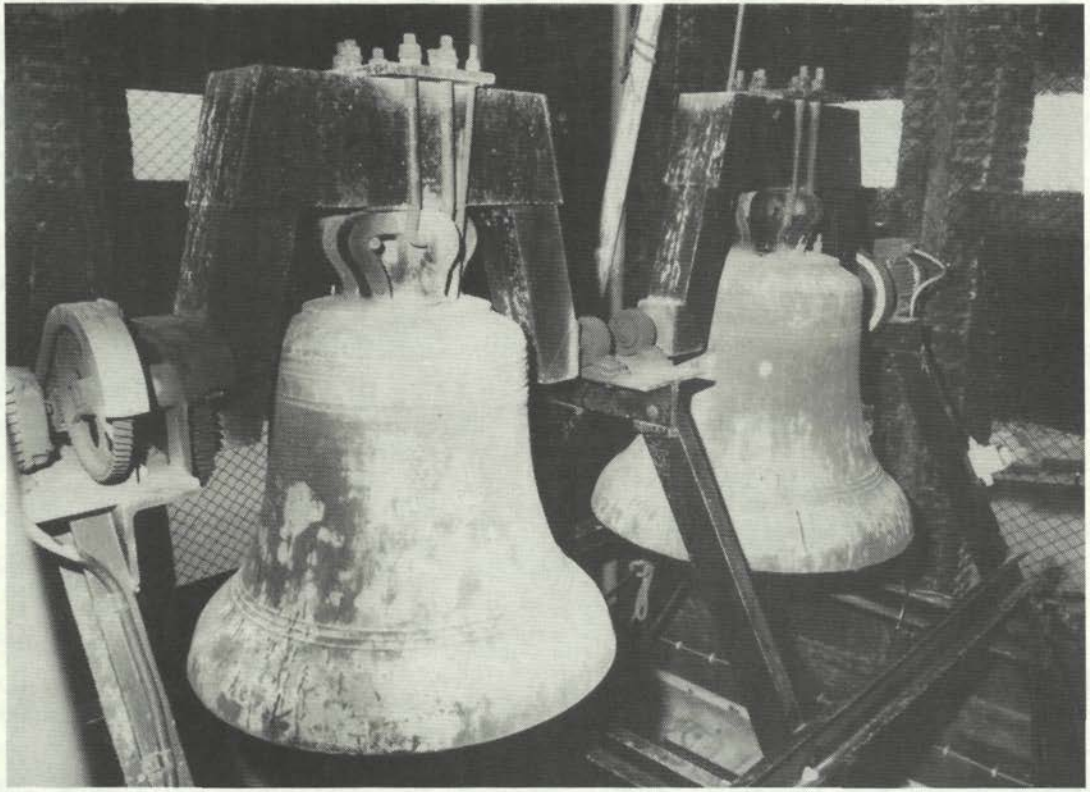

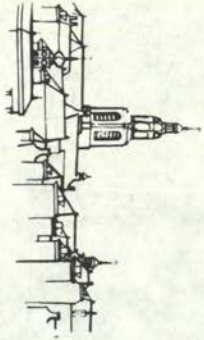

Het gewicht van de klokken is resp.530 en 360 kg. Beide hebben een opschrift in het latijn, waarvan de vertaling luidt: "De gelovige burgers van de stad Vlaardingen hebben hersteld de misdaad van het onrecht. Ter ere van de H.Willibrordus, Patroon van Vlaardingen! Deo Gratias!" en "Nu wij blijde horen, 't gelui der klokken, na haar roof, loven wij de Heer! Ter ere van St.Joan de Doper, onze Patroon! Deo Gratias!" [3].

Het had weinig gescheeld of ook deze klokken had Vlaardingen moeten missen want er waren plannen om de toren te slopen. Maar gelukkig is dat gevaar afgewend en aan de toren is nu zelfs weer het zo noodzakelijk geworden 'groot onderhoud' gepleegd. Hoewel niet iedereen zich dat gerealiseerd zal hebben, betekent dit tevens dat ook de toekomst van de beide klokken weer voor 'een poos' veilig is gesteld. Hulde aan hen die zich voor het behoud van de toren hebben ingezet!

Het 16e eeuwse uurwerk in de jaren zeventig van onze tijd bij Eijsbouts in Asten wachtend op restauratiegeld dat niet kwam.

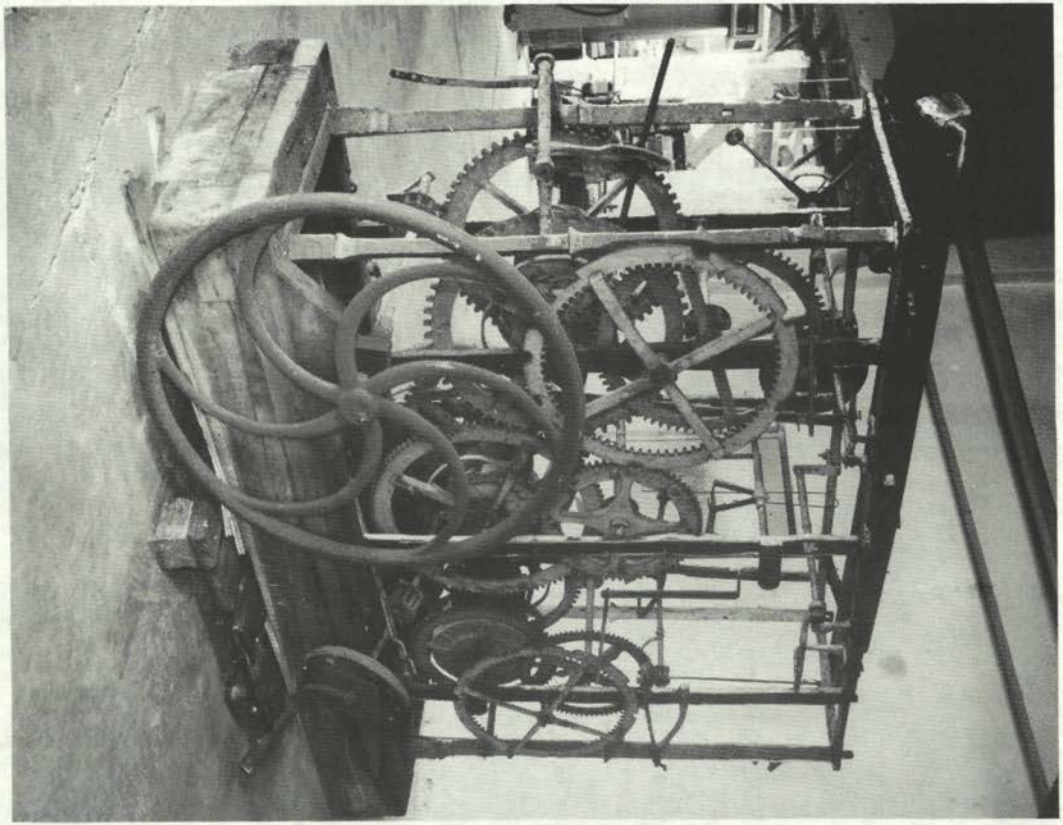

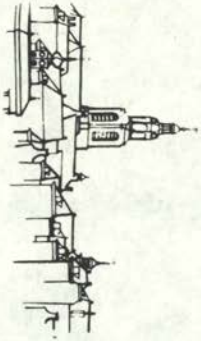

DE STADSUURWERKEN EN DE STADSUURWERKMAKERS.

Het oude uurwerk.

Al in het begin van dit artikel trokken wij uit de aanwezigheid van horlogemakers bij het hangen van de klok in 1578 de voorzichtige conclusie dat er tevens een uurwerk werd geplaatst. We moeten haast wel aannemen dat dit inderdaad zo is, omdat de stad een torenuurwerk bezit waarvan de bouwtijd door deskundigen wordt geschat op 16e eeuws. En we hebben het nu over 1578 dus lijkt de conclusie gewettigd dat we hier met hetzelfde uurwerk te maken hebben.

Dat er in ieder geval in het begin van de 17e eeuw een uurwerk aanwezig was, blijkt uit een vroedschapsresolutie van de laatste december van het jaar 1611. De kerkmeesters kregen in die resolutie op hun verzoek toestemming om onder "eenige goet willige burgers" te collecteren om geld bij elkaar te krijgen "tot het maecken van de nyewe wijsers aen den kerckentooren". De kerk had daar namelijk zelf het geld niet voor. Het feit dat het om níeuwe wijzers ging, moet inhouden dat er vóór 1611 al een uurwerk was, waaraan nu het één en ander gerepareerd moest worden [1]. In mei 1621 stelden de burgemeesters aan de vroedschap voor om 'te stellen aen den thoorn noch drye bequame wijsers, waerdoor men aen alle canten ende zijden van de Stadt te beter zoude mogen weten, wat tijt ende huere het van den dach is'. 'Vermits' de hoge kosten voor de stad werd dit voorstel niet gesteund en dus niet uitgevoerd [2].
In 1662 werd Pyeter Engelszn Valck betaald voor het vergulden van de wijzers [3]. Wie het uurwerk in die tijd

Volckert van der Bijl, "orologie-maecker tot Delff" kreeg in 1695 de opdracht ons stads "orologie" geheel te vernieuwen.

Laestelijck,
aen de vergaedering door kerckmrs & schoolmr, sijnde
besorger & waernemer van het orologie, of uijrwercke
soo van het heele, als half uijrs slag, gedemonstreert
& aengewesen sijnde de onbequaemheijt tot het
precijse gaende houde & doen slaen der klocke op den
behoorlijcken tijt, door het verloope van de raedere
& verdere wercke, & dat sij kerckmrs t'selve
door volckert vander bijl, orologie-maecker tot delff,
hadde doen visitere, & de defecten in geschrifte stelle —
t'welcke alles schriftelijck gesien, geëxamineert,
& naeder, of tweede, besteck overwooge, mitsgaders
gemelts vander bijll in Collegio op alles omstandes
gehoort sijnde, is geresolvt. & kerckmrs geauthoriseert,
sulx de selve geauthoriseert werde door desen, om
volgens het overgeleverde besteck, het orologie,
soo heele als halve slags te laete vernieuwe —
daerover ten meesten oirbaer met den selve vander
bijll te spreecke, & accordere. actum bij de resp.
twee Gerechte & gaedert Loco et die, ut s. —
Wij kennelijck

Arnoldus de Vos.

1695.

verzorgde is niet duidelijk. Wellicht was het Cornelis Willemszn Clockestelder, wiens naam in 1621 in het poorterboek voorkomt en die woonde in de Vleersteeg [4]. (In Schiedam werd in 1599 de uurwerkmaker van die stad, Franchois de Cnibberch, ook "clockstelder" genoemd [5]). Later was het de parochiale schoolmeester die het "orologie of uyrwerck" controleerde en schoonhield en die tevens de slaghamers van de klokken op- en afhing (er was namelijk géén afzonderlijke slagklok, de luidklokken fungeerden als zodanig, maar dat betekende wel, dat zodra er geluid moest worden, de hamers moesten worden verwijderd) [6].
Op 26 maart 1695 was het inmiddels al meer dan een eeuw oude uurwerk nogal versleten en moest het worden gerepareerd: "aen de vergaedering door kerckmeesters en de schoolmeester, sijnde besorger ende waernemer van het orologie of uyrwerck, soo van het heele, als half uyrs slag, gedemonstreert ende aengewesen sijnde de onbequaemheyt tot het precyse gaende houde ende doen slaen der klocke op den behoorlijcken tijt, door het verloope van de raedere ende verdere wercke, ende dat sij kerckmeesters 't selve door Volckert van der Bijl, orologiemaecker tot Delff, hadde doen visistere ende de defecten in geschrifte stelle". Nadat Van der Bijl ook nog mondeling de zaak had toegelicht, besloot men, volgens een door hem gemaakt bestek, het uurwerk en de hele en halve slag door hem te laten vernieuwen [7].

Dit bestek van Van der Bijl kennen we niet, maar het kan zijn dat hij het foliotgangwerk toen heeft gewijzigd in een slingeruurwerk. Nadat Christiaan Huygens in 1657 octrooy had gekregen op zijn uitvinding van het slingeruurwerk, drong het al heel snel door dat de klokken die met deze nieuwe vinding waren uitgerust, veel nauwkeuri-

Betalingspost aan Van der Bijl, 1695.

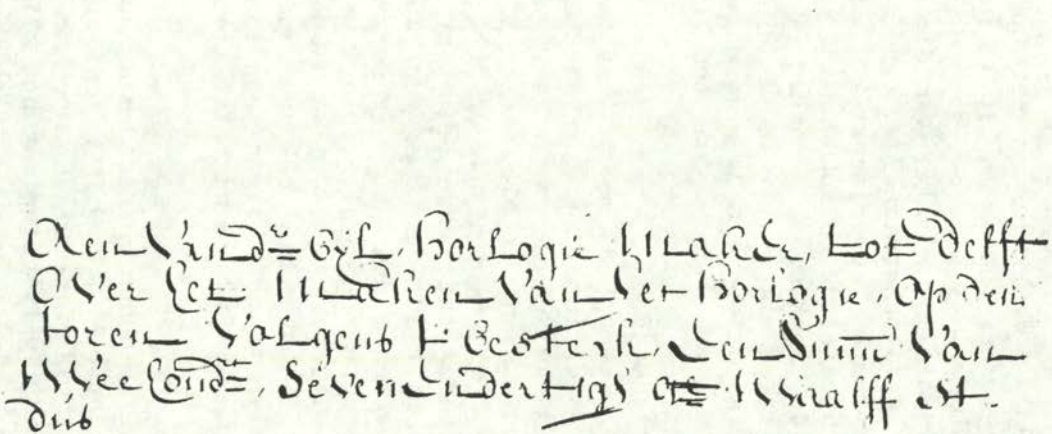

ger liepen dan die met een foliot of waag. Veel klokken werden dan ook vervangen of aangepast. Vast staat in ieder geval dat het een groot werk was wat Van der Bijl moest uitvoeren. Uit de rekening van de kerkmeesters over 1695 blijkt dat hem voor "het maken van het horlogie op den toorn volgens besteck" een som van 237 gulden en 12 stuivers werd betaald. Hij deed dat werk overigens niet ter plekke, maar liet het uurwerk naar Delft overbrengen door de veerschippers op Delft: "Betaald aan de Delftse schippers voor de vragt vant horlogie heen en weer te voeren 3 guldens en 6 stuivers".

In 1696 kreeg Van der Bijl nog een paar gulden "over het verhelpen van het wijswerck aen den toorn", maar in 1697 heeft hij nog een groot werk gedaan, want toen werden uiteindelijk toch drie wijzerplaten bijgeplaatst. Ook die werden in Delft gemaakt, want er werd betaald voor "het bestede van de wijsers te Delft" en "voor vragt en het draegen van de wijsers".

Voor het vergulden van de wijzers brachten de Rotterdamse schippers een "bouckje (boekje) gout" mee, dat 43 gulden en 14 stuivers koste.

Het toevoegen van drie wijzerplaten had uiteraard tot gevolg dat de wijzerspil van het uurwerk vermaakt moest worden, want de wijzer die tegenover de oorspronkelijke wijzer kwam te zitten, moest nu tegengesteld gaan draaien, terwijl er voor de twee wijzers terzijde daarvan een speciale overbrenging moest worden gemaakt. Van der Bijl kreeg dan ook bijna 64 gulden "voort maecken vand ijsere raeme aen de wijsers, als mede het vermaecken van de spille tot het wijswerck".

De Vlaardingse schoolmeester Pieter van Neck ontving 36 gulden "voort teyckene en vergulde van de 3 nieuwe wijsers" en de Delftse koperslager Cornelis Bisschop leverde "269 ponden root koper met noch 157 ponden dichtnaegels à 15 stuyvers het pont, tot de twee (?) wijserborde met arbeyt" en daar werd 202 gulden en 15 stuivers voor betaald.
"Over maecken van de handen tot de wijser", wat dat dan ook moge zijn, ontving de ketelboeter Jan van Straeten 31 gulden.

Het vermoeden bestaat dat Van der Bijl tijdens deze operatie ook tegelijk een geheel nieuw halfuursslagwerk heeft ingebracht. Dit vermoeden wordt niet alleen ingegeven omdat vernieuwing ervan tot zijn opdracht behoorde, maar vooral ook omdat de deskundigen bij de inspectie van het nog bestaande uurwerk al hebben geconstateerd dat het halfuurswerk er later ingebracht moet zijn. Hoe dan ook: er wordt hem bijna 3 gulden betaald "overt verhelpen vant halff uyrs slagwerck met de vragt aen schippers".
Tot slot wordt aan de "verwer" Anthony Ruygrock ruim 46 gulden betaald voor geleverde verf en olie "aen de wijsers en de bomgaten (galmgaten) aen den toorn", waarmee een herstelling werd beëindigd die in totaal 698 gulden 8 stuivers had gekost [8].

Ook in 1776 werd betaald voor reparatie "der klok", waarbij het niet duidelijk is of Coenraad Sleeboom zijn 10 gulden kreeg voor werk aan het uurwerk of voor werk aan een luidklok, maar het jaar daarop werd hem 15 gulden en nog eens 16 gulden betaald voor het stellen en schoonmaken van het uurwerk, terwijl Cornelis Boer voor 7 gulden een riem voor de klok heeft geleverd.

Het uurwerk was blijkbaar niet al te best, want in 1778 werd eerst ruim 10 gulden betaald aan Barent van der Kloese uit Leiden "wegens 't inspecteeren van 't uurwerck in den toorn alhier", maar ook aan monsieur Faas, meester-horlogemaker te Delft [9], "wegens opneming van 't uurwerck van den toorn" een bedrag van 7 gulden. In de vergadering van Twee Gerechten van 15 januari 1778 was er al een rapport voor de vernieuwing en de verandering van het uurwerk, dat was opgesteld door Hendrik en Pieter Raus te Delft en waarin geconcludeerd werd dat het uurwerk nog door 3 á 4 personen moest worden "geëxamineerd", om dan na hún rapport pas te besluiten hoe of wat [10]. Uiteindelijk had hun aller advies tot gevolg dat maar liefst 473 gulden en 10 stuivers betaald werd aan de Rotterdammer Arent de Vijch, "voor 't verstelle en nieuwmake van 't uurwerck in den Toorn, volgens besteck en conditie, met eenige onkoste daar buyte" [11].

Arent Vijgh heeft enige jaren het onderhoud van de klokken gehad, waar hij 40 gulden per twee jaar voor kreeg [12]. In 1791 kwam men echter tot de ontdekking dat hij al vier jaar niet meer naar het uurwerk had omgekeken. Hoewel de kerkmeesters besloten hier navraag naar te doen, vernemen we hierna niets meer over hem [13].

De eerste stadsuurwerkmaker.

Inmiddels was echter de in Den Haag geboren Louis Pion in Vlaardingen opgedoken. Een vrouw was vermoedelijk voor hem de aanleiding om Den Haag voor Vlaardingen te verruilen: hij ondertrouwde namelijk op 6 februari 1776 met de Vlaardingse Cornelia van der Waart [14]. Hij leverde in 1779 voor een bedrag van 200 gulden het

Hier staat het oude uurwerk nog in de Stadstoren.

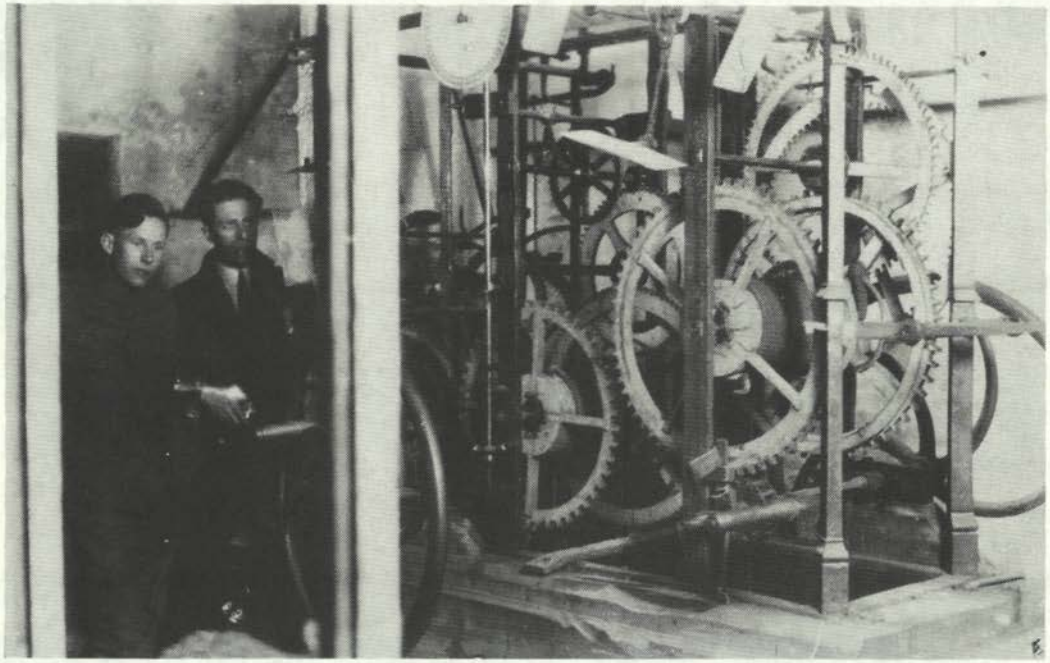

uurwerk van de toen nog nieuwe Visbank [15] en sedert die tijd kreeg hij jaarlijks 50 gulden uitbetaald voor "het waarnemen van het uurwerk der Visbank" [16].
Vermoedelijk heeft hij niet alleen het Visbankuurwerk gecontroleerd, want hij werd in ieder geval één keer, in 1794, betaald voor het nazien van het torenuurwerk [17], wat wellicht het gevolg was van het niet meer komen opdagen van Vijgh. Pas in 1814 werd Pion voor het eerst betaald als "horologemaker, voor het in order houden en waarnemen der stads-klokken", wat hem in totaal 94 gulden opleverde. Op de begroting voor het onderhoud van klokken en horloges stond overigens een bedrag van 160 gulden, maar hiervan kreeg schoolmeester Jan Peletier 57 gulden voor het opwinden van het uurwerk en het luiden van de klokken, terwijl stadsarchitect Van der Snoek ruim 7 gulden nodig had voor arbeidslonen aan de klokken [18]. De laatste betaling aan Pion vond plaats in 1821, maar slechts over zes maanden van dat jaar, want op 17 juni 1821 overleed hij op 68 jarige leeftijd [19].

Snelle opvolging.

Pion werd opgevolgd door Jacobus Schieke, een Maassluisse horlogemaker [20], die vanaf juni 1821 tot juni 1822 de stadsuurwerken waarnam.
De toen 22 jarige horlogemaker Johannes Anthonius Dijker, geboortig van Leiden, maar in Vlaardingen wonende, nam het in 1822 van Schieke over [21], maar in 1826 moest er al weer een andere staduurwerkmaker komen, want Dijker overleed in september van dat jaar, slechts 27 jaar oud [22]. Een opvolger werd gevonden in de persoon van Pieter Simons [23], ook al geen echte Vlaardinger, want hij werd in Steenbergen geboren [24]. Ook Simon's opvolger,

Adrianus Teerlink [25], kwam van elders: Dordrecht dit keer [26]. Hij deed dienst van 1830 tot en met 1839 en hij was de eerste die met de, overigens onjuiste term "klokkenist" werd aangeduid. (Een klokkenist is namelijk een beiaardier).

In 1840 nam de 38 jarige Marinus van Beveren, geboortig van Sint Maartensdijk in Zeeland, maar in 1839 in Vlaardingen gekomen vanuit Sommelsdijk, zijn werk over, tegen eenzelfde jaarwedde, namelijk 130 gulden [27]. Het onderhoud van de klokken behoefde kennelijk niet in te houden dat andere plaatselijke horlogemakers van levering werden uitgesloten, want Teerlink werd in 1846 en 1847 betaald, steeds voor de helft, voor herstel en onderhoud van het Visbankuurwerk [28]. Maar pas in het volgende jaar, Van Beveren is dan naar Schiedam vertrokken, werd hij wederom belast met het totale onderhoud en hij bleef dat doen tot 1852 [29]. In dat jaar besloot B & W in het vervolg de funktie per twee jaar bij toerbeurt door de plaatselijke horlogemakers te laten vervullen [30]. Dat had uiteraard tot gevolg dat die horlogemakers tegen het eind van die periode druk solliciteerden. Dat deed ook Cornelis van Harrewijn, maar hij moest nog twee jaar op zijn beurt wachten [31].
Johannes Andreas van Pinxteren, een geboren Schiedammer werd wél aangesteld [32]. Niet de bekwaamheid van de één of de onbekwaamheid van de ander was hierbij van doorslaggevende betekenis, maar eerder de stijl van de sollicitatiebrief!

Van Pinxteren werd op 22 januari 1853 bij B & W op het matje geroepen, want Postmeester Van West had geklaagd over de onregelmatige gang van de torenklok. Uit de reactie van Van Pinxteren bleek dat hij het uurwerk,

conform zijn instructie, had geregeld naar de tijdbal te Hellevoetsluis. Maar de tijden veranderden: hij kreeg opdracht het uurwerk langzaamaan gelijk te brengen met de tijdwijzer van het Spoorwegstationsgebouw te Schiedam [33].

Bewijs van vakmanschap.

In 1854 probeerde Van Harrewijn opnieuw om aangesteld te worden, maar toen bleken er bij B & W wél twijfels te bestaan aan zijn capaciteiten voor wat klokken betreft [34]. B & W brachten dit in de raad en uit de notulen daarvan blijkt dat Van Harrewijn oorspronkelijk timmerman van beroep was, maar zich sinds enige jaren "onledig houdt met het herstellen van horologiën en andere uurwerken alhier". In het Bevolkingsregister wordt hij niettemin "horlogemaker" genoemd. Afgaande op het onderzoek naar de bekwaamheden van de sollicitant door B & W werd besloten hem niet aan te stellen [35].
Dat onderzoek hield in dat Van Harrewijn een bewijs van zijn kunnen moest overleggen, maar in plaats daarvan legde hij een borgstelling over van een te Leiden geaccrediteerd klokkenist, waar hij zich in het vak zou hebben bekwaamd. Dit werd echter niet geaccepteerd; er werd afgesproken dat hij later een eigenhandig gemaakte regulateurklok als bewijs van zijn bekwaamheid zou laten zien [36], maar dat is blijkbaar niet doorgegaan, want hij werd uiteindelijk toch afgewezen [37] en de beurt was voor Teerlink.

Ook hij werd in oktober 1855 op het matje geroepen, omdat het uurwerk circa 25 minuten vóór liep en hem werd gelast het uurwerk gelijk te zetten en gelijk te hóuden, "met

den Spoortrein te 12 uur afrijdende van Rotterdam" [38]. Hoe dat precies in zijn werk ging werd niet duidelijk, maar wij nemen aan dat hij dan de aankomst van die trein in Vlaardingen in het oog moest houden, wetende dat het dan een X aantal minuten ná twaalf uur moest zijn.

Vlaardings kwartiertje.

In 1857 wisselde Teerlink weer met Van Pinxteren [39] en ook die moest weer opdraven, andermaal omdat de posterijen hadden geklaagd dat de tijd die het torenuurwerk aangaf niet minder dan een kwartier verschilde met de tijdwijzers in naburige gemeenten! Zouden we hierin de oorsprong van "het Vlaardingse kwartiertje" kunnen zien?! In ieder geval moest Van Pinxteren het Vlaardingse uurwerk voortaan gelijkhouden met dat "van de Spoor te Schiedam" [40].

In juni 1866 werd Van Pinxteren schriftelijk te kennen gegeven dat hij zich aan de voorschriften moest houden "tot bepaalde regeling van het uur", want er was wederom een beduidend verschil tussen de tijd op de torenklok en de tijd van het telegraafkantoor.
Zijn bericht hierop werd door B & W beschouwd als een brief "van onbetamelijke inhoud en niets beduidende of ontwijkende verschoningen". Op 14 juni 1866 schreef hij het volgende:

"Wel Ed.Achtb.Heer,

Met dezen doen ik UEd weten dat ik op dit moment niets aan de klok behoeft te doen, daar hij nu

presies maar 7 minuten op de telegraaf vooruit is en dat mag hij immers zijn volgens mijne aanstelling als ik het goed gelezen heb, ik zoude welhaast zeggen dat Uw horologie niet goed is of dat Uw verkeerd onderrigt zijt, anders weet ik het niet, of ik zoude hier wel haast een oud spreekwoord moet bezigen dat is namentlijk als men een hond wil slaan dan kan men wel een stik vinden, ik ben onmiddelijk na de ontvangst van den brief na het telegraafbureau gegaan dit kan Uw informeren. Het is mijn niet te veel moeite zoo als Uw belief te zeggen, maar als hij goed gaat dan acht ik zulks overbodig. Den Heer Vis getuigd mijn zelve dat de klok lang heeft goed gegaan zonder hem te verzetten, dus hoe of ik het begrijpen moet, weet ik niet, enfin, mogt hij teveel verschillen, dan zal ik mij aan het telegraafbureau vervoegen.

Met achting, UEd. Dw.Dienaar

(w.g.) J.A.van Pinxteren" [41].

Al op 16 juni verscheen hij in de vergadering van B & W, waar hij duchtig over zijn brief werd onderhouden en wat uiteindelijk erin resulteerde dat hij zijn ongelijk bekende en de toezegging deed dat hij zich meer en beter op de hoogte zou stellen van de juiste tijd bij het telegraafkantoor, waarop de torenklok 5 minuten vóór moest lopen [42].

Adrianus Teerlink deed het werk weer in 1867 en 1868 en ook hij kreeg de boodschap mee dat de klok 5 minuten vóór moest lopen op de klok van het telegraafkantoor [43].

De toren van de Visbank uit 1778 in april 1988. Het uurwerk hierin werd als een "kunstwerk" beschouwd.

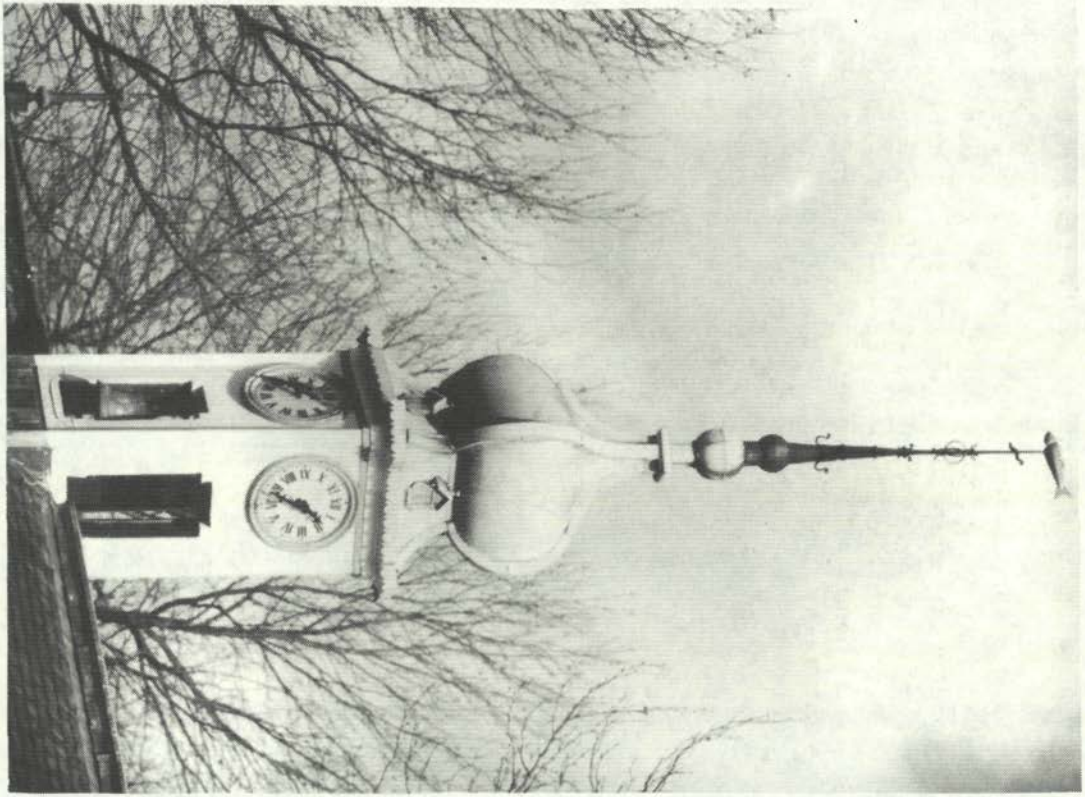

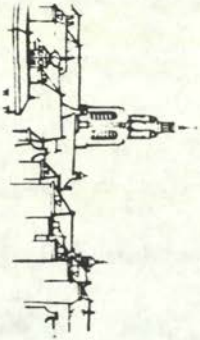

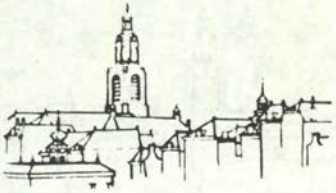

Aan Van Pinxteren werd voor 1869 en 1870 wederom het onderhoud der klokken opgedragen, maar wel op voorwaarde dat zijn werk moest voldoen, anders werd zijn aanstelling subiet ingetrokken. Men was blijkbaar zijn brief nog niet vergeten! [44].

De muziekdozenmaker en het Visbankuurwerk.

Zoals we hiervoor al noteerden, dateerde het Visbankuurwerk uit 1779. In 1868 was het blijkbaar aan vervanging toe, want de begrotingspost voor klokken en uurwerken werd voor 1869 met 200 gulden verhoogd voor de aankoop van een nieuw uurwerk voor de Visbank. Aan J.M.Bekking te Rotterdam, fabrikant van muziekdozen en uurwerken, werd een prijsopgave gevraagd. Op 2 januari 1869 gaf hij die: een 8 dagen lopend uurwerk, met uur- en minuutwijzer, "alles eerste kwaliteit" kwam op circa 300 gulden; alleen met een uurwijzer op 249 gulden; 24 uur lopend met uur- en minuutwijzer 265 gulden, alleen met een uurwijzer 215 gulden. Hij gaf op dat deze prijzen nog wel wat zouden kunnen variëren, terwijl het stellen van het uurwerk was inbegrepen. De kosten voor timmerwerk etc. zouden echter voor rekening van de gemeente komen [45].

Op zaterdag 6 februari, 's middags om 12 uur, verscheen Bekking op de secretarie. Onverwacht blijkbaar, want wethouder Van der Gon moest "op het raadhuis worden verzocht" om de werktuigkundige te woord te staan. De wethouder bestelde bij hem voor de Visbanktoren een uurwerk "in allen delen deugdelijk van zamenstel, met heel- en halfslag, en uur en minuut aanwijzenden", waarbij hij zich wilde bepalen tot een uurwerk van 300 gulden. Bekking had niet voor niets "plus minus" bij zijn

prijzen gezet: hij wilde dan ook 25 gulden speling hebben, maar "hem is beduid" dat B & W aan het maximum van 300 gulden gebonden waren. Bekking ging toch maar accoord en beloofde het uurwerk uiterlijk op de laatste juni gereed te hebben, terwijl hij op het apparaat een jaar garantie gaf [46].

Het is wat onduidelijk waar het uurwerk ergens in de Visbank stond. Het was vermoedelijk te groot voor het torentje, dus het moet ergens beneden hebben gestaan. Voor het opwinden ervan moest namelijk een deel van het Visbanklokaal worden ontruimd. Het gereedschap van de meters, zoals peilstokken en maatkannen, moest worden verplaatst naar de kleine Vleeshal op de Markt. Dit kan dus inhouden dat het uurwerk in het lokaal stond, maar het kan ook zijn dat het tóch in het torentje stond en dat alleen het opwinden, via een stangoverbrenging, vanuit het lokaal moest gebeuren [47].

Het heeft nog wel even geduurd eer Bekking het uurwerk gereed had. Hij moest drie maal worden gemaand om het uurwerk te plaatsen. Eerst vroeg hij een maand uitstel wegens ziekte, maar toen er in augustus nog niets geleverd was, werd de aanmaning wat scherper gesteld: "De groote behoefte aan dat uurwerk en het misnoegen van vele ingezetenen daarbij zijn redenen u uit te noodigen om onmiddelijk het aangevangenen te voltooien en om alzoo niet te noodzaken tot geregtelijke maatregelen"!
In december 1869 was er sprake van het stilstaan van de Visbankklok. De stadsarchitect moest onderzoeken of dat een verzuim was van Van Pinxteren of dat Bekking hierover moest worden aangesproken [48]. Hoe dat afliep is ons niet bekend, maar Bekking was op 22 januari 1870 wel aanwezig bij een B & W vergadering. Hij verklaarde daar

dat hij op het uurwerk een verlies had geleden van 125 gulden omdat het vanwege "de bekrompenheid van de locatie in de Vischbank zéér gecompliceerd is geworden" [49]. Hij vroeg dit verlies geheel te compenseren.

B & W brachten op 31 januari Bekking's verzoek in de gemeenteraad, waarbij aan het verzoek nog werd toegevoegd dat zelfs een bedrag van 150 gulden extra, door bevoegde deskundigen niet als onbillijk werd beschouwd. Het raadslid Dorsman bleek overtuigd te zijn van de soliditeit van het uurwerk, maar het lid Den Breems stelde dat Bekking vooraf wist waar het uurwerk moest komen. In die opvatting werd hij gesteund door De Bruijn, die ook nog zei dat aannemingen wel eens meer tegenvallen. Burgemeester Drossaart merkte op dat dit uurwerk het eerste van deze aard was dat Bekking had geleverd. En ook dat uurwerken met óók minuutwijzers nog slechts schaars werden aangetroffen. Eén en ander kon volgens hem inderdaad tot gevolg hebben dat de kostenraming niet goed te becijferen was. Hij prees Bekking dat hij zijn winst niet in het gebruik van goedkopere materialen had gezocht. Wethouder Van der Gon merkte op dat Bekking al bij de plaatsing van het uurwerk, "gepasseerde zomer", had gezegd dat 300 gulden ontoereikend was. Het lid Kikkert wilde wel enige tegemoetkoming geven, mits er een langer durende garantie zou worden gegeven. Van den Heuvell zei dat Bekking door Van der Gon er al op is gewezen dat hij niet op meer geld behoefde te rekenen en dus hoefde dat nu ook niet. Van den Ham van Heyst bracht in het midden dat als de raad een schadeloosstelling zou toe staan, die dan niet te karig zou moeten zijn: integendeel, men moet dan enigszins généreus handelen "en in het oog houden dat er sprake is van vergoeding voor buitengewoone kosten, verbonden aan een geleverd kunstwerk". De Bruijn stelde

voor Bekking 50 gulden te geven, mits hij de garantie op 3 jaar zou stellen, in plaats van op één jaar.
Dit voorstel haalde het niet: 8 tegen 3. De burgemeester vroeg toen of men al dan niet een tegemoetkoming wilde geven, zónder een bepaald bedrag te noemen en dat bleek met 9 tegen 2 stemmen zo te zijn. De heer De Vlaming stelde vervolgens voor 100 gulden te geven, met verlenging van de garantie met 2 jaren. En dit werd met 8 tegen 3 aangenomen [50].

In 1872 moest Bekking vanwege de garantie wéér overkomen: Pieter Teerlink, die weer had gewisseld met Van Pinxteren, constateerde gebreken aan het wijzerwerk van het Visbankuurwerk. De bediening was prompt: op het moment dat de gemeentesecretaris dit noteerde, hield Bekking zich al met het werk "onledig" [51]. Ook het uurwerk in de stadstoren vertoonde in dat jaar gebreken: Teerlink wilde de buitengewone reparatie aannemen voor 170 gulden, maar dat werd nog enige tijd in beraad gehouden [52].

In 1873 werd Van Pinxteren weer met het onderhoud belast [53], maar hij wilde meer geld daar voor hebben. Hem werd echter te verstaan gegeven dat het schoonmaken van de torenuurwerken onder zijn vaste jaarwedde van, nog steeds, 130 gulden per jaar viel. Hij maakte echter bezwaar en wilde 40 gulden extra. Bekking, die hierin adviseerde, vond 20 gulden extra wel voldoende [54] en denkelijk is dat ook inderdaad gegeven, want vier jaar lang ging het goed. Pas in april 1877 werd Van Pinxteren weer eens ernstig vermaand omdat de gemeenteuurwerken een miswijzing van 13 minuten hadden ten opzichte van de ware tijd! [55].

Nieuwe bezems...

Op 22 juli 1877 vestigde zich een nieuwe horlogemaker in Vlaardingen: Damianus Johannes van den Heuvel, in 1857 in Vlaardingen geboren, maar werkzaam geweest in Dussen, Leiden en Stad Delden in Nederland en in Doornik in België. Hij deed mededeling van zijn vestiging in Vlaardingen aan B & W, uiteraard in de hoop mee te kunnen draaien in de periodieke aanstellingen als stadsuurwerkmaker [56]. En dat lukte hem ook, want uit een brief van Pieter Teerlink van 7 december 1878 aan B & W blijkt dat aan Van den Heuvel "staande de vacantie van zijn ambtgenoot Van Pinxteren" het onderhoud van de klokken was opgedragen. Teerlink zal dit indringen niet erg welkom zijn geweest, maar hij vertrouwde erop dat hij in 1879 en 1880 weer aan de beurt zou zijn, zoals hij gedurende zes jaren of 3 tweejarige toerbeurten, zonder mondelinge of schriftelijke klachten of bezwaren zijn dienst had gedaan, waarbij hij "de delicate Vischbankklok evenzeer als de zeer oude torenklok altijd geregeld en zoo na doendelijk aan de waren tijd heeft gehouden" [57]. Teerlinks brief mocht echter niet baten: hij kwam niet meer aan bod. "Nieuwe bezems vegen schoon" zal het college hebben gedacht en in feite was dat nog letterlijk ook, want in november 1878 gaf Van den Heuvel te kennen dat het uurwerk in de toren "door dikke, overtollige olie vervuild, soms blijft stilstaan en dagelijks op gang en slag moet gebragt worden en in de Vischbank dat raderwerk en slingers, druipende (door teveel olie en te zware gewigten) ondoelmatig werken, ook op de wijzerborden. Dat herstelling of wijziging in de constructie van laatst genoemd werk hoogst noodig is, waartoe plus minus 40 gulden kosten gemoeid zal wezen". Als hij die reparatie kon aannemen voor 40 gulden, dan wilde hij er twee jaar

voor instaan. Hij kreeg opdracht overleg te plegen met Bekking, de maker van het Visbankuurwerk [58].

Eind 1878 probeerde Teerlink nóg eens de funktie te verkrijgen, maar nee, ook in 1879 bleef Van den Heuvel met het werk belast [59]. Die hield overigens de zaak goed in de gaten: in februari 1879 deelde hij mee dat er defecten waren in het raderwerk van de Visbankklok, terwijl ook de klok in de kerktoren weer eens van slag was. Opnieuw werd met Bekking overlegd [60] en deze sloeg alarm: het torenuurwerk kon niet meer geregeld worden want er moest een nieuwe gang en een nieuwe slinger in. Hij schatte de kosten, zonder minuutwijzer, op 150 gulden. Zijn advies was om het herstel aan twee klokkenmakers op te dragen, mits die er steeds sámen aan zouden werken [61]. Dit werd aan de raad voorgelegd en uit de bespreking in die raad bleek allereerst dat Van Pinxteren officieel nog steeds stadsuurwerkmaker was en dat Van den Heuvel nog steeds waarnemer was. Hoe we die "vacantie" van Van Pinxteren dan op moeten vatten werd ons niet duidelijk.

Uit het raadsverslag blijken nog wat meer bijzonderheden. Zo was van het Visbankuurwerk één der raderen gesprongen, waren de slingers te lang en droop het geheel van olie. Het torenuurwerk was helemaal een puinhoop: het uur- en slagwerk was verlopen en versleten, de slingers waren defect en de nodige zwaarte bij gebrek aan gewichten bleek met dakleien te zijn aangevuld. Het gehele ijzerwerk was bedekt met een dikke korst verharde olie. Van den Heuvel was al begonnen "om die droevige oliespecie" weg te schrappen. Als alles schoon zou zijn, zou wel blijken dat er een nieuw gang- en slingerwerk in zou moeten, waardoor het voorlopig weer bruikbaar zou

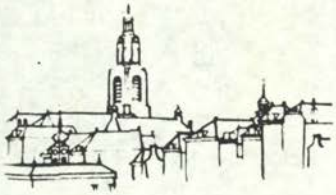

zijn. In de raad waren echter de meningen wat verdeeld. De één wilde een geheel nieuw uurwerk, omdat het anders maar lapwerk bleef en een ander wilde een grondig onderzoek alvorens daartoe over te gaan. Maar een nieuw uurwerk zou ook breekwerk in de toren met zich meebrengen en dat zou de kosten beïnvloeden. De burgemeester was het met dit laatste eens en waarschuwde voor hoge kosten, vooral als men besluiten zou tot het aanbrengen van een minuutwijzer. Hij haalde als voorbeeld aan de plaatsing van zo'n minuutwijzer in Den Haag, waarvan de kosten zeer waren tegengevallen. Toch was er in Vlaardingen wel geld voor een nieuw uurwerk, want er was een batig saldo van de dienst 1878 van 4 á 5.000 gulden. De raad besloot uiteindelijk éénparig een grondig onderzoek te laten instellen, alvorens een definitief besluit te nemen [62].

In maart 1879 gaf Van den Heuvel een verslag van zijn bevindingen na de grote schoonmaak. Boven zijn verwachting bleek het uurwerk nog zeer goede mogelijkheden te hebben, hoewel vernieuwing beter zou zijn. Maar met het dichtmaken van de gaten en een minuutwijzer met nieuwe gang zou het nog best kunnen gaan. Iemand had hem gewezen op een vermaarde uurwerkmaker in Sneek, maar volgens hem waren de heren Kaminado en Volkes de bekwaamsten [63].
De Visbankklok was toen vrij goed, maar de draagkracht was toch wat zwak, maar daar zou hij nog nader naar informeren [64].

Grote reparatie.

Toch bleef het tobben. Medio 1880 was de torenklok niet meer gaande te houden. Het slagwerk was nog wel in orde, maar "het gaande werk" moest noodzakelijk worden schoon-

gemaakt en gerepareerd, maar dat zou 100 gulden gaan kosten. Besloten werd dat de horlogemaker in overleg met de gemeentearchitect één en ander zou opnemen [65], maar de architect achtte zich niet voldoende deskundig en zou Bekking om advies vragen [66]. Kort daarop drong Van den Heuvel aan op een spoedige beslissing, omdat de toestand onhoudbaar werd. In afwachting van die beslissing werd hem opgedragen toch te trachten het uurwerk gaande te houden [67].
Na een week had Bekking het uurwerk bekeken [68] en uit zijn rapport bleek dat de reparatie ongeveer 300 gulden zou gaan kosten [69].
Dat was iets wat in de raad ter tafel moest worden gebracht en daar waren sommigen van mening dat kleine reparaties voor rekening van de stadsuurwerkmaker waren. Die had namelijk een rekening ingezonden van 16 gulden en tegen de betaling daarvan was bezwaar gemaakt. Bekking was er bij zijn kostenberekening kennelijk van uitgegaan dat een ander dan hijzelf de reparatie zou uitvoeren, maar men had liever dat hij het zelf zou doen. Men had kennelijk veel vertrouwen in deze muziekdozenmaker. Hij kreeg inderdaad de opdracht, al wilde één der raadsleden een wel zeer lange garantie van wel 10 jaren. Maar dat werd uiteindelijk tot 2 jaar teruggebracht [70].
In augustus was de reparatie in volle gang. Het uurwerk was uit de toren gehaald en daarom moest de gemeentearchitect er zorg voor dragen dat de klok op de aangegeven uren zou slaan [71]. Eind september was het werk klaar en werd het uurwerk weer teruggeplaatst [72].

Eerste instructies.

Per 1 januari 1880 werd de 30 jarige horlogemaker Dirk

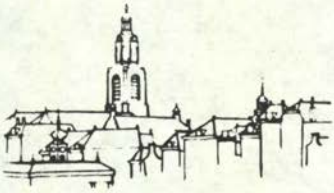

Johannes Blommendal, die in 1877 vanuit zijn geboorteplaats Schiedam naar Vlaardingen kwam, tot wederopzegging toe aangewezen als stadsuurwerkmaker [73]. Hoewel er al bij Van Pinxteren sprake was van een instructie bij zijn aanstelling was Blommendal de eerste die volgens vaste instructies ging werken. Die instructies luiden als volgt:

> "1e. De horologemaker moet voldoende en regelmatig zorgen voor het opwinden en regelen der uurwerken, alsmede voor het schoonhouden en smeeren daarvan, met bijlevering van de benodigde olie en kaarsen.
>
> 2e. Elk gebrek aan één der uurwerken moet dadelijk door den horologemaker en op diens kosten worden weggenomen en alles in een behoorlijken toestand worden gehouden, waaronder verstaan wordt het zuiver schoonhouden; het opdraaien en polijsten der kappen; het met metalen bussen voorzien der gaten die te wijd mochten zijn uitgeloopen; het zoonodig opronden der tanden enz." [74].

De kern van dit minieme reglement zal wel liggen in "op diens kosten", want zoals we al eerder zagen, waren kleine reparaties voor rekening van de uurwerkmaker. Het is om die redenen niet te verwonderen dat elke nieuwe stadsuurwerkmaker begon met "grote beurten" te vragen. Die werden namelijk uit de stadskas betaald en niet door hem, terwijl een pas gerepareerd uurwerk minder kleine kosten met zich meebracht.

Kort na de invoering van de instructies meldde Blommendal dan ook dat het Visbank uurwerk ten koste van 25 gulden moest worden gerepareerd. Hij wilde dat zelf doen en wel

onder de leus "niet goed, geld terug", maar hij zou eerst nog een nader onderzoek instellen [75]. Dat onderzoek joeg de kosten op: voor 40 gulden was het uurwerk weer in goede staat te krijgen maar hij wilde nog steeds het risico voor eigen rekening nemen. Met dit vertoon van vertrouwen in eigen bekwaamheid kreeg hij inderdaad de opdracht tot reparatie [76].

Vaste "klokkenist".

Pieter Teerlink, we zouden hem haast vergeten, deed in 1882 nog éénmaal een verzoek aan B & W om hem in 1883 weer te belasten met het onderhoud van de gemeenteuurwerken, maar B & W wilden dat de raad zich hierover uit zou spreken, omdat die, na de reparatie van het torenuurwerk de wenselijkheid had uitgesproken om het onderhoud niet steeds aan anderen op te dragen. Bovendien waren de uurwerken onder het opzicht van Blommendal in goede staat, terwijl er vroeger steeds klachten waren. Aan het feit dat de trage besluitvorming van de opeenvolgende raden hiertoe het nodige zal hebben bijgedragen, werd natuurlijk voorbijgegaan.

Het raadslid Van Harwegen den Breems reageerde op de vele positieve geluiden ten aanzien van Blommendal door te zeggen dat die het ook wel wat gemakkelijker had dan zijn voorgangers, omdat hij de uurwerken kort na een belangrijke herstelling te verzorgen kreeg. Dit gold inderdaad wel het torenuurwerk, maar het Visbankuurwerk werd door Blommendal zélf in goede staat gebracht, aldus een terechte opmerking van de burgemeester. Alleen het lid Kikkert kwam op de gedachte het onderhoud jaarlijks aan te besteden, net zoals dat met ander gemeentewerk

gebeurde. Bij de stemming bleek dat Blommendal het glansrijk won met 8 stemmen tegen en 1 blanco [77]. Hoewel dit ook aan de andere plaatselijke horlogemakers bekend moet zijn geweest, solliciteerden in 1885 nogmaals Teerlink en in 1887 en 1892 J.A.Hoffmann naar de funktie. Maar die was dus niet vacant en zij werden dan ook afgewezen [78].

Blommendal deed zijn werk blijkbaar erg goed, want we vernemen niets van klachten. Behalve dan in 1895, maar dat had te maken met de wijziging van de tijd, de zogenaamde "Amsterdamse Tijd", waarover later meer.

In 1896 was het weer tijd voor een grote schoonmaakbeurt van het torenuurwerk en dat zou 50 gulden gaan kosten. Hierbij bleek dat de torenklok nog steeds alleen van uurwijzers was voorzien. Een plan om nu tegelijk minuutwijzers aan te brengen ging van de baan, want dat zou 40 gulden per wijzerplaat gaan kosten en dat was te veel [79].

In 1902 begon Blommendal het wat af te laten weten. De directeur gemeentewerken vond dat het onderhoud, waarvoor 75 gulden per jaar op de begroting stond, nogal wat te wensen overliet. B & W machtigden hem om Blommendal hierover aan te spreken en zonodig een andere stadsuurwerkmaker aan te bevelen [80].

Begin 1903 verzocht Hoffmann wederom om een aanstelling voor dat jaar, maar Blommendal werd nog één jaar "op proef" aangehouden, omdat gebleken was dat hij door een oogziekte zijn werk tijdelijk niet goed had kunnen doen, maar daar inmiddels van hersteld was. Hoffmann maakte dus weer geen kans, maar uit zijn sollicitatiebrief blijkt

dat hij "den grooten torenklok" al enige tijd onder handen had [81], terwijl hij bovendien in mei 1903 probeerde de opdracht te krijgen voor het aanbrengen van wijzerplaten en het herstellen van het uurwerk van de Visbank voor 220 gulden. De wijzerplaten zouden worden gemaakt van spiegelglas uit één stuk, wit met zwarte cijfers en met een diameter van 68 centimeter à 30 gulden per stuk. Verder vier wijzerwerken met roodkoperen wijzers van 15 gulden per stuk en een complete wijzerbegeleiding met conische raderen voor 40 gulden [82]. Hoffmann had dus al een deel van het werk van Blommendal overgenomen, waarvoor hij jaarlijks aan zijn voorganger een betaling deed [83].

Een begeerde titel.

Voor wat betrof de vernieuwing van het Visbankuurwerk was er een kaper op de kust, want in 1903 melde zich een andere horlogemaker aan, ene Frans Roeloffs, die ten eerste het uurwerk in de toren, dat volgens hem in een slechte toestand verkeerde, wilde herstellen en wel voor eigen rekening. Als het herstelde uurwerk na drie maanden niet zou voldoen, was hij bereid om eveneens voor eigen rekening een geheel nieuw uurwerk met bijbehorend wijzerwerk, stangen etc. te plaatsen. Vervolgens wilde hij, ook al voor eigen rekening, het Visbankuurwerk herstellen en ten derde de beide uurwerken onderhouden, alles inbegrepen, maar op voorwaarde dat hij dezelfde toelage zou krijgen die in de begroting was uitgetrokken. Als tegenprestatie moest hij zich dan wel "gemeente-uurwerkmaker" mogen noemen!

Maar dat was nog niet alles: de gemeente moest hem drie

nieuwe staaldraden verschaffen, ter vervanging van de touwen voor de gewichten van het torenuurwerk; hem de kosten vergoeden van 5 nieuwe glazen wijzerplaten voor de Visbanktoren, van 8 gulden per stuk (het 5e glas was reserve bij breuk), terwijl al het timmerwerk, bijvoorbeeld aan de kast om het uurwerk, de hamerlichter, halfslag en kokers om diverse stangen, voor rekening van de gemeente zou moeten komen. Voor de verlichting van de Visbankwijzerplaten moest hij alles bij de gasfabriek af kunnen halen of bestellen wat hij daarvoor nodig kon hebben.

Roeloffs had hierover kennelijk al contact gehad met de directeur gemeentewerken, want op diens verzoek deelde hij in een postcriptum mee dat een algehele herstelling van het Visbankuurwerk 40 gulden zou gaan kosten. Die directeur, Van Hylckama Vlieg, zag wel iets in Roeloffs, want hij veronderstelde nóg voordeliger aanbiedingen als de gemeente met Roeloffs in zee zou gaan. B & W deden Roeloffs beleefd weten geen aanleiding te zien om hem aan te stellen als gemeente-uurwerkmaker [84], maar hem werd wel de herstelling van het Visbankuurwerk gegund. Dat blijkt uit zijn sollicitatiebrief naar de betrekking van "klokkenist", gedateerd 21 mei 1908. Hierin verwijst hij ernaar dat hij circa vijf jaar geleden het Visbankuurwerk had hersteld (en dat zeer accuraat liep) en dat hij al die tijd in onderhoud had gehad.

Reorganisatie.

Met zijn laatste sollicitatie reageerde Roeloffs, met nog zes anderen, op een advertentie in het Vlaardingsch Advertentieblad van 12 december 1908, waarin door B & W

Op deze advertentie in het Vlaardingsch Advertentieblad reageerde onder meer Frans Roeloffs. 1908.

Mejuffr. BOER, 't Nieuwland *Vlaardinger-Ambacht*, **vraagt** zoo spoedig mogelijk

EEN DIENSTBODE,

zonder goede getuigen onnoodig zich aan te melden.
Loon **100 gulden.**

Gevraagd:

Een WERKSTER

voor den Zaterdag.

Adres: KATWIJK—SCHOLTE, Schied. weg 4.

Terstond gevraagd een flinke

Broodbakkersknecht, P.G.,

buiten den kost, bij JAC. DEN BOER, Westhavenplaats 39.

KLOKKENIST.

Behoudens goedkeuring van den Gemeenteraad zal worden overgegaan tot de **benoeming van een Klokkenist**, op eene jaarwedde van *f* 150.—.

Sollicitanten behooren zich **vóór 22 December schriftelijk** aan te melden bij Burgemeester en Wethouders van Vlaardingen.

Gevraagd:

een Slagers-halfwas.

Adres: W. J. BEZEMER, *Hoogstraat 113.*

SI

werd medegedeeld dat, behoudens goedkeuring door de raad, een klokkenist zou worden benoemd op een jaarwedde van 150 gulden.
Eén en ander was het gevolg van een reorganisatie die in gang werd gezet door de directeur gemeentewerken. Uit diens rapport over het onderhoud van de uurwerken bleek namelijk dat verschillende personen met diverse taken met betrekking tot de uurwerken waren belast. Zo wond Hoffmann samen met Blommendal de torenklok op. De eerste voor 90 gulden en de laatste voor 40 gulden per jaar. De klokluider, want die was er ook, (we komen later nog op die funktie terug), verdiende 75 gulden per jaar. Aan politiepersoneel werd 30 gulden per jaar betaald voor het luiden van de stadhuisklok. Dan werd nog 10 gulden betaald aan de brugwachter voor het ophalen van de klok op de Visbank op zon- en feestdagen en het uitdraaien van het licht in de de Visbanktoren. En tenslotte kreeg Blommendal nog 5 gulden en 50 cent voor het opwinden van de pendule in het stadhuis.
De klokken in de scholen werden door de schoolhoofden opgewonden, terwijl het geringe onderhouds- en reparatiewerk daaraan door Roeloffs werd verricht. De totale kosten voor dit alles waren 223 gulden en 50 cent. Het voorstel van de directeur was om voor al dit werk één beambte te benoemen en wel op een jaarwedde van 150 gulden, wat dus een behoorlijke bezuiniging inhield.

Sollicitanten.

Roeloff's sollicitatie was dus één van de zeven. Hij beriep zich op het accuraat werken van het Visbankuurwerk, maar zwaarder woog dat hij het uurwerk uit reclame-oogpunt geheel gratis opwond en in orde hield.

Het is dus niet zo verwonderlijk dat hij met ingang van 1 januari 1909 tot "klokkenist" werd benoemd, waarbij tegelijkertijd alle anderen die iets aan de klokken deden werden bedankt, met uitzondering van de klokluider en het politiepersoneel.

Onder de overige sollicitanten zaten trouwens vogels van allerlei pluimage. Ene B.Wagenaar, een horlogemaker uit de Eendrachtstraat, voerde aan dat hij "sedert eenige jaren de gemeente met ijver en nauwgezetheid aan het politiebureau bediend heeft", wat hij daar dan ook mee bedoeld mag hebben. Hoffmann beriep zich op zijn al zes jaar durende bemoeiïngen met het torenuurwerk.

Ene J.H.Hoffman uit het Westnieuwland solliciteerde ook, maar hij was lantaarnopsteker, evenals Hugo Maarleveld uit de Markgraaflaan.
A.Janson uit de Kuiperstraat was smid bij "den Heer I.S.Figee", op de werf "'s Lands Welvaren" dus, waar hij zelfstandig werkte. Dat ook hij onder de sollicitanten was lijkt vreemder dan het is. Zijn vader was namelijk "klokkenist" in zijn geboorteplaats Brielle en van hem had hij het klokkenvak geleerd en mede uitgeoefend tijdens ziekte van zijn vader. Na diens overlijden bleef zijn moeder met de funktie belast, maar de uitvoering ervan kwam, hoewel hij nog jong was, op hém neer en dat heeft hij 8 jaar volgehouden. In Brielle waren drie uurwerken te behandelen en bovendien was er in de Brielse Dom een klokkenspel, wat een uurwerk ingewikkelder maakte.
De laatste sollicitant van de zeven was Johannes van Roon, uurwerkmaker in Vlaardingen. Hem zullen wij later nog tegenkomen [85].

Nieuwe instructies.

Was er in 1880 al sprake van een sumiere instructie voor de "klokkenist", op 23 januari 1909 stelde de gemeenteraad een instructie van zes artikelen vast:

"1. De klokkenist draagt zorg, dat de uurwerken in den gemeentetoren, op de vischmarkt, in de raadzaal en in het bureau van Politie, en voorts andere door Burgemeester en Wethouders aan te wijzen uurwerken der gemeente voortdurend den tijd aanwijzen in overeenstemming met den Amsterdamschen tijd of den wettelijk daarvoor in de plaats gestelden tijd.
Hij zorgt voor het geregeld opwinden dier uurwerken.

2. Hij zorgt dat de wijzerplaten van het uurwerk op de vischmarkt van Zonsondergang tot 's namiddags half twaalf uur behoorlijk verlicht zijn.

3. Hij verricht al datgene, wat tot het dagelijksch onderhoud der uurwerken en van de inrichting voor de verlichting bedoeld in artikel 2, gerekend kan worden.

4. Hij geeft onmiddellijk kennis aan den Directeur der Gemeentewerken, wanneer aan de inrichting voor de verlichting bedoeld in artikel 2 of aan de uurwerken, andere dan tot het dagelijksch onderhoud behoorende herstellingen moeten plaats hebben.

5. Bij ongesteldheid of afwezigheid stelt hij ten genoegen van den Directeur der Gemeentewerken een plaatsvervanger aan.

6. In gevallen, waarin deze instructie niet of niet voldoende voorziet, gedraagt hij zich naar de bevelen door Burgemeester en Wethouders of namens hen door den Directeur der Gemeentewerken te geven" [86].

Rapportage.

Al op 8 januari 1909 rapporteerde Roeloffs dat hij het torenuurwerk met transmissie en ijzerwerk grondig had onderzocht. Het was niet in orde want:

> "...de verf van de raderen is op verscheidene plaatsen afgebladdert door de roest, tot conservering der ijzerdelen is afschrappen en opnieuw verven hoog noodzakelijk. Ook zijn de tapsgaten ten gevolge van 't gebruik van slechte of vuile olie zeer vuil, dit maakt een schoonmaak van 't uurwerk zeer wenschelijk, terwijl het afdraaien der tappen en inzetten van nieuwe bussen wel noodzakelijk zal zijn. Ook de beide slaglichters moeten voorzien worden van een metalen contramoer, daar de enkele voorhanden zijnde moer door trilling los loopt (dit zit nu met een touwtje vastgebonden), terwijl ook van één lichter 't klinksel gedeeltelijk heeft losgelaten, wat aanleiding kan geven tot van slag gaan. 't In reserve hebben van een ijzeren drijverpen met moer is zeer gewenscht.
> De stelling of carcas van 't uurwerk is naar voren overhellende, ook dit dient door 't aanbrengen van twee trekstangen verholpen te worden.
> Een inrichting tot gelijk zetten van 't uurwerk ontbreekt geheel. Van overwegend belang is 't dus een "Controleur" met minuten wijzerplaat aan te brengen.
> De drijfstang van 't uurwerk naar de transmissie loopende bestaat uit één geheel, waardoor deze stang bij wind aan sterke zwieping onderhevig is. 't Aanbrengen van één kogel beweeging in 't midden dezer nu ook zwaar geroeste stang kan voldoende geacht worden.
> 't Inzetten van drie nieuwe stangen voor krachtover-

brenging ter vervanging der te kort gemaakte is meede nodig. Ook een te kort gemaakte wijzeras dient door een langeren te worden vervangen, daar nu de mogelijkheid bestaat dat de wijzers aan één zijde der toren op een gegeven oogenblik zouden stilstaan.

De ijzeren as, verbonden aan de uurwijzers (door welke as de stang naar de minuutwijzers loopt), loopt door ijzeren gaten -in de wijzerplaat- naar buiten. Deze draaipunten zijn blootgesteld aan weer en wind, zoodat roesten en daardoor inslijten en klemming 't gevolg is, temeer nog daar ook 't gewicht der beide wijzers op deze gaten drukken. 't Uitboren dezer gaten en 't inzetten van bronsmetalen bussen, gepaard gaande aan 't opzuiveren der doorgaande as, is zéér noodzakelijk. Bovengenoemde wijzerwerken en transmissie werden ongeveer negen jaar geleden door den vorigen "Klokkenist" nieuw ingezet. Na deze tijd is er blijkbaar verzuimd deze inrichtingen van olie te voorzien, waardoor 't nazien en schoonmaken zeer noodig is. Daar de wijzers op de platen verschillend wijzen, behoord ook 't nastellen der transmissie tot de noodzakelijke werkzaamheden, ten einde van één gelijke aanwijzing op de 4 platen verzekerd te zijn" [87].

Reparatie van één en ander zou tussen de 140 en 160 gulden gaan kosten, maar dat zou dan wel afdoende zijn en de gemeente voor jaren de uitgaven voor reparatie kunnen besparen. Als voorbeeld van al dat vakmanschap diende andermaal het Visbankuurwerk, waarvan de onderhoudskosten zeer gering waren. Roeloffs garandeerde voor 20 à 25 jaren een goed lopend uurwerk [88].

Ingezonden stuk.

In oktober 1909 reageerde Roeloffs op een ingezonden stuk in de Nieuwe Vlaardingsche Courant van 16 oktober. In dat stuk werd bevreemding uitgesproken dat de in aanbouw zijnde toren van de Nieuwe Kerk aan de Binnensingel het zonder uurwerk zou moeten doen, omdat de Hervormde Gemeente daar geen geld voor had. Men vroeg zich af of de burgerlijke gemeente hierin geen taak had, omdat er in dat deel van de stad geen enkele tijdaanwijzing was [89]. Roeloffs sprong daarop in door op te merken dat hij torenuurwerken kon leveren, onverschillig van welke fabriek, tegen fabrieksprijs. Verder veronderstelde hij dat een advertentie in het horlogemakersvakblad mogelijk een voordelig en goed tweedehands uurwerk kon opleveren. Uiteraard beval hij zichzelf "beleefd" aan [90]. Deze zaak bleef echter nog enige jaren rusten. Later horen we er meer over.

Het op tijd luiden van de klokken van de Grote Kerk bleek in de tussentijd problemen te hebben gegeven: ze werden te vroeg of te laat geluid en dat had kennelijk vervelende gevolgen. Roeloffs informeerde daarom naar de kosten van een automatische luidinrichting, wat zo'n 700 gulden zou zijn. Als dat apparaat zou worden aangeschaft dan zou Vlaardingen een landelijke primeur hebben: alleen in Duitsland werden er een aantal met succes gebruikt. Maar primeur of niet: in de marge van Roeloffs' brief staat: "aanhouden" en "begroting 1911", natuurlijk ... te duur! [91].

Nieuwe Kerk.

De zaak van het uurwerk in de toren van de Nieuwe Kerk kreeg medio 1913 een vervolg. Directeur Gemeentewerken

informeerde naar de kosten van een uurwerk bij de ons al bekende "Stoom Koper-Metaalgieterij en Machinefabriek "Concordia"" in Midwolda, een zaak van Gebr.van Bergen, gevestigd sedert 1795 en gespecialiseerd in brandspuiten, torenklokken en torenuurwerken.

Het bedrijf diende twee begrotingen in: een uurwerk compleet met "Cijverplaten" en wijzerwerken maar zonder slagklok zou 1.104 gulden gaan kosten; mét een slagklokje van 125 kg kwam dat op 1.672 gulden en 75 cent. Het betrof dan een fors uurwerk, dat na het opdraaien van de gewichten 8 dagen ging. De prijzen worden resp.100 en 150 gulden minder, als het uurwerk elke dag werd opgewonden [92].

Zoals al eerder geschreven, maar hier wordt herhaald omdat het nu over het úúrwerk gaat, was op de begroting 1914 voor een "behoorlijke tijdsaanwijzing in het oostelijke gedeelte van de gemeente" een bedrag van 1.000 gulden opgenomen. Sommigen zagen hierin een bevoordeling van de Ned.Hervormde Kerk, waartegenover dan ook de Rooms-Katholieke Kerk een vergoeding voor hún uurwerk zou moeten hebben, want ook dát uurwerk voorzag in een behoefte van de gemeente in dát stadsdeel. Een ander wilde echter niets van een schenking weten: subsidiëring was beter. Voorzitter Pruis was hogelijk verbaast over de vermeende bevoorrechting. De toren van de Nieuwe Kerk was het hoogste punt in dat stadsdeel en leende zich het best voor een tijdaanwijzer. Hij beschouwde het eerder als een gunst, als de kerkvoogden van de Herv.Gemeente vergunning tot plaatsing wilden geven. Hij erkende wel dat het een wat eigenaardige positie was dat een gemeenteuurwerk in een niet aan de gemeente toebehorend gebouw zou komen te staan, maar hij achtte dat geen onoverkomelijk bezwaar.

Op een vraag of het uurwerk van de R.K.Kerk onder toezicht van de stadsklokkenist kon komen adviseerde hij het nadere voorstel van B & W af te wachten, waarna de begrotingspost werd goedgekeurd [93]. Op dezelfde post werd overigens nog een bedrag van 150 gulden uitgetrokken voor electrische verlichting van het Visbankuurwerk.

Centraal uurwerk.

Begin 1914 probeerde de Huistelefoon Maatschappij te Den Haag in Vlaardingen een poot aan de grond te krijgen door voor te stellen in één van de gemeentegebouwen gratis een openbaar uurwerk te plaatsen, op voorwaarde dat in dat gebouw een centraal uurwerk kon worden opgesteld en dat de maatschappij toestemming kreeg om de particuliere gebouwen aan die centrale klok aan te sluiten.

De directeur gemeentewerken gaf in een advies als zijn mening dat het inderdaad van belang was dat de klokken goed liepen. De tijdaanwijzing achtte hij nog zeer onvoldoende: zelfs de klokken die door één "klokkenist" werden onderhouden (toren, Visbank en Verkooplokaal) verschilden ,dikwijls in hun aanwijzing van de tijd. De gemeente kon twee kanten op: zelf een uurwerk plaatsen, waar dan de particulieren op aan konden sluiten, of ingaan op het verzoek van de H.T.M. en haar dus een soort concessie verlenen. Maar, schreef hij "nu is natuurlijk de tijd van concessies voor monopolische bedrijven voorbij. Dat de burger gedwongen zou worden bij één of ander ondernemer water, licht en dergelijke eerste levensbehoeften te koopen en in den prijs daarvan soms een onbehoorlijke hooge winst betalen, wordt door den tegenwoordige economen algemeen en terecht afgekeurd".

Maar de H.T.M. wilde ogenschijnlijk géén monopolie, zodat eenzelfde vergunning ook aan een ander gegeven kan worden, wat de gewenste concurrentie mogelijk zou maken. Het aanbod om grátis een uurwerk in de nieuwe toren aan de Binnensingel te krijgen en dat wellicht ook in andere gebouwen, gratis, of tegen laag tarief, een tijdwijzer kon worden geplaatst, deed Van Hylckama uiteindelijk adviseren dat het overweging verdiende om op het voorstel van de H.T.M. in te gaan. Het zou de gemeente om te beginnen al 1.000 gulden besparen, die anders nodig zouden zijn voor het uurwerk in de nieuwe toren, uitroepteken! [94]. Het gemeentebestuur ging er echter niet op in: men wilde een eigen uurwerk, maar het bedrag op de begroting was daar niet toereikend voor en moest worden verhoogd tot 1.800 gulden en dat doet wat pijn in de raad. En toen bleek ook nog dat Roeloffs (ongevraagd waarschijnlijk) in deze advies had gegeven en vermoedelijk was het genoemde bedrag van 1.000 gulden van hem afkomstig. Eén van de raadsleden vroeg rekening te willen houden met Roeloff's advies en offerte te vragen voor een uurwerk met slagwerk voor slechts 984 gulden. En toen bleek er iets niet goed te zitten: burgemeester Pruis vond het beter om zulke zaken niet in de raad te brengen; het raadslid had hem beter vooraf om inlichtingen kunnen vragen, want: "het betreft hier het drijven en het persoonlijk belang van één man en daar moet de raad niet op in gaan" [95]. Wat er nu eigenlijk aan de hand was, werd hier en ook later niet geheel duidelijk. Maar toch komen wij daar later nog op terug.

Contracten.

Op 13 maart was inmiddels een contract afgesloten met de

Frans Roeloffs, gemeente-uurwerkmaker van 1909 tot 1917.

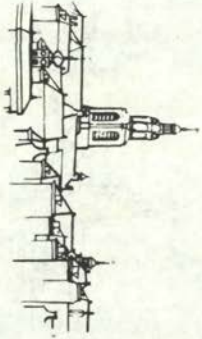

R.K.Kerk, waarin de kerk tegen een jaarlijkse subsidie van de gemeente van 100 gulden op zich nam het uurwerk in de toren van de R.K.Kerk aan de Hoogstraat door een deskundige te laten onderzoeken en zonodig door een nieuw te laten vervangen en tevens voor het onderhoud en de dagelijkse regeling zorg te dragen. Alles per 1 april 1914 en voor onbepaalde tijd [96].

Zoals al bij de bespreking van de luidklok van de Nieuwe Kerk werd opgemerkt, informeerde Van Hylckama bij diverse bedrijven naar prijzen van uurwerken en klokken. Voor uurwerken golden de volgende prijzen van de vier bedrijven: 1.350; 1.062; 1.166; en 979 gulden. Alle 8-daagse uurwerken [97]. De Gebr. van Bergen waren ook wat het (complete) uurwerk betreft, veruit de goedkoopste en zij verkregen dan ook de opdracht. Het uurwerk moest van prima metalen zijn vervaardigd en geschikt zijn om een hamerwerk voor de slagklok van 450 kg te trekken. De wijzerplaten en de wijzers moesten worden gemaakt van rood koper. De wijzers voor uren en minuten verguld met zwaar "torengoud". De hele uren moesten voluit worden geslagen, de halve uren met 1 slag. Op alles 20 jaar garantie voor constructie- of metaalfouten [98].

Op 2 november 1915 berichtte Van Bergen dat het uurwerk gereed was [99] maar pas op 15 februari 1916 werd e.e.a.in de toren geplaatst [100]. Kort na de plaatsing, op 27 februari, maakte de gemeente de hiervoor al gememoreerde overeenkomst met de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente [101].

De zaak "Nieuwe Kerk".

Opnieuw blijkt er dan enige wrijving te zijn geweest

tussen de gemeente en haar uurwerkmaker. Roeloffs diende namelijk een rapport in over het uurwerk in de toren van de Nieuwe Kerk. Helaas is dat rapport zélf niet meer te vinden, het lijkt erop dat het is verdonkeremaand omdat de burgemeester erbij betrokken was. Alleen uit de notulen van B & W van 26 februari 1915 blijkt dat er iets aan de hand was: "Hangende het onderzoek omtrent het uurwerk in de toren van de Ned.Herv.Kerk aan den Binnensingel, wordt de opdracht aan F.Roeloffs tot de bediening van dit uurwerk ingetrokken. Het opwinden van het uurwerk wordt voorloopig aan den dienst der Gemeentewerken opgedragen". En dat terwijl Roeloffs in de vergadering van 19 februari met de zorg voor het nieuwe uurwerk was belast! [102].

Uit de reaktie van Van Hylckama op dit rapport komen we daar toch nog veel uit te weten. Het was in de eerste plaats keurig gecalligrafeerd en op uitstekend papier, waardoor het de indruk wekte van degelijkheid en betrouwbaarheid, maar de inhoud bleek door naijver, verdachtmaking en onkunde te zijn geïnspireerd, vond Van Hylckama. Volgens Roeloffs had een lid van het gemeentebestuur hem om advies gevraagd, buiten de directeur Gemeentewerken om. Van Hylckama verweet Roeloffs "schijnbare autoriteit" en arrogantie tegenover Van Bergen: "Hij zou het zaakje wel eens in orde maken". In feite betrof het de kinderziekten van het apparaat, die Van Bergen moest verhelpen, indachtig zijn 20-jarige garantie. Roeloffs gaf het idee dat de raad zich had vergist door hem geen advies te vragen. (En inderdaad: Roeloffs voelde zich zwaar gepasseerd. Ooggetuigen hebben verklaard dat hij het uurwerk met argusogen in de gaten hield om het op onnauwkeurigheden te betrappen: hij beloerde het namelijk

met een verrekijker! (Een beetje gelijk had hij overigens wel, want echt goed is het uurwerk nooit geweest: als wij vroeger op de tijd van díe klok ons naar school begaven, dan konden we er zeker van zijn dat we te laat waren, met alle gevolgen van dien!). Het werk was nu zonder Roeloffs' advies gemaakt door een bedrijf dat zijn sporen had verdiend. Van Hylckama vond "de bemoeienis van dezen verdachtmakende technicus, zacht gesproken, zeer prematuur" [103].

In een brief van 29 maart 1916 aan Van Bergen te Midwolda gaf Roeloffs zelf nog een toelichting op zijn rapport. Hij had namelijk gehoord dat Van Bergen in de mening verkeerde dat hij hem en zijn fabrikaat vijandig gezind zou zijn, maar dat was, hoewel het rapport daartoe weliswaar enige aanleiding gaf, beslist onjuist. Integendeel, hij had Van Bergen alle hulp en medewerking toegezegd, maar Van Hylckama had hem verboden iets te doen. Toen de eerste dag al het slagwerk niet goed werkte, werden aan Roeloffs inlichtingen gevraagd, maar hij weigerde iets daarover te zeggen. Toen, na een bezoek van Van Bergen, dat slagwerk nog niet goed werkte, heeft de burgemeester van Roeloffs een rapport verlangd. Hij heeft toen een waarheidsgetrouw rapport gemaakt, maar hij gaf toe dat hij een misser gemaakt had door te stellen dat Van Bergen een slechtwerkend uurwerk had geleverd, zowel aan Middelharnis als aan Voorschoten. Die gegevens waren hem met minder edele bedoelingen in handen gespeeld. Hij heeft nog getracht die passage uit het rapport te laten schrappen vóór dat dit in de vergadering van B & W werd voorgelezen.

Hij stelde Van Bergen voor, alles wat er gebeurd was te laten rusten en te trachten gemeenschappelijk de zaak tot

Lodewijk Hermanus Epeus van Hylckama Vlieg, directeur gemeentewerken Vlaardingen van 1906 tot 1919.

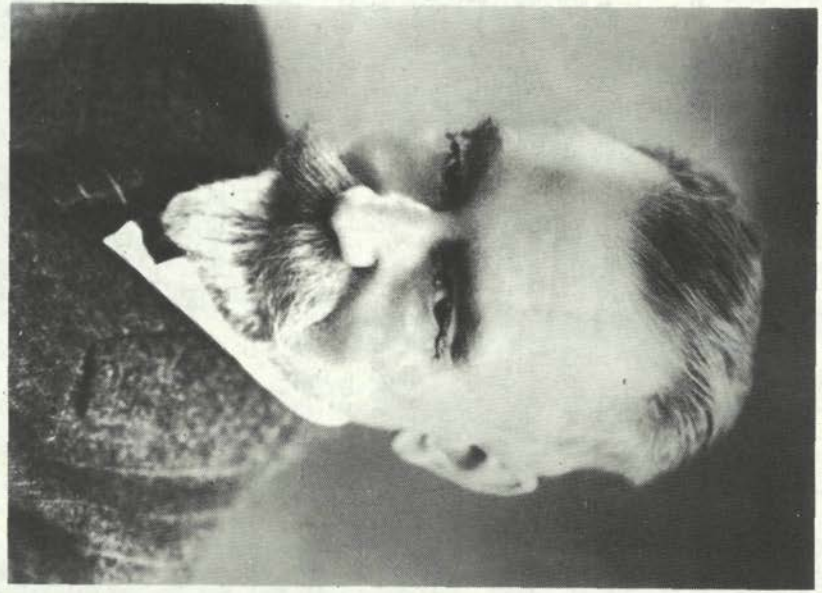

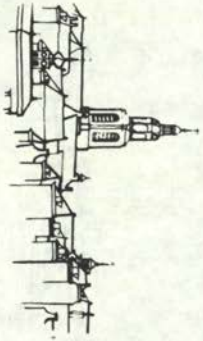

aller tevredenheid in orde te brengen. In een gesprek met de burgemeester had hij voorgesteld voor één jaar, bijwijze van proef, hém de zorg voor het uurwerk op te dragen, zónder financiële consequentie, zowel voor de gemeente als voor Van Bergen. De burgemeester had persoonlijk niets tegen dat voorstel en ook in de vergadering van B & W had niemand er iets tegen, terwijl ook Van Hylckama zich er nu eveneens mee kon verenigen. Van Bergen moest nu beslissen, maar niet nadat Roeloffs hem persoonlijk zou hebben gesproken.

Van Bergen, die Roeloffs brief in afschrift aan van Hylckama toezond, licht nog toe dat hij zijn concurrent, die het uurwerk te Middelharnis etc. had geleverd, had gesproken en hem gezegd wat de gevolgen voor Roeloffs zijn geweest van de lage motieven die hij gebruikte om Van Bergen in diskrediet te brengen. Van Bergen veronderstelde dat Roeloffs' brief een gevolg was van dat gesprek [104].

Uit een retourbrief aan Van Bergen van Van Hylckama blijkt dat Roeloffs wél met de burgemeester heeft gesproken, maar niet met Van Hylckama. Om het niet krasser te zeggen was het dus onjuist dat Van Hylckama met zijn voorstel accoord zou zijn gegaan. Van Hylckama hoopte dat het uurwerk nu goed zou blijven gaan en er dan geen reden meer is om de magazijnmeester van gemeentewerken het onderhoud uit handen te nemen. Hij adviseerde Van Bergen om Roeloffs te antwoorden dat hij, Van Bergen, nog geen bericht van directeur gemeentewerken hierover had ontvangen en dat hij daarom niet op zijn schrijven kon ingaan [105].

De controverse tussen Van Hylckama en Roeloffs duurde dus

nog voort en misschien werd dat uiteindelijk de reden dat Roeloffs bij schrijven van 10 september 1917 ontslag vroeg uit zijn betrekking als "klokkenist" per 10 oktober van dat jaar, wegens vertrek uit Vlaardingen naar Delft. Hij kreeg eervol ontslag en voor de funktie werd een oproep geplaatst voor sollicitanten op een jaarwedde van 200 gulden. Hierop reageerden deze keer slechts twee horlogemakers: F.J.A.Hoffmann en Johannes van Roon.
Hoffmann wilde de reparaties van de stadstorenklok op de Markt kosteloos op zich nemen, als die klok tenminste nog in de toestand was waarin die in 1907 was, toen hij het apparaat aan zijn opvolger afleverde. Als hij de funktie niet zou krijgen dan wilde hij graag in aanmerking komen voor alle reparaties die de "klokkenist" zelf niet kon uitvoeren.

Het briefje van Van Roon is kort: hij beveelt zich in de gunst van B & W aan. En hij werd dan ook benoemd per 1 oktober 1917, een aanstelling die hij "onder beleefde dank" aannam [106].

In februari 1923 werd voor 130 gulden het uurwerk in de Visbank gerepareerd en één der wijzerplaten vervangen [107].

Nieuwe plannen.

In 1927 was er een voorstel om te komen tot electrificatie van alle stadsklokken [108], maar pas in juni 1929 werd daar meer werk van gemaakt.
De toenmalige directeur gemeentewerken, de heer J.J.Kolpa, maakte daartoe, in overleg met de stadsuurwerkmaker, een voorstel. Het uurwerk in de stadstoren moest worden

vervangen door een uurwerk voor het aandrijven van de bestaande wijzers op de vier wijzerborden en dat bovendien zou zijn ingericht voor het electrisch, automatisch opwinden van het gaande- en slagwerk. Hierbij werd erop gerekend dat het uur voluit werd geslagen op de aanwezige slagklok met een doorsnede van 125 centimeter en het halve uur voluit op de kleine slagklok met een doorsnede van 80 cm. Na het opwinden kon het uurwerk 24 uur lopen. Het zou op een ijzeren bok worden geplaatst en voorzien worden van hamers voor de slagklokken. Het geheel zou worden geplaatst in een kast met glasdeuren. De kosten voor het geheel, inclusief timmerwerk en electrische verlichting van de wijzerplaten, kwamen op 2.500 gulden.

Voor de electrificatie van het Visbankuurwerk werd 900 gulden en voor een electrische opwindinrichting in de toren van de Nieuwe Kerk 1.500 gulden begroot. Men wilde tevens de genoemde uurwerken aansluiten op een moederklok, die eventueel in het bureau gemeentewerken kon worden opgesteld.
Zo'n klok kwam op 300 gulden, maar daar zouden maximaal 50 klokken op kunnen worden aangesloten, zo bijvoorbeeld dus ook openbare tijdaanwijzers elders in de stad [109]. Men dacht de verlichting van de wijzerplaten aanvankelijk uit te voeren met reflectoren, maar de commissie van gemeentewerken en bezittingen wilde liever dat de cijfers en de wijzers afzonderlijk werden verlicht, zoals bijvoorbeeld bij de Martinitoren in Groningen. Behalve de vrij hoge kosten, 6.000 gulden, stelde dit systeem echter hoge eisen aan het mechanisme en moest dus door een eerste klas firma worden uitgevoerd [110]. Het plan was goed, maar de uitvoering ervan duurde nog even.

Stadsuurwerkmaker Van Roon werd in 1934 herbenoemd [111],

maar overleed kort daarop. Maar in 1935 werd aan de dan bestaande "firma" Van Roon de bediening van de gemeentelijke uurwerken opgedragen tot 1 januari 1938 [112]. Vanaf 1939 volgden herbenoemingen elkaar van jaar tot jaar op [113].

Op 15 augustus 1940 werd een nieuwe "regeling bediening gemeentelijke uurwerken" door B & W vastgesteld. Deze regeling omvatte instructies over het controleren en smeren van de diverse uurwerken: dat in de stadstoren éénmaal per maand, in de Nieuwe Kerk éénmaal per week en tweemaal per week in de Visbank. Verder de controle van de klokken in de raadzaal en in de kamer van de politiecommissaris en de zorg voor de verlichting van de Visbankklok. Die moest branden van zonsondergang tot middernacht "tenzij volgens voorschrift der overheid verduisterd moet worden". En voorts het dagelijks onderhoud van de uurwerken. Indien herstellingen nodig mochten zijn, dan diende de stadsuurwerkmaker dit onmiddellijk door te geven aan gemeentewerken [114].

Een nieuw uurwerk.

Eind 1939 bleek dat het torenuurwerk steeds slechter werd, wat de onkosten deed stijgen. De plannen uit 1929 kregen toen vorm want er werd met de firma Eijsbouts te Asten onderhandeld, wat tot gevolg had dat die firma op 25 november 1939 de levering kreeg opgedragen van een nieuw torenuurwerk in de stadstoren, met vier wijzerwerken, die geschikt waren voor het eventueel later aanbrengen van een verlichting. Alles bij elkaar waren de kosten hiervan 1.360 gulden [115].

Het nieuwe uurwerk werd op 8 april 1940 geplaatst. Spoedig daarna verzocht de firma Eijsbouts om, in verband met de bijzondere tijdsomstandigheden, de rekening direct te voldoen, wat ook gebeurde.
De plaatsing van dit nieuwe uurwerk had overigens wel gevolgen voor de firma Van Roon: directeur gemeentewerken gaf advies de jaarwedde van de stadsuurwerkmaker te verlagen nu er een nieuw uurwerk was geplaatst, want daaraan was minder onderhoud te doen dan aan het oude! [116]. In 1944 werd C.van Roon belast met het onderhoud tegen een jaarwedde van 180 gulden [117].

Na de bezetting, op 11 januari 1946 schreef Dr J.Drop, Oosthavenkade 19, een brief aan Kolpa met het verzoek de Visbankklok weer te doen verlichten, opdat in Vlaardingen tenminste één klok 's avonds zichtbaar zou zijn. Bovendien: "allerwege is er een tekort aan horloges", aanschaffen daarvan was niet mogelijk en reparatie was moeilijk en dat gold ook voor pendules. "Ik ken families, waar niet één klok behoorlijk loopt". Hij vroeg ook de tórenklok weer te verlichten, zoals hij "vlak voor de meidagen van 1940" verlicht was. Vele anderen klaagden trouwens ook over de slechte afleesmogelijkheid van het torenuurwerk.
Uit het antwoord van Kolpa blijkt dat de verlichting van vóór 1940 een niet erg geslaagde proefverlichting was geweest. Voor een goede verlichting werd toen geen goedkeuring van Gedeputeerde Staten verkregen. En zo kort na de oorlog was het niet mogelijk aan het goede materiaal te komen. Zodra mogelijk, zouden de wijzers van een nieuwe goudbekleding worden voorzien, zodat ze overdag in ieder geval beter zichtbaar zouden zijn [118].

In april 1946 verzocht de firma Joh.van Roon een toeslag

Ook het in 1919 gebouwde Handelsgebouw aan de Parallelweg kreeg een uurwerk, maar met een wel erg lichte wijzerplaat.

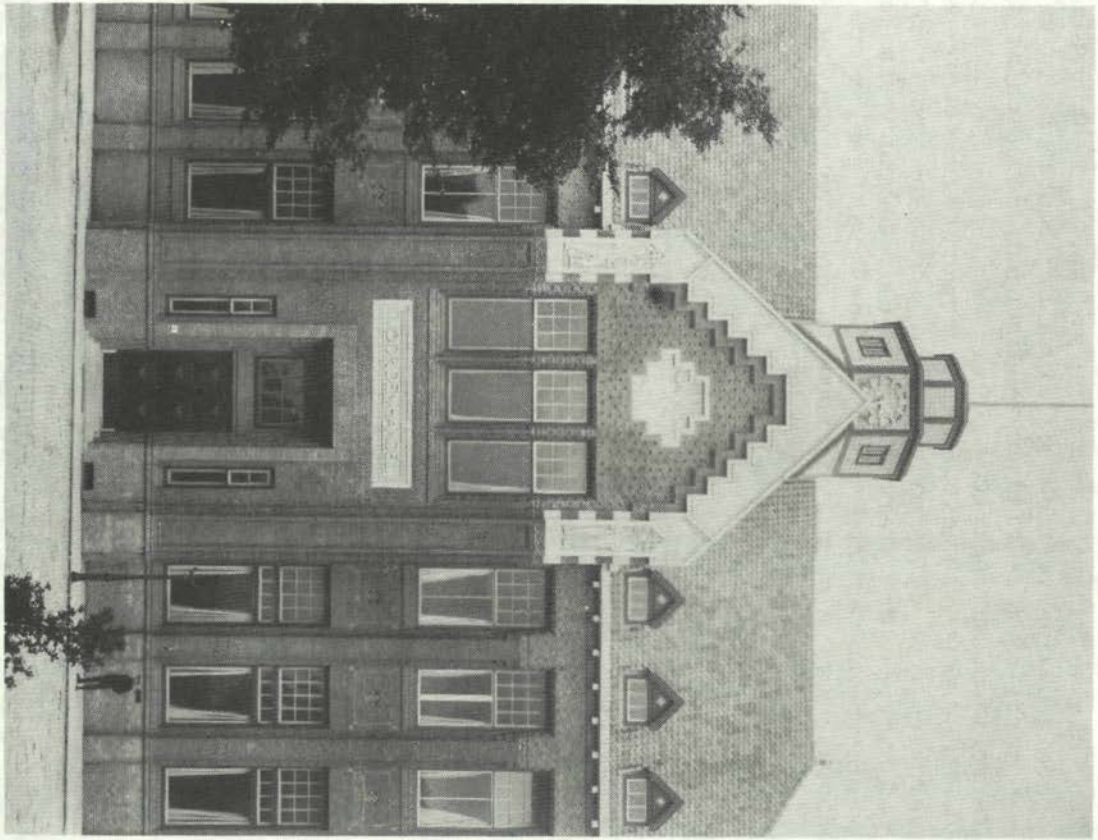

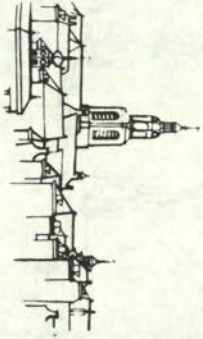

van 50% op de vergoeding, omdat de bedrijfskosten aanmerkelijk meer dan 50% waren gestegen. "Zoals u weet, was deze vergoeding reeds aan den lagen kant" [119].
Kolpa rekende B & W echter voor dat de wedde in 1942 was verhoogd van 120 tot 180 gulden. Hij merkte op dat de wedde alleen betaald werd voor het opwinden en controleren van de uurwerken. Alle verdere reparaties e.d. werden steeds afzonderlijk berekend. Hij vond dat het verzoek neerkwam op een salarisverhoging, gelijk te stellen met het gemeentepersoneel en hij gaf dan ook in overweging dit salaris te verhogen met hetzelfde percentage als de salarissen van het gemeentepersoneel waren verhoogd [120]. Uiteindelijk werd de wedde op 225 gulden per jaar gesteld [121].

De verlichting van de wijzerplaten aan de toren was dus in 1939 niet doorgegaan, maar in oktober 1946 kwam men daarop terug en werd weer contact gezocht met de firma Eijsbouts [122]. Pas in december van dat jaar reageerde de firma hierop en wel om redenen dat zij de correspondentie uit 1939 uit hun door de oorlog ontredderde archief hadden moeten opdiepen. Hun prijs voor de verlichting kwam uit op 765 gulden [123].
Uit correspondentie met de firma m.b.t.het carillon blijkt overigens dat de verlichting pas in 1949 werd aangebracht, evenals die aan de toren van de Bethelkerk. In oktober 1948 werden de wijzerplaten van de Nieuwe Kerkstoren voor 2.500 gulden hersteld en de wijzers opnieuw verguld [124].

Van Roon werd er in december 1948 op attent gemaakt dat de klok van het Handelsgebouw aan de Parallelweg grote afwijkingen vertoonde. Hij moest ze, net als de overige gemeenteklokken, goed op tijd houden [125]. (Het uurwerk

Later werd de wijzerplaat van het Handelsgebouw beter zichtbaar gemaakt.

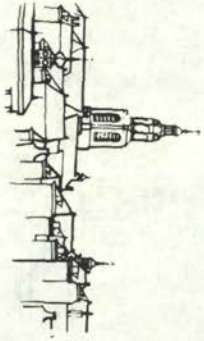

van het Handelsgebouw aan de Parallelweg was bij de bouw daarvan in 1919 geschonken door Jac.van Toor Jzn, van de naburige Oliegoedfabriek. Met het doel het uurwerk in een andere gemeentetoren te herplaatsen vroegen zijn erfgenamen het in 1957, bij de sloop van het Handelsgebouw, terug [126]. Waar het uurwerk uiteindelijk is gebleven hebben we niet kunnen ontdekken. Wellicht werd het herplaatst aan de Oliegoedfabriek zélf, want op een boven het dak uitstekend deel van het gebouw heeft wel een uurwerk gezeten).

Op 27 april 1950 werd wederom aan Eijsbouts de levering opgedragen van een moederklok voor de Visbanktoren. Dat uurwerk had een contactwerk voor ½ minuut impuls, dat echter na enige weken storing kreeg en daarom werd vervangen door een nieuwe moederklok met een 1 minuut impuls. De kosten waren 2.700 gulden [127].

Medio 1971 moesten er reparaties worden uitgevoerd aan de uurwerken in de torens van de Bethelkerk en de Immanuelkerk en in het torentje van het voormalige raadhuis van Vlaardinger-Ambacht. Voor de Bethelkerk kwam dat op een bedrag van 7.740 gulden, voor de Immanuelkerk op 9.700 gulden en voor het voormalige raadhuis op 2.460 gulden. In het laatste gebouw was nog het oude, uit 1905 daterende, met de hand op te winden, uurwerk aanwezig en het werd te duur om dat te reviseren. Hiervoor kwam dan ook een electrische moederklok in de plaats, wat echter nog eens een bedrag vergde van 1.230 gulden [128]. Het totale krediet werd ultimo 1973 verhoogd met 2.458 gulden en 78 cent, wegens verhoging van loon- en materiaalkosten, terwijl de wijzerwerken van het uurwerk van de Immanuelkerk zó door weersinvloeden waren aangetast dat die geheel moesten worden vernieuwd [129].

Tenslotte.

Zoals we zagen stonden alle uurwerken sedert 1917 onder toezicht van de firma Van Roon en de leden daarvan beschouwden de funktie van stadsuurwerkmaker niet zo zeer als een bron van inkomsten, maar meer als een "erebaantje", maar dan wel tussen aanhalingstekens, want zij en ook hun voorgangers stonden vrijwel doorlopend onder zware kritiek van zowel de burgerij als van de stadsoverheid. Begon de eerste Van Roon in 1917 met een jaarwedde van 200 gulden, de laatste, Christiaan van Roon, had een jaarwedde van 1.500 gulden toen hij in september 1984 zijn overeenkomst met de gemeente Vlaardingen opzegde. Het was toen duidelijk dat voor dát bedrag zeker geen nieuwe stadsuurwerkmaker kon worden aangetrokken. De gevolgen waren onder meer dat het uurwerk van de stadstoren in juni 1985 van slag raakte en op de verkeerde tijden sloeg. De huidige directeur Gemeentewerken, Gerritze, wilde toen overgaan op electronisch aangedreven uurwerken met een radio-synchronisatie-systeem, dus centraal vanuit één punt te regelen [130]. Hieruit blijkt eens te meer dat er, afgezien van de gevorderde techniek, niets nieuws is onder de zon, want waren er in 1914 en 1929 ook al niet zulke plannen ?

Maar inderdaad werd op dit systeem overgegaan. Door middel van een zogenaamde "Telebox", een electronisch moederuurwerk dat door een radiozender wordt gesynchroniseerd, worden inmiddels de meeste van onze torenuurwerken op tijd gehouden. Het apparaat werkt op decodering van het radiosignaal DCF vanuit Mainflingen in Duitsland. In 1988 zal, zoals gewoonlijk als laatste, het uurwerk van het Stadsarchief van dit systeem worden voorzien. Het onderhoud van de uurwerken is al enige jaren opgedragen

aan de firma Eijsbouts te Asten, die ook vroeger al de grote onderhoudsbeurten verzorgde [131].

Eén en ander wil nog niet zeggen dat alles nu zo voortreffelijk werkt. Met name het torenuurwerk is nog van slag, want daar worden de uren nog steeds enkele minuten na de zes piepjes van de atoomklok geslagen, terwijl de wijzerplaatverlichting kennelijk meedoet met de bezuinigingen door maar voor de helft te branden. Dat zou toch aan het eind van de 20e eeuw toch wel beter moeten kunnen!

Een bel die niet kan klingelen en een uurwerk dat chronisch achterloopt. Getuige dit boek weet het Stadsarchief toch wel waar de klepel hangt! Voormalige Raadhuis Vlaardinger-Ambacht. April 1988.

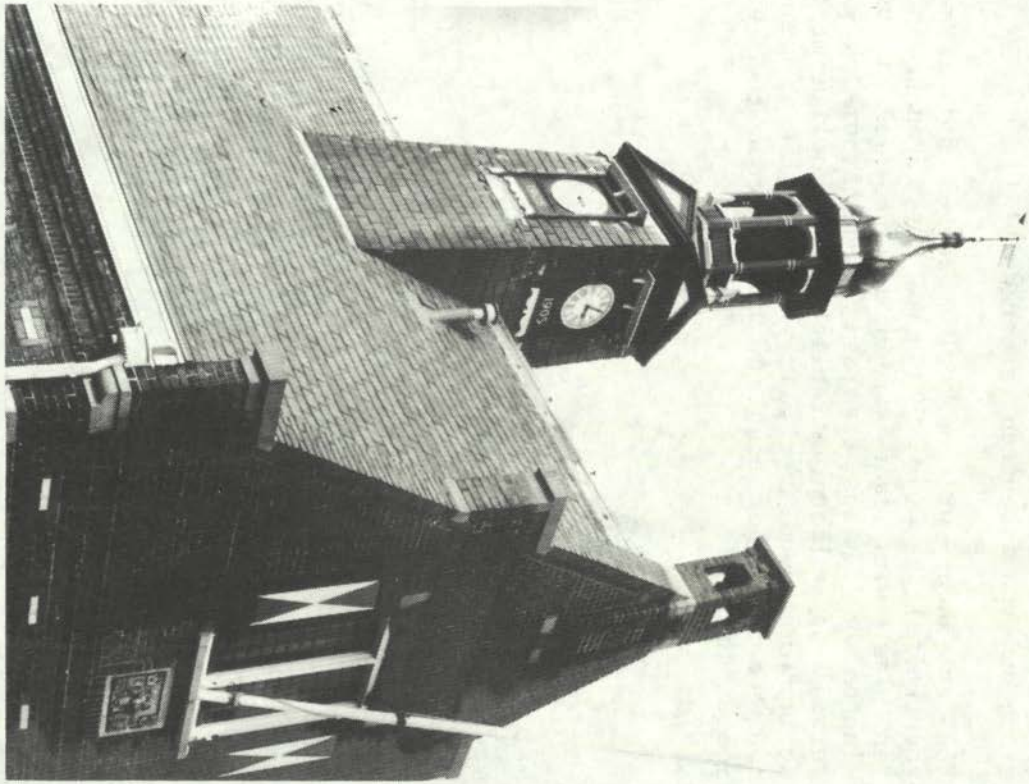

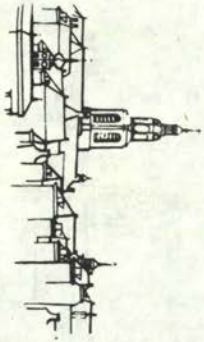

OVERIGE VLAARDINGSE LUIDKLOKKEN EN UURWERKEN.

Voormalig Raadhuis Vlaardinger-Ambacht.

Kort voor de bouw van dit raadhuis, in 1905, werden door de architecten ervan, S.de Clerck en J.Gratama, nog enige wijzigingen en aanvullingen aangebracht in het bestek. Eén van die aanvullingen was dat er een torenbel-op-hanging geleverd moest worden, met een tegenwicht, staaldraad enz., waarvoor 50 gulden werd uitgetrokken "doch er behoeft niets geleverd te worden dat betrekking heeft op uurwerk of wijzerplaat". Dit laatste duidt er ons inziens op dat de bel en het uurwerk destijds door de architecten zijn geschonken [1].

In december 1942 werd de klok gevrijwaard voor vordering [2], in juli 1943 verdween hij toch ook uit het inmiddels bij Vlaardingen gevoegde Vlaardinger-Ambacht [3]. Maar ook deze keerde terug!

Op 28 juni 1945 schreef de directeur gemeentewerken van Sliedrecht dat het hem een genoegen was te berichten "dat de destijds door de moffen te Vlaardinger-Ambacht geroofde klok van het Raadhuis" zich in zijn magazijn bevond. De klok was Sliedrecht destijds toegezonden als vervanging van hun kerkklok, die zij echter "uit handen van de bandieten wisten te houden" [4].

Het 30 kilogram wegende klokje werd direct na terugkeer weer in het torentje van het inmiddels voormálige raadhuis opgehangen. Het hangt daar nog, maar het kan helaas niet meer geluid worden. Voor het Stadsarchief, dat nu al zo'n 40 jaar in het gebouw is gehuisvest, zou het toch wel aardig zijn als er bij speciale gelegenheden zou kunnen worden geluid.

Het torenvormige "middelpunt" van Vlaardinger-Ambacht, de toren van de Bethelkerk, herbergt de oude Stadhuisklok. April 1988.

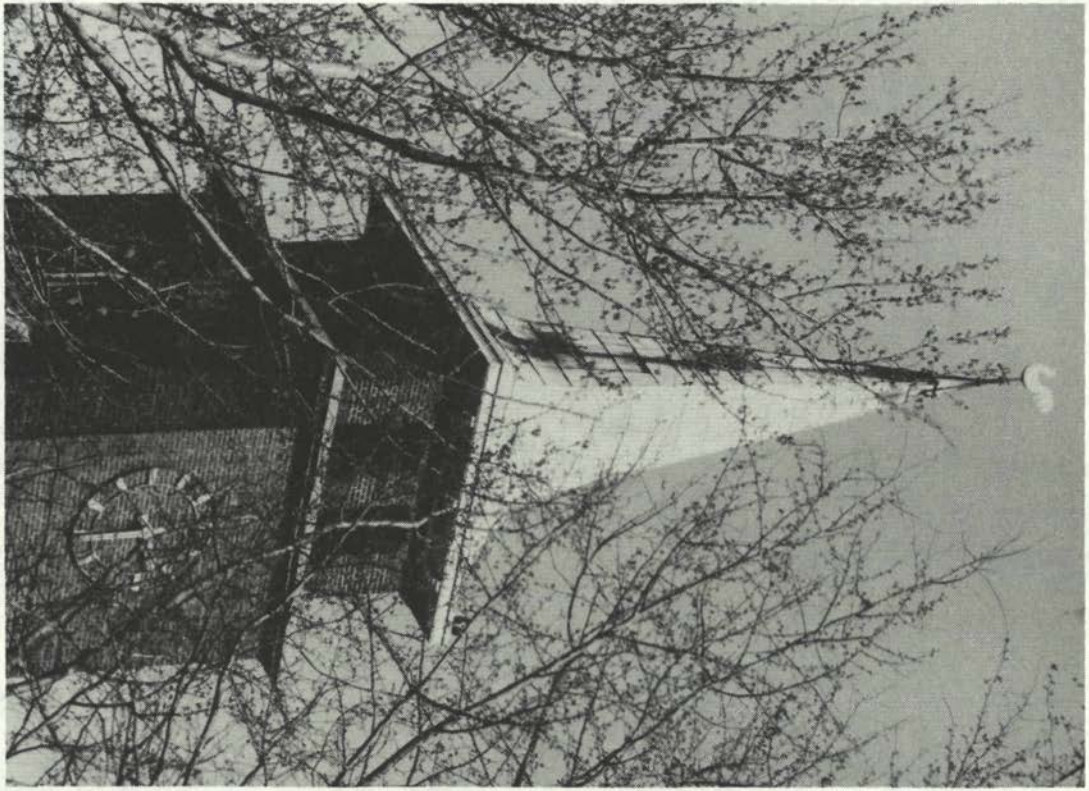

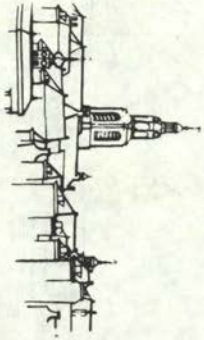

Bethelkerk.

Zoals hiervoor bij de bespreking van de stadhuisklok al werd opgemerkt, hing ook in de toren van de Bethelkerk aan de Burg.Verkadesingel een luidklok. Toen men in 1938 plannen ontwikkelde voor de bouw van deze kerk, wilde men vanwege de kosten het bouwen van een toren achterwege laten. Maar het bestuur van de Gemeente Vlaardinger-Ambacht betreurde dat besluit, want de toren zou een prachtig middelpunt van de gemeente kunnen worden. Na veel beraad werd besloten de kosten van de toren samen te dragen. De kerkvoogdij stond de benodigde grond voor de toren om niet af aan de gemeente en die betaalde 4.000 gulden mee in de bouwkosten, terwijl 2.000 gulden werd bijgedragen in de kosten van een uurwerk en een luidklok. De firma Eijsbouts leverde een compleet automatisch-electrisch uurwerk voor 1.419 gulden, terwijl de luidklok met klokkenstoel en luidmachine 840 gulden moest kosten. 'Gezien de internationale toestand' werd één en ander met spoed gegund en opgedragen [1]. De kerk werd op 25 januari 1940 in gebruik genomen. De sneeuw, de luidende kerkklok en de lichten in de kerk gaven daarbij het idee van een kerstkaart [2].

De 300 kg zware klok, met een diameter van 80 cm., heeft er niet lang gehangen, want ook hij werd in 1942 weggevoerd en in 1946 vervangen door de oude stadhuisklok.

De kerktoren was in de oorlog gebruikt als uitkijkpost van de Luchtbeschermingsdienst en die lieden hadden de transformator van het luidmechanisme meegenomen en ook andere beschadigingen veroorzaakt [3]. Pas in 1953 werd een nieuwe luidmotor aangebracht, die in 1971 weer werd vervangen in het kader van een verbetering van alle uurwerken in voormalig Vlaardinger-Ambacht.

"Opus 2631" wordt in de luidstoel van de Pniëlkerktoren gehesen.

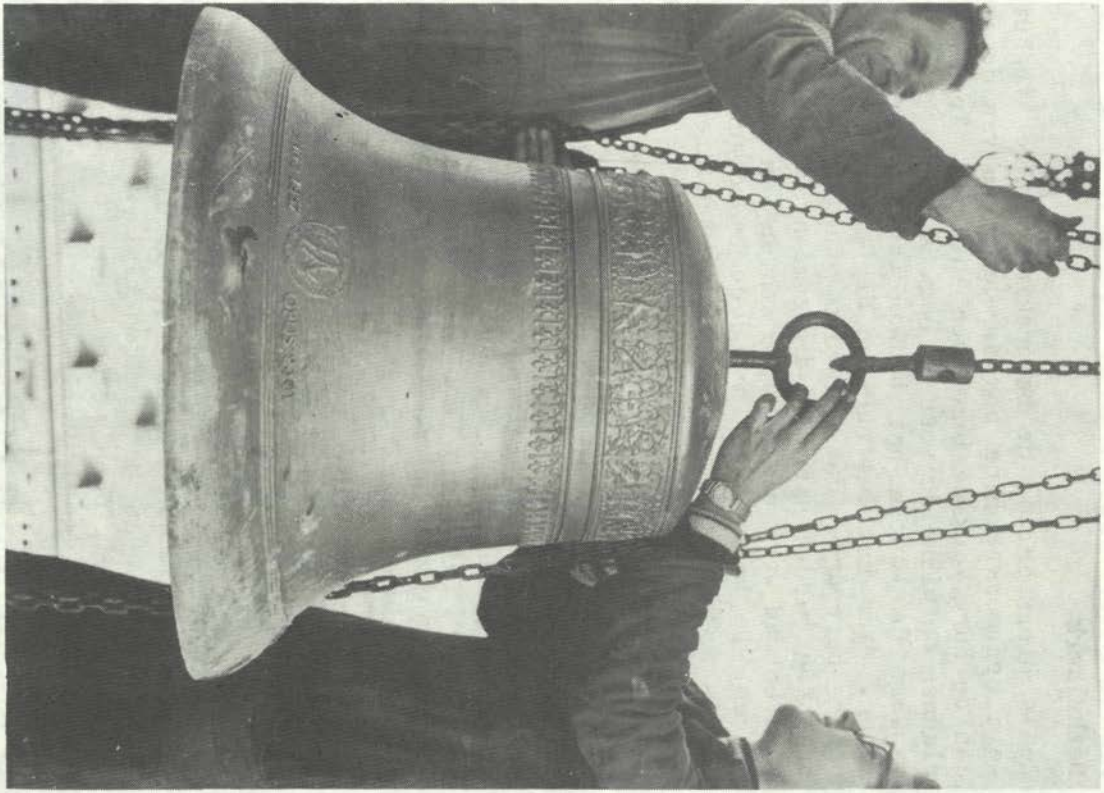

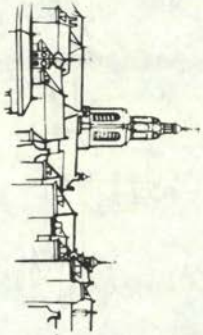

Rehobothkerk.

De Hervormde Rehobothkerk aan de Billitonlaan kreeg in 1957 haar luidklok van het gemeentebestuur. Het schenken van een uurwerk, waar het kerkbestuur om had gevraagd, vond B & W te gortig worden. In plaats daarvan stelde zij voor een luidklok aan te bieden, maar dat moest dan niet alleen aan de Hervormde Kerk, maar ook aan de Gereformeerde Kerk: gelijke monniken, gelijke kappen, ook als het protestanten betreft. We zagen de gelijkschakeling tussen de Protestantse- en Rooms Katholieke Kerk al in 1914, met betrekking tot het onderhoud van de uurwerken. De kosten voor de luidklok bedroegen 2.500 gulden [1]. Hoewel er op het plaatsen van drie luidklokken was gerekend, is het bij die ene klok gebleven.

Pniëlkerk.

In de helaas wat weggedrukte, maar 26 meter hoge klokketoren van de Gereformeerde Pniëlkerk aan de Henriëtte Roland Holststraat/Huijgensstraat, hangen drie luidklokken. Twee ervan, aangeduid als Opus 2360 en 2361, werden op 26 september 1957 in de houten klokkestoel gehesen. Zij wegen resp. 500 en 250 kg [1]. De derde klok, ter waarde van 2.500 gulden, werd bij de opening van de kerk, op 17 december 1957, door het gemeentebestuur geschonken [2].
Wegens "burengerucht" op de vroege zondagmorgen hebben deze klokken jarenlang gezwegen. Wij werden ons van dat zwijgen nog extra bewust bij het schrijven van dit artikel. Want zittend aan zijn bureau behoeft schrijver dezes slechts over zijn linker schouder te kijken om die drie klokken daar roerloos te zien hangen. Maar sedert enige tijd is weer één klok in orde gemaakt en wordt weer regelmatig geluid. Dat is wel goed, maar het geluid van

De middelste spreekt, maar de beide anderen zwijgen nog steeds. De fraaie drieklank van de Pniëlkerkklokken wordt node gemist! April 1988.

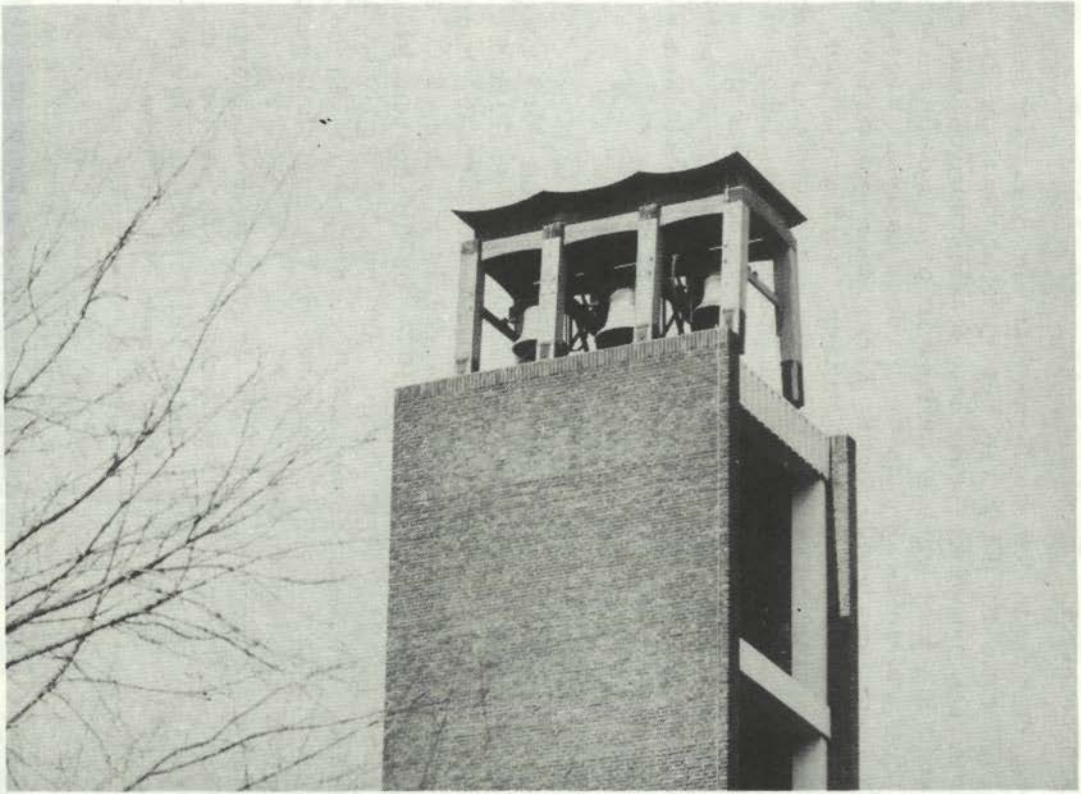

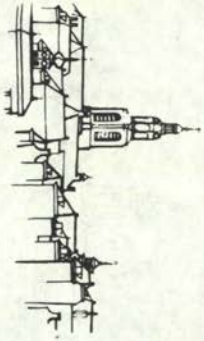

de drie klokken is op elkaar afgestemd en zij behoren dus gezamenlijk te luiden. Het enkele luiden van de middelste, de grootste klok, geeft het effect van een dorpsklok, maar de kerk staat wel midden in een grote-stadswijk.

Voormalige Immanuelkerk.

Het luidklokje van deze vroegere Hervormde kerk, maar nu Korpsgebouw van het Leger des Heils aan de Sneeuwbalstraat, werd in 1954 geschonken door het Vlaardingse gemeentebestuur. Het heeft een doorsnede van 52 cm en een gewicht van 85 kg. Het klokje heeft 965 gulden gekost, maar met uurwerk, wijzerplaten etc. kwam het geheel op 5.000 gulden [1].

Sint Willibrorduskerk.

De drie luidklokken in het losstaande en geheel open klokketorentje van deze Rooms Katholieke kerk aan het Erasmusplein, werden op 30 juli 1967 gewijd. De klokken dragen de namen: Willibrordus, Joannes de Doper en Petrus [1].
Ook de voorganger van deze kerk, die van 1952-1967 aan de Insulindesingel heeft gestaan, had een luidklokje. Mogelijk is dat verwerkt in het bovengenoemde drietal.

Heilige Geestkerk.

De luidklok van de R.K. Heilige Geestkerk aan de Van Hogendorplaan werd geschonken door het gemeentebestuur en gewijd op 16 november 1959. Hij werd gegoten door de firma Eijsbouts te Asten [1]. Het ziet er helaas naar uit dat deze klok zal verdwijnen, omdat de kerk, die voor de huidige parochie veel te groot is, binnen afzienbare tijd zal worden gesloopt.

De luidklok en het uurwerk van de voormalige Immanuelkerk. April 1988.

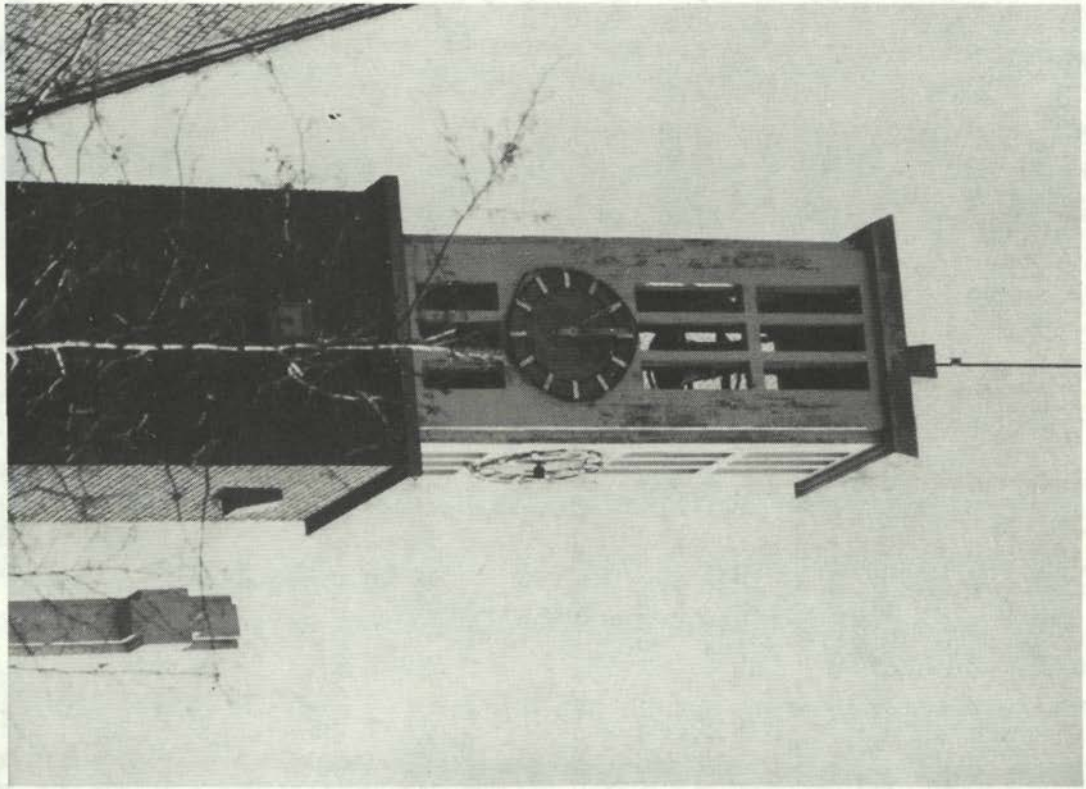

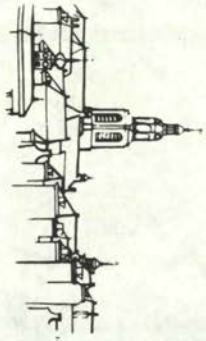

De aardige klokketoren van de Willibrorduskerk. April 1988.

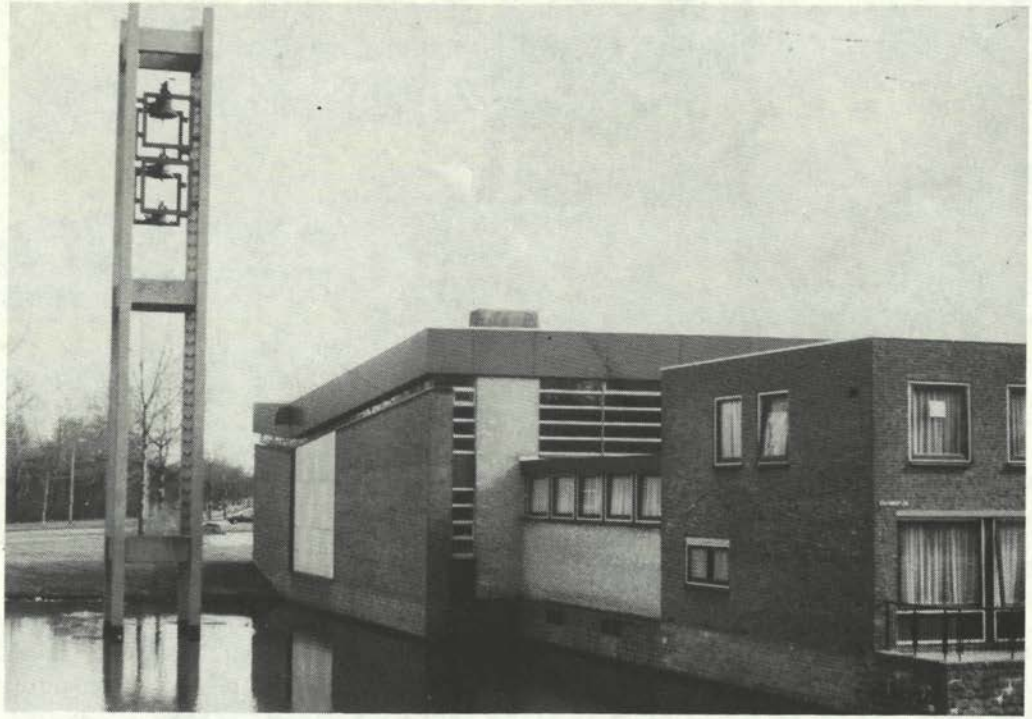

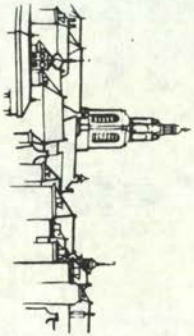

Hopelijk kan de klok van de Heilige Geestkerk óók dienst blijven doen als de kerk gesloopt is en er slechts een kleine kerkzaal overblijft. April 1988.

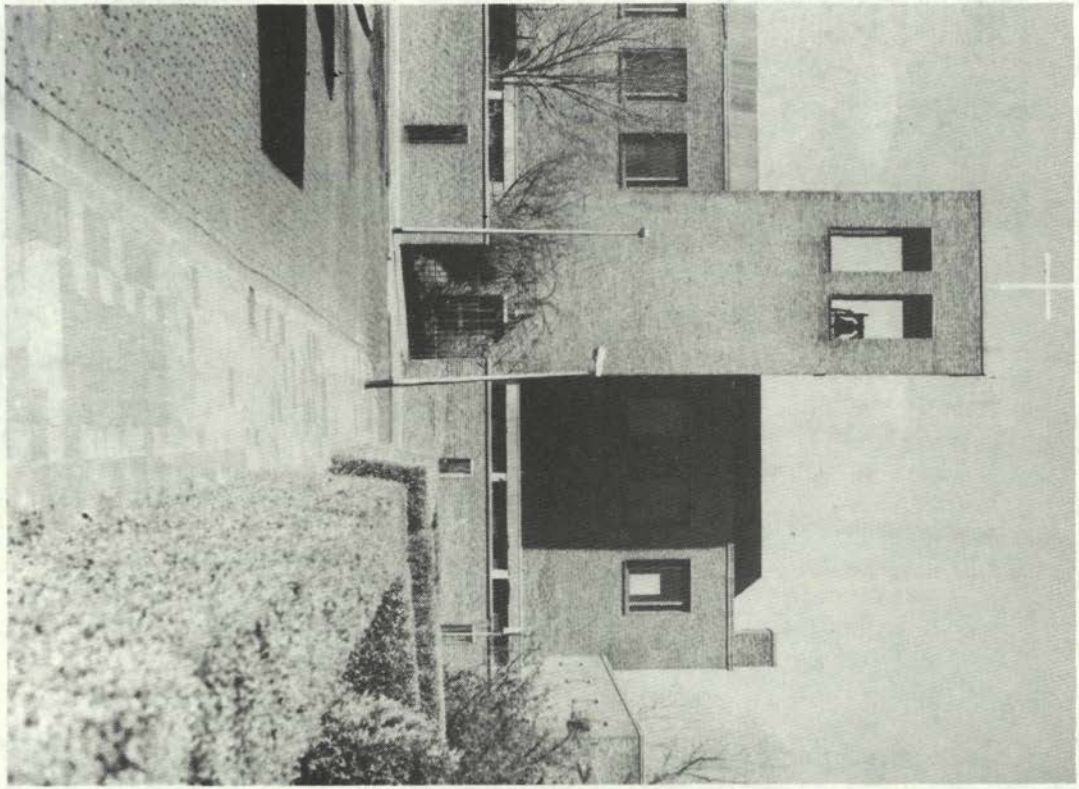

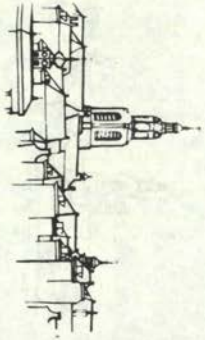

Emmaüskerk.

In de toren van deze in 1952 geopende Gereformeerde kerk aan de Van Linden van den Heuvellsingel werd begin 1967 een luidklok gehangen van 345 kg, voor 4.685 gulden, inklusief luidmotor en toebehoren. Het geld ervoor werd door de gemeenteleden opgebracht via de aktie "Bim-Bam". Onder meer organiseerde de Gereformeerde Jongensvereniging "De Arkbouwers" hiervoor een in gereformeerde kring toen nog ongebruikelijk dansfeest [1].

Sionkerk.

De Gereformeerde Gemeente startte in 1975 een aktie genaamd "Brons voor brons", waarbij men in emmertjes bronzen stuivers en centen spaarde voor de luidklok in de toren van de in aanbouw zijnde kerk aan het Westnieuwland. Het idee van Jeltje Zandwijk vond hier dus, zij het onbewust, navolging!
Voor het gespaarde bedrag kon klokgieter Eijsbouts te Asten ruim een klok gieten en een luidmechanisme meeleveren. De klok kreeg een omtrek van 1 meter en werd $1\frac{1}{2}$ meter hoog. De klok bevat opschriften, maar niemand kon mij mededelen hoe die precies luiden en de klok hangt té hoog om er zelf bij te klimmen. In ieder geval staat er in de bovenrand "Anno Domini 1976" en onderaan staat een verwijzing naar de aktie "Brons voor brons" [1].

Kerkcentrum Holy.

Aan de gevel van de samen met de Hervormden gebruikte Gereformeerde kerk aan de Reigerlaan is een open luidstoel aangebracht, waarin een door Petit & Fritsen voor 3.500 gulden gegoten klok.

De luidklok van de Emmaüskerk staat ten opzichte van de galmgaten wat laag opgesteld en is daardoor vrijwel onzichtbaar. April 1988.

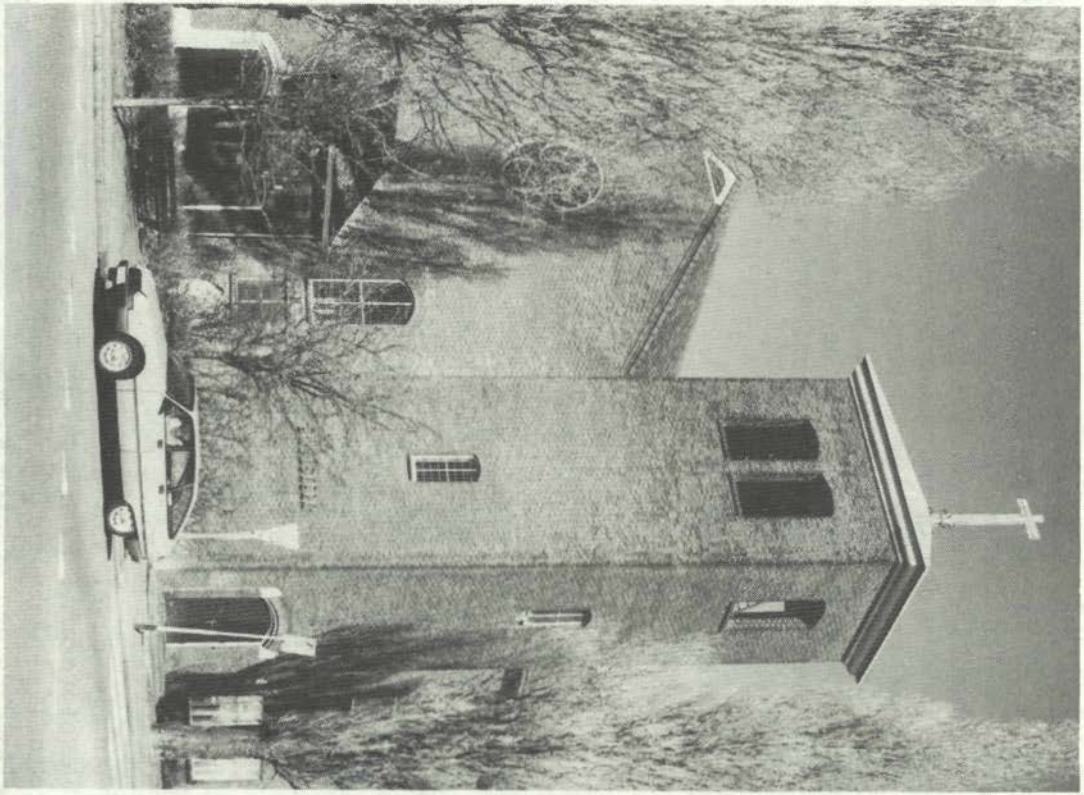

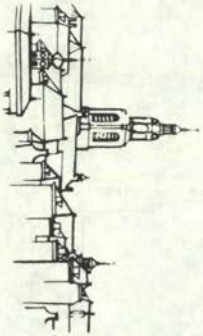

De moderne klokketoren van de Sionkerk. April 1988.

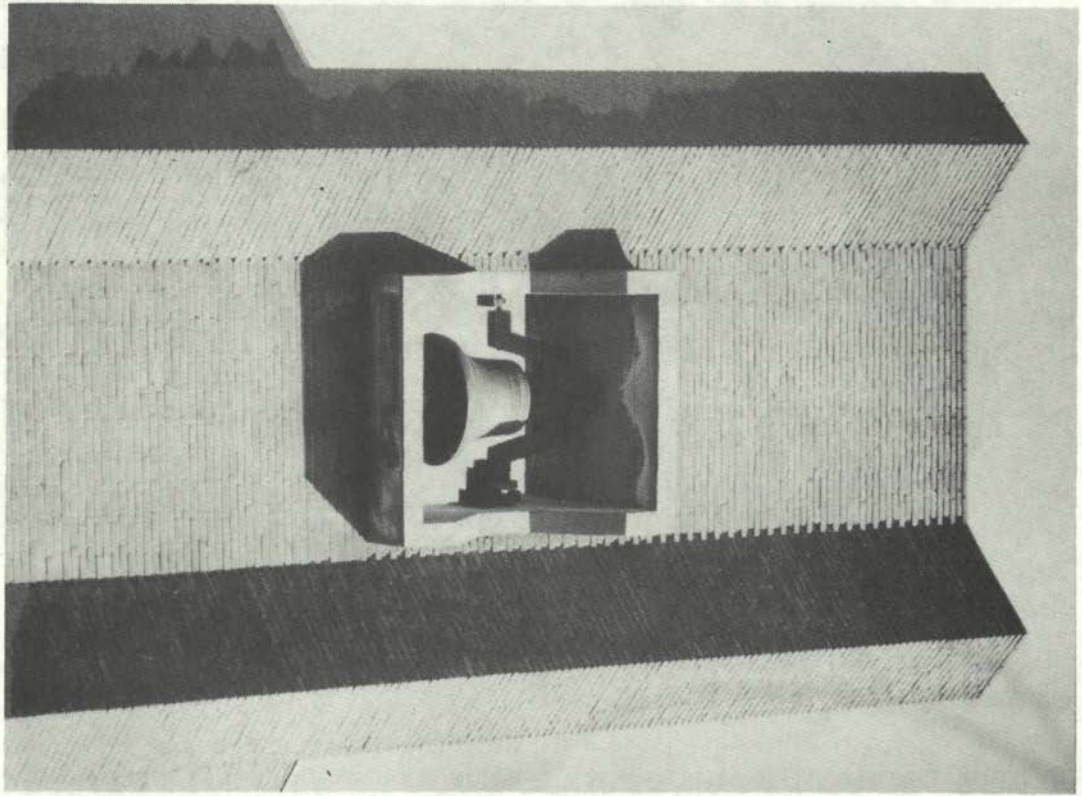

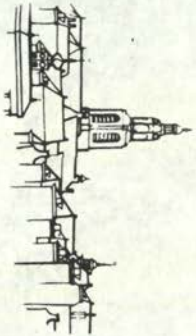

De luidstoel aan de gevel van het Kerkcentrum Holy. De klok wordt hier nog met de hand geluid! April 1988.

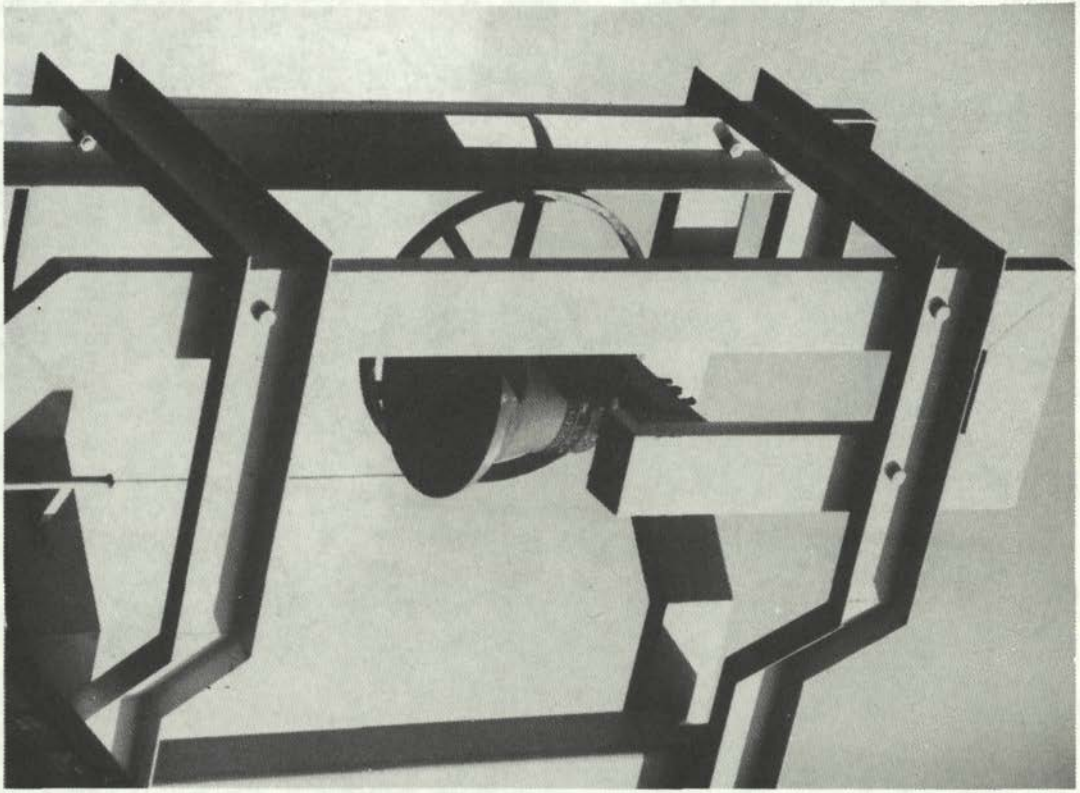

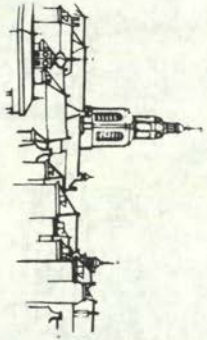

Omdat niemand kon vertellen welk opschrift er op die klok staat, is schrijver dezes zélf maar tegen het dak opgeklommen en kon toen konstateren dat de eerste regel van Openbaringen 3:20 tot opschrift dient: "Zie, ik sta aan de deur en ik klop" en "A(nno) D(ominí) 1969".
Deze klok wordt overigens nog met de hand vanuit de kerkzaal geluid!

Ichthuskerk.

In deze onder architectuur van Ir Baron van Asbeck aan de Van Maerlantlaan gebouwde Hervormde kerk werden in 1965 drie klokken geïnstalleerd. Deze klokken kregen inscripties uit gedichten van Jan Wit en kregen de namen "Geloof", "Hoop" en "Liefde". De kleinste klok, "Geloof", type E 2, heeft een diameter van 611 mm en een gewicht van 142 kg. De grootste klok, "Hoop", type B 1, weegt 338 kg en heeft een diameter van 816 mm. De middelste klok, "Liefde", type D 2, weegt 203 kg en heeft een doorsnede van 686 mm.
De inscripties, die behalve in de klokken, ook op een gedenkplaat in de hal van de kerk zijn aangebracht, luiden als volgt:

"Geloof.
En waar de weg onvindbaar scheen
mochten wij door geloof alleen
de tocht opnieuw beginnen".

"Hoop.
En dwars door de vloed
geleidt Hij de zijnen, Zijn goddelijk spoor
gaat zelfs in de zee niet teloor".

"Geloof, hoop en liefde, maar de meeste van deze is de liefde".
Toch heet de grootste klok van de Ichthuskerk "Hoop". April 1988.

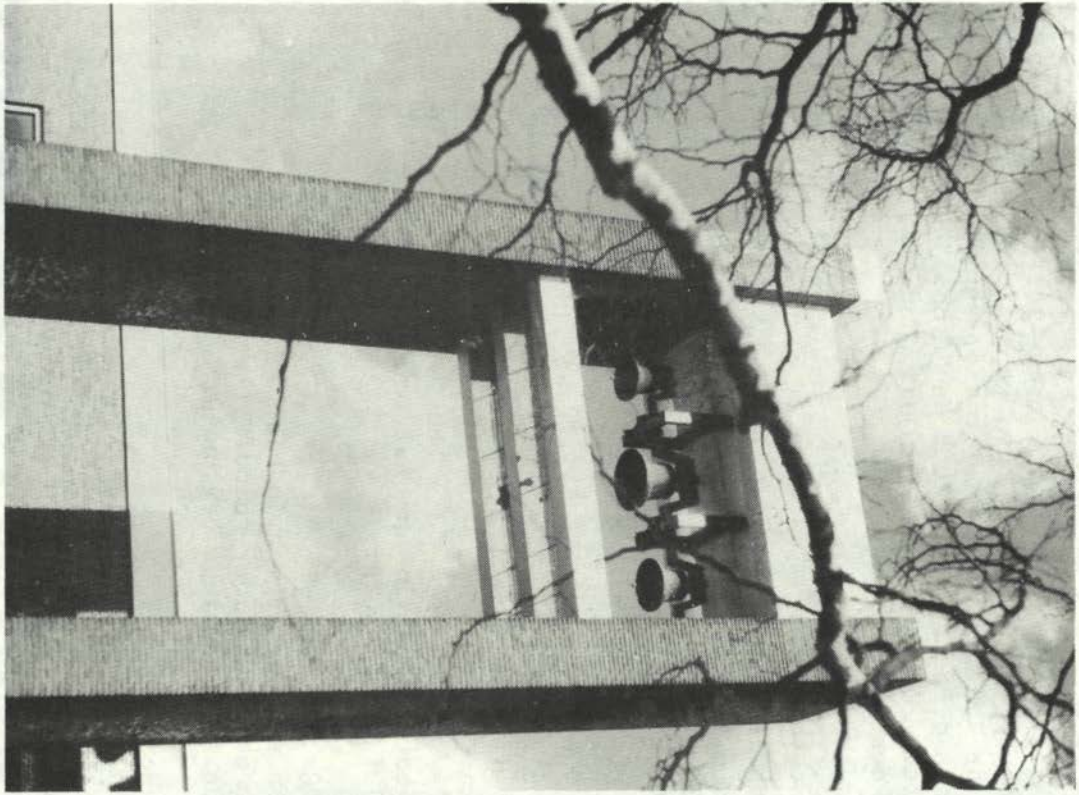

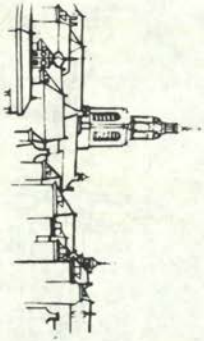

"Liefde.
Al kon ik alle talen spreken
van hemel en aarde
wanneer de liefde zou ontbreken
wat had het voor waarde".

De totale aanschafwaarde van de klokken was in 1965 11.390 gulden, welke som geheel door de Hervormde Kerkvoogdij werd betaald.

De firma Eijsbouts te Asten was zo vriendelijk een calculatie te maken van de bestaande installatie van de Ichthuskerk op basis van het prijspijl van 1988 en die luidt als volgt:

B 1	ƒ 7.311,-
B 2	ƒ 5.088,-
E 2	ƒ 3.948,-
3 klepels	ƒ 1.263,-
3 luidassen	ƒ 6.293,-
3 TWA-motoren	ƒ 6.900,-
Ophanging	ƒ 750,-
Montage + transport	ƒ 1.500,-.

De kostprijs van deze drie klokken zou dus in 1988 uitkomen op een bedrag van 33.053 gulden! [1].

Toch té pessimistisch geweest ? Hier is kennelijk gerekend op het bevestigen van een luidklokje! Het nog nieuwe kerkgebouw "Elim" aan de Insulindesingel. April 1988.

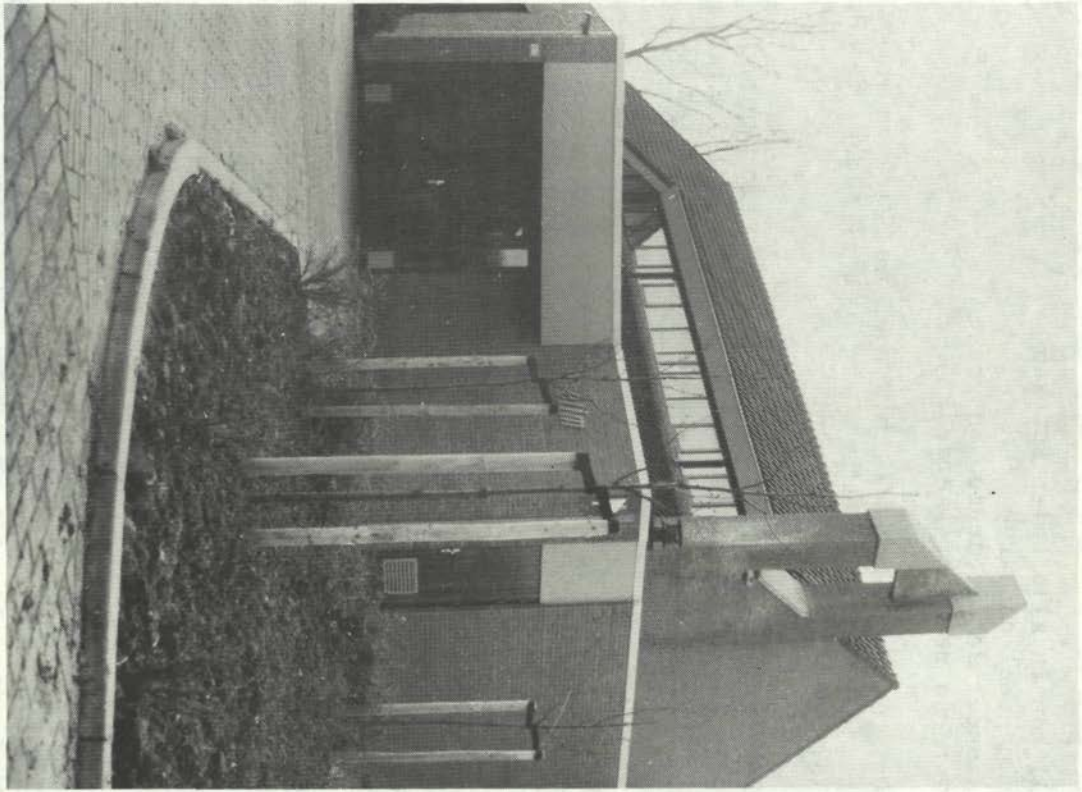

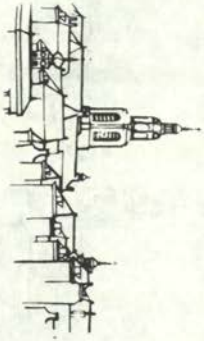

OVER LUIDEN, LUIDSTERS EN LUIDERS.

In de hoofdstukken hiervoor werd zo nu en dan al iets opgemerkt over het luiden van de klokken. Zóver is na te gaan waren er in Vlaardingen geen speciale gebruiken met betrekking tot het luiden, zoals elders bijvoorbeeld het "Sint Thomasluiden" plaats vindt. En als er al gebruiken waren, dan waren die niet specifiek Vlaardings.

Verreweg de grootste aktiviteit van de klokken was het luiden over de doden. Net zo als het afsteken van vuurwerk op Oudejaarsavond, is ook het luiden van de doodsklokken van heidense oorsprong. Het diende om de boze geesten op een afstand te houden.

Voor het luiden over de doden moest, uiteraard mag je wel zeggen, worden betaald. Maar dat deed men kennelijk niet altijd, want in 1627 besloten de Twee Gerechten dat voortaan alléén zou worden geluid als "de gerechtigheyt van de kercke" betaald zou worden. Aan onvermogenden, of aan hen die niet wilde betalen, kon het luiden geweigerd worden [1].
Het bedrag dat de nagelaten betrekkingen moesten betalen varieerde naarmate de tijd dat er geluid werd. Men luidde een eerste, tweede en een derde 'poos' of 'twee posen 't halff'. Het woord 'poos' is een (Zuidnederlandse) uitdrukking voor het enige tijd luiden van een klok voor een dode.

Bij begrafenissen van vorstelijke personen duurde zo'n 'poos' vrij lang. De duur ervan werd door de Staten van Holland vastgesteld.
Bij het overlijden in oktober 1751 van "Sijne Hoogheydt

den Doorlugsten Furst en Heer Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orangie en Nassauw", bij ons bekend als Prins Willem IV, waren de luidperioden als volgt: "agt dagen naa den anderen, beginnende met het ontfangen van deese notificatie, en nog drie dagen voor de Begraaffenisse selffs en dat driemaal des daags en telkens een uur lang". De Vlaardingers deden daar nog een schepje bovenop: de burgemeesters gaven order óók de Stadhuisklok te doen luiden [2]. Willem's begrafenis, bijzetting eigenlijk, vond overigens pas plaats op 4 februari 1752.

Een dergelijke gedragslijn werd ook gevolgd bij het overlijden van Prinses Wilhelmina, maar wel wat korter. Alleen op de dag van haar bijzetting in de Nieuwe Kerk in Delft, op 8 december 1962, luidde voor het eerst de grote naar haar genoemde klok van 8 tot 9 uur, van half één tot half twee en van 4 tot 5 uur [3]. Het ontzagwekkende geluid van deze grote klok op die sombere decemberdag heugt ons nog zeer goed.

Hoewel de schoolmeester de kerkklok luidde voor het inluiden van de vrijheid van de paardenmarkt, behoorde het tot de taak van de koster om de klokken te luiden die opriepen tot het bijwonen van de kerkdiensten [4]. Het luiden van de klok op zondag hield tevens in dat vanaf die tijd tot en met de laatste psalm van de middagkerkdienst, er in Vlaardingen geen nering mocht worden bedreven. Geen wijn, bier, brandewijn of tabak mocht worden verkocht. De vensters mochten niet zijn geopend en kramerijen mochten niet worden uitgehangen of uitstalkasten ingericht [5]. Ook mocht men in de tijd dat de kerkdienst aan de gang was géén gelagen houden. De baljuw ging op die tijd vaak door de stad en wee degenen die tóch onder een gezellig gesprek een neutje namen: drie pond boete!

Gedachtig aan het beroemde lied "Mijn naam is Roeland, ik kleppe brand ...", dachten wij dat de klokken ook wel zouden worden geluid bij brand. Maar dat was in eerste instantie niet zo en waarschijnlijk had dat een technische reden. In 1819 werd een instructie voor de torenwachter opgesteld en daaruit blijkt dat die torenwachter elke nacht op de toren moest zijn. Om het uur, na het slaan van de halfuursklok, moest hij op iedere hoek van de omgang op een trompet blazen en rond zien of hij ergens in de stad brand bespeurde. Nam hij inderdaad een brand waar dan moest hij een grote, notabene 'ligtgevende' lantaarn aan de torenomgang hangen en wel aan die zijde van de toren waar de brand was ontstaan. Daarna moest hij aanhoudend op de trompet blazen, net zolang tot hij zag dat hulp was toegeschoten [6].
Dat hij de klokken niet luidde laat zich verklaren door het feit dat die beneden hem hingen. Om voldoende kracht te kunnen ontwikkelen om ze te laten luiden, moest hij eerst weer naar de begane grond afdalen en dat betekende dat hij zijn post moest verlaten. Er kon immers ook aan de andere kant van de stad brand uitbreken en dat zou hij dan niet zien. Dat er toch wel voor brand werd geluid zullen we verderop nog ontdekken.

Langdurig geluid werd er ook bij het overlijden van een pláátselijke grootheid. Ambachtsvrouwe Alida van Ruytenburg bijvoorbeeld, werd in augustus 1678 in totaal 21 uur beluid. En in 1764 werd ambachtsheer Diderik van Leijden drie maal per dag beluid: van 7-8 uur 's morgens, van 11-12 uur 's middags en van 7-8 uur 's avonds en dat vanaf zijn overlijden op 7 november, tot daags voor de begrafenis. Tijdens de bijzetting in het familiegraf in de Grote Kerk, op 13 november, werd geluid van 's morgens 7-8 uur en daarna van 11 uur tot 's middags 5 uur. Uiteraard: handbediend! [7].

Het "doodsluiden" voor Ambachtsheer Diderik van Leijden, 1764.
En dan te bedenken dat koster Van Dijk van Kerkcentrum Holy na een kwartier luiden al een dikke arm heeft!

de Respn. Collegien en verdere vrienden bedankt,
voor de laaste Eere den overledene aangedaan,

NB. Op de tijding van het overlijden van den hoogh Ed. heer van Vlaardingen, is de volgende ordre gestelt op het luijden der klokken te weten,

Drie maal Daags, als s'Morgens
van 7 tot 8 Uuren
s'Middags van 11 tot 12 Uuren,
s'avonds van 7 tot 8 Uuren

Op de Dagh van de begrafenis,
s'Morgens van 7 tot 8 Uuren
en van 11 Uuren tot s'avonds ten
5 Uuren voor de Laaste maal,

Bij sommige begrafenissen bleven de klokken wel eens stil, heel erg stil zelfs, want het was nacht! In 1791 klaagden de kerkmeesters er over dat het gewoonte werd om bij nacht te begraven of bij te zetten, waarbij de klokken uiteraard niet werden geluid en dat scheelde de kerk aanmerkelijk in inkomsten. Maar luiden of niet: in het vervolg moest één gulden worden betaald voor het openen van het hek in de kerkmuur en 6 gulden voor het openen van de kerkdeuren [8].

Toen na de Franse overheersing in 1813 de normale orde in ons land weer terugkeerde, verzocht de burgemeester op 28 december van dat jaar, om op zon- en feestdagen zoals voorheen, de grote klok weer te laten luiden. Hij voldeed daarmee "aan het verlangen van veele ingezetenen" [9]. We zouden hieruit kunnen concluderen dat er niet, of slechts alleen met "Anna" werd geluid, wat voor reden dat dan ook gehad mag hebben. Van een Franse order op dit punt hebben wij niets kunnen ontdekken. Feit is wel dat, zoals hiervoor al opgemerkt, er wel geluid moest worden als de keizer der Fransen een overwinning had behaald.

De laatste schoolmeester die met het luiden van de klokken was belast, was R.J.van Dort, die echter wegens diefstal werd ontslagen [10] en per 5 januari 1861 werd het klokluiderschap een zelfstandige funktie.

De eerste die deze funktie waarnam was een vrouw! De weduwe Jannetje Droppert nam voor 26 gulden per jaar het zeker voor een vrouw toch wel zware luidwerk op zich [11].
In september 1866 vroeg zij 20% opslag van haar wedde, maar zij was telaat voor de begroting 1867 en moest

daarom wachten tot augustus 1867. Toch zou men trachten haar over het lopende jaar nog iets toe te leggen uit de pot 'onvoorzien' [12]. Na 12 jaar, in 1873, moest Jannetje het voor gezien houden: zij was wegens "voortdurende ongesteldheid" ongeschikt geworden voor het luidwerk [13].

Haar opvolgster, 'vrouw Bakker', beklaagde zich in begin 1874 dat zij het luiden niet alléén afkon en hulp moest hebben. Maar die hulp kostte haar 2/3 van haar jaarwedde, die inmiddels op 36 gulden was gesteld. Omdat ze dan wel erg weinig over zou houden, besloten B & W de wedde tot 50 gulden te verhogen [14]. Maar ook vrouw Bakker werd ziek. Eind oktober 1878 stuurde zij de sleutels van de toren terug en nam ontslag, zowel bij B & W als bij koster Scheper.

Naar aanleiding hiervan zocht men een geschikt persoon die 'beide bedieningen' gecombineerd kon waarnemen. Die andere bediening bleek in te houden het luiden bij brand, iets wat alleen op speciale order van de burgemeester mocht gebeuren en wat per uur werd betaald [15].

Gewoonlijk werd de klok 's morgens om 8 uur en op het middaguur geluid, maar het luiden van de middagklok werd bij het ontslag van vrouw Bakker afgeschaft. Het luiden bij brand werd opgedragen aan de weduwe Stuurman, haar zoon en haar twee dochters [16]. In november 1878 kreeg deze weduwe ook het normale luiden opgedragen en werd ook de middagklok weer geluid. Alles op een jaarwedde van 50 gulden en voor het brand-luiden 10 cent per uur [17].

In mei van het volgende jaar bedankten de vrouw en haar

dochters voor de eer. Hun werk werd tijdelijk overgenomen door de stadswerklieden [18].

Men ging opnieuw op zoek naar een luider of luidster, maar na meer dan een jaar had zich nog niemand gemeld en in samenwerking met de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente besloot men de jaarwedde te verhogen tot 100 gulden [19]. En dat lokkertje werkte: op 19 juli 1879 solliciteerde Arie Struis en hij werd benoemd per 20 juli [20]. Maar helaas: binnen een week bedankt Arie er weer voor. Het waarom komen we niet te weten. Ene Jaap Poot wilde hem wel opvolgen, maar die vroeg 100 gulden van de stad en 50 gulden van het kerkbestuur... en dat lukte hem: hij werd per 1 september benoemd. Evenals aan zijn voorgangsters werd hem duidelijk voorgehouden dat hij alleen op rechtstreeks bevel van de burgemeester voor brand mocht luiden en dat hij goed in de gaten moest houden of degene die hem de boodschap kwam brengen, wel inderdaad door de burgemeester was gestuurd [21].

Jacob Poot overleed in 1886 en voor zijn opvolging waren vier gegadigden. Jan van Galen Last, Hendrik Fousert, Gerrit van Toor en Jan Poot. Overleg met de kerkvoogden leverde op dat Van Galen Last de meest aangewezen persoon voor de funktie was. In de gemeenteraad kreeg hij dan ook 8 stemmen, tegen 3 op Fousert. Van Galen Last werd per 10 oktober 1886 benoemd, op een jaarwedde van 75 gulden uit de gemeentekas [22].

Op 19 februari 1917 werd Van Galen Last opgevolgd door Izaak Marinus Verhulst, voorzover het om het luiden voor de stad ging [23]. Het luiden van de kleine klok voor de zondagse kerkdiensten in de Grote Kerk bleef het werk van Van Galen Last. Om die reden kon deze in 1936 nog zijn

Jan van Galen Last aan de klokketouwen in de Stadstoren.

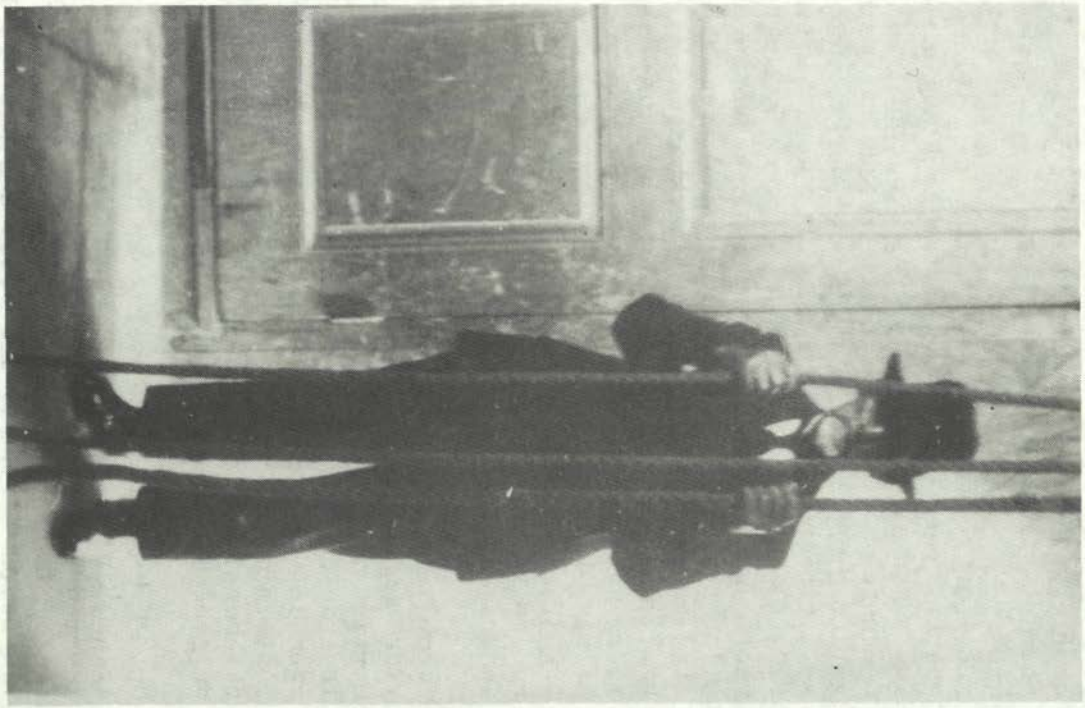

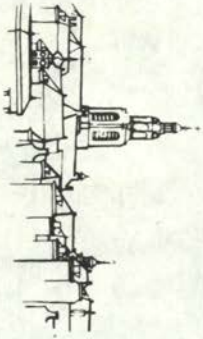

50-jarig jubileum als klokluider vieren [24]. Verhulst, timmerman-wagenmaker van beroep, werd de laatste klokluider van Vlaardingen. Door de klokkenroof in de bezettingstijd kwam hij plotseling zonder luidwerk te zitten en toen "Anna" na de oorlog terugkwam werd het luidwerk geëlectrificeerd en behoefde er alleen nog maar op een knop te worden gedrukt. Bovendien werd het luiden om 8 uur en om 12 uur gestaakt, terwijl het luiden bij brand al in 1921 was afgeschaft, daar toen de meeste brandweerlieden een alarmbel hadden en het luiden alleen maar last veroorzaakte omdat er teveel volk op de been kwam [25]. De jaarwedde van Verhulst, 175 gulden in 1930, werd aan hem doorbetaald tot aan zijn 65e jaar in 1956 en zelfs kreeg hij daarna nog pensioen. En dat was méér geld dan hij ooit met het luiden had verdiend! [26].

Het "Stadstimmerhuis" aan de Bovendayer/Westhavenkade, tegenover de Rijkestraat, bezat een fraaie zonnewijzer.

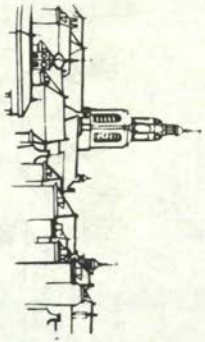

TIJDMETING EN TIJDSVERSCHIL.

Uurwerken moesten uiteraard worden geijkt om de juiste tijd te kunnen aanwijzen en de ijkmaat was uiteraard de zon. Als controle instrument op de mechanische uurwerken werden dan ook zonnewijzers gebruikt. Zo ook in onze stad. Wij kennen nog de oude zonnewijzer aan de zuidzijde van de Grote Kerk, omdat die te zien is op een steunbeer van de zuidbeuk van de Grote Kerk op de gravure van Philips uit 1743, zoals die voorkomt in de "Handvesten...". Mogelijk dateert die zonnewijzer uit 1683, want in dat jaar werd aan Jacob van Gesel 3 gulden en 10 stuivers betaald voor "het verteikenen van de Sonnewijser aan de Kerc en 't stellen van dien", alsmede aan Cornelis Ruyghrock "voor 't verwen en vergulden van de Sonnewijser" [1].
Omdat 'verteikenen', vertekenen, duidt op het veranderen van iets bestaands, kan het zijn dat een oudere zonnewijzer werd verplaatst.
In 1787 werd toestemming gegeven de zonnewijzer te repareren of te vernieuwen "zoo als dat te rade zullen worden". Later wordt er niets meer over vermeld, dus weten we niet wat er nu precies mee gebeurd is [2].

De zonnewijzer aan de kerk was overigens niet de enige in de stad. Aan de zuidgevel van het Stadstimmerhuis, dat stond op de Westhavenkade, tegenover de ingang van de Rijkestraat, zat ook een fraai exemplaar. De zonnewijzer aan de kerk ging later verloren, maar op instigatie van schrijver dezes werd in 1977, ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Historische Vereniging Vlaardingen, een nieuwe houten zonnewijzer geplaatst aan de zuidzijde van de stadstoren. Niet aan de kerk zelf, omdat

De uit 1977 daterende zonnewijzer aan de Stadstoren op de Markt.

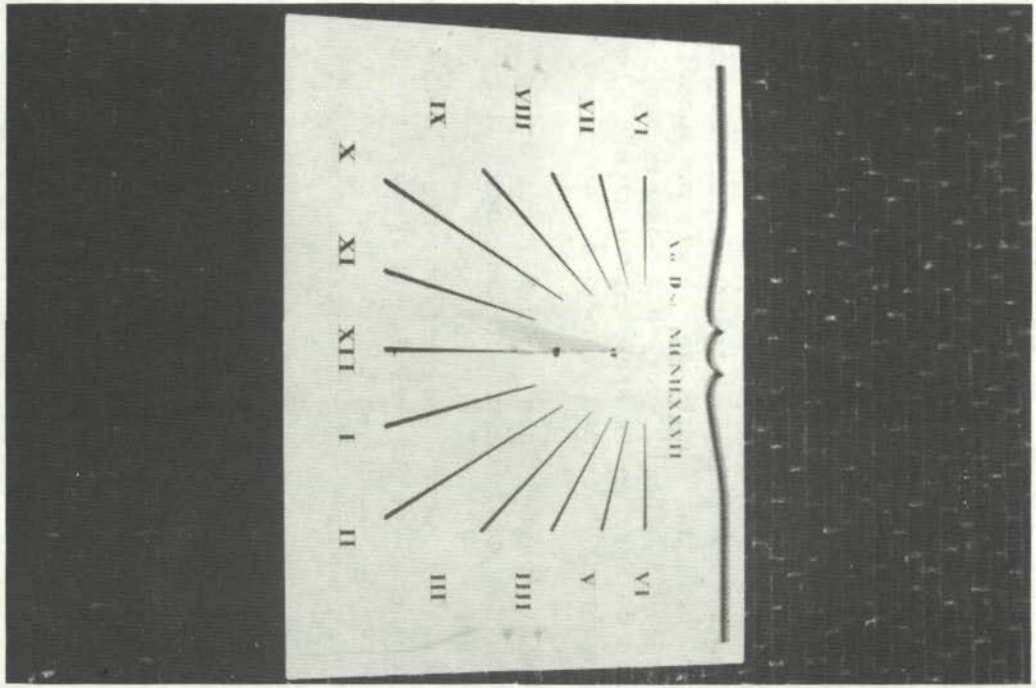

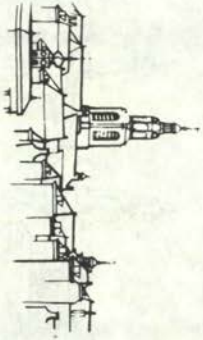

de wijzer was bedoeld als een geschenk aan de Gemeente Vlaardingen en die heeft sedert het jaar 1800 de toren in eigendom. De wijzer werd ontworpen en berekend door wijlen architect Gillis Geluk [3].

Omdat de oudste uurwerken alleen een uurwijzer hadden, moest men een hulpmiddel te baat nemen om het uur in te delen. Men gebruikte daar een zandloper voor. Als de klok sloeg dan keerde men de zandloper om en kon men, afhankelijk van de afmeting van het apparaat, het uur of halfuur onderverdelen. Soms gebruikte men meerdere zandlopers tegelijk: voor een kwartier, voor een halfuur etc. [4]. Ook in het Vlaardingse Stadhuis werden zandlopers gebruikt, zoals uit de stadsrekeningen blijkt.

Het heeft erg lang geduurd voor er een eenheid in de tijdvermelding ging ontstaan. Plaatselijk waren er verschillen, maar ook per streek, per provincie en per land. Toen er eenmaal treinen gingen rijden werd dat erg hinderlijk want het kon bijvoorbeeld in de grensstreek met Duitsland voorkomen dat men 10 minuten éérder op een bepaald station aankwam, dan men van het vorige was vertrokken! Dit alles had te maken met het tijdstip waarop de zon opkwam. Zelfs in ons vrij smalle land komt de zon in het oosten 10 minuten eerder op dan in het westen.

In 1892 ontstond een dubbele tijdrekening, omdat per 1 mei bij de Spoorwegen en bij de Post- en Telegraafdienst de West-Europesche zônetijd werd ingevoerd, terwijl plaatselijk de Amsterdamse- of Greenwichtijd bleef gelden. De zônetijd kwam erop neer dat de aarbol in 24 zônes was verdeeld, die elk een vol uur met elkaar in tijd verschilden. De Greenwichtijd werd gerekend naar de

0-meridiaan die over het Engelse Greenwich loopt. In Nederland werd dan gerekend met de meridiaan over de Amsterdamse Westertoren (5 graden oostelijker), wat een verschil van 19 minuten en 32 seconden met de Engelse tijd inhield [5]. Gedeputeerde Staten verzochten de gemeenten hun tijd te conformeren aan die in de telegraafkantoren. Maar B & W merkten op dat er een beweging op gang was gekomen die Nederland wilde aansluiten bij de Midden-Europese tijd. Zij hoopten dat die tijd al met de winterdienst in kon gaan en men besloot dan ook daarop te wachten [6].

In november 1895 liep de plaatselijke tijd nog steeds 20 minuten achter op de tijd van het Spoorwegstation. Met die twintig minuten hield men rekening als men de trein moest hebben. Sommigen hadden daarvoor zelfs een dubbele minuutwijzer voor op hun horloges. De klok in het telegraafkantoor had zelfs een rode extra wijzer, waarmee de Amsterdamse tijd werd aangegeven. Maar per publiek uurwerk verschilde de tijd ook nog eens 8 à 9 minuten en dat maakte het extra moeilijk.

Volgens het raadslid Van Dusseldorp was de gelijkstelling van de Vlaardingse uurwerken met de Amsterdamse tijd gemakkelijk te realiseren: die tijd werd namelijk elke morgen om 9 uur vanuit het Centraal-Station te Amsterdam doorgeseind. De stadsuurwerkmaker behoefde daarvoor niet eens naar het station te gaan, want hij kon gebruik maken van de telefoon in het politiebureau. Maar hier was de uurwerkmaker het beslist niet mee eens, want zíjn klokken wezen wél de Amsterdamse tijd aan en met weinig afwijkingen, maar de narigheid was dat de spoorklok meermalen beduidend werd verzet. Om dat na te gaan droeg men de politieagenten op om elke morgen om half tien 'den

spoortijd" op te nemen en dan, als de torenklok meer dan 2 minuten verschil aanwees, de stadsuurwerkmaker te waarschuwen, die dan de torenklok moest gaan verzetten [7].

Pas per 1 mei 1937 werd de Amsterdamse tijd algemeen in Nederland ingevoerd. Maar de laatste wereldoorlog zorgde ervoor dat we alsnog de Midden-Europese tijd kregen, die 40 minuten verschilt met de Amsterdamse tijd.

Het ziet er niet naaruit dat dit nog ooit zal wijzigen, hoewel er nog steeds wordt gepleit voor een tijdregeling die meer in overeenstemming is met het verloop van de dag. Men denkt dan aan een Euro-Klok, waarbij de klokken tussen 21 december en 21 juni 50 seconden sneller- en van 21 juni tot 21 december vijftig seconden langzamer zullen lopen dan nu het geval is. Er ontstaat dan een West-Europese eenheid van tijd (zonder zomertijd), waarbij de dagen natuurlijker worden ingedeeld.
Het komt er dan op neer, dat we met het eerste hanegekraai opstaan en 'met de kippen op stok' moeten gaan. Men verwacht daar voordelen van, maar het culturele leven zou er wel geheel anders uit gaan zien. 'Een avondje uit' is er dan niet meer bij, want de 'avond' heeft dan nog daglicht. Een openlucht filmvoorstelling zou dan tot de onmogelijkheden gaan behoren, want eer die kan beginnen is het nacht. Alleen de criminaliteit zou er wellicht iets door kunnen verminderen, want er zijn dan, als het eenmaal donker is, meer mensen thuis dan nu het geval is.

NOTENAPPARAAT.

Noten "Luidklokken in de Stadstoren".

1. - Handvesten, octroyen, privilegiën en regten van de Stede Vlaardingen, zoo bij de Graaven, als bij Staaten van Holland en Westvriesland vergunt of bevestigt; of door onderhandelingen, verbintenissen en overeenkomsten van de regeerders dier stede voor de poorters verkregen: Mitsgaders oude keuren en andere egte stukken daar toe betrekkelijk: benevens eene Naspeuring en Aanwijzing van de waare gelegenheid, of legging, oudheid, aanzien en ongevallen derzelver stede. 's-Gravenhage, 1771; bladz.162 en volgende en met name in de "Naspeuring en Aanwijzing" daarin, bladzijde LIX. (Hierna te noemen: "Handvesten...").

   - Nadat wij deze veronderstelde reden voor de aversie tussen Vlaardingen en Schiedam hadden neergeschreven, vonden wij in de inleiding op de Gids voor Vlaardingen 1930, van de hand van J.H.van Linden van den Heuvell het volgende: "... In triomph hebben de plunderaars de torenklok mee naar Schiedam genomen, waar ze een plaats gekregen en tot heden behouden heeft in den Kerktoren. Waarschijnlijk ligt in deze geschiedenis de oorzaak van een langdurige veete tusschen Vlaardingen en Schiedam, welke veete door het moderne verkeer is uitgewischt, maar tot ongeveer 1890 aanleiding gaf tot groote kloppartijen op den dijk tusschen de inwoners van beide steden".

2. Albert Brouwer en Ingena Vellekoop. Spaans benauwd;

strijdende Geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied, 1568-1575. Vlaardingen, 1984. Bladz. 55.

3. "Handvesten...", bladz.163.

4. - Archieven Stad Vlaardingen (ASV), inv.nr 150. Attestatieboek.
- Archief Hoogheemraadschap Delfland, inv.nr 1556.

4a. In Schiedam vonden we over het werken "op de klok" een duidelijke ordonnantie:
"Den 12 juni 1573 is bij de 24rade geaccordeert en datter eene bij de Burgemeesteren gecommitteert en aangenomen zal mogen worden, tot lasten van de stede, omme voortaan des morgens ten 4 uuren ofte later, na gelegentheid des tijds, mitsgaders des middags ten 12 uuren en 's avonds na het uytgaan van den dag, een klokke in de kerk te luyden of doen luyden, omme daarmede werkluyden ende arbeidsgezellen, een teken en regel van waarschouwinge te geeven van te werk te gaan en weder daar van te scheyden". (Oud-Archief Schiedam, Extract uit de Resolutiën ter Secretarie der Stad Schiedam vanaf 19 aug.1561, inv.nr 31, fol.4v)

5. ASV, inv.nr 105, Stadsrekeningen, folio 31 verso.

6. - Jacob Corneliszn Byeman, schepen 1562-1571,1573-1577,1580,1581-1582,1599-1600,burgemeester 1578-1579,1584-1587,1589,1594-1598,1601-1602,thesaurier 1588,1599,1600.
- Dirck Willemszn Cleynenbouff,schepen 1576-1577,-1579,1581,1583,1584,1586-1589,1601,burgemeester 1578.
Beiden zijn in 1602 aan de pest overleden.
(Bron: J.H.van Linden van den Heuvell en J.Hoogendijk Kzn. De Regeering van Vlaardingen. Den Haag, 1913.)

7. ASV, inv.nr 105, Stadsrekeningen, fol.52v/53.

8. AS Schiedam, Extract uit de Resolutiën ter Secretarie der stad Schiedam, vanaf 19 aug.1561, inv.nr 31, fol. 10.

9. G.van der Feist. Geschiedenis van Schiedam. Schiedam, 1975, bladz. 52.

10. - "Handvesten ...", bladz.163, noot 5, 2e helft en bladz. 421, noot 1.
- M.C.Sigal, De Vlaardingse Klokken. In: Uit Vlaardings verleden, nr 45, bladz.2.
- Ingekomen stukken Gem.bestuur van Vlaardingen, 25 nov.1942,nr 683/2
- Correspondentie Gemeente Archivaris, 30 juli 1942, nr 9/18.
- Idem, 11 okt.1956, nr 301.
- Idem, 27 sept.1966, nr 186.

11. Ferd.Timmermans. Luidklokken en Beiaarden in Nederland. Amsterdam, 1944 (Heemschutserie, deel 33). bladz.40.

12. L.J.Meilink-Hoedemaker, Luidklokken en speelklokken in Delft. Dissertatie, 1985; onder meer bladz.125

13. M.C.Sigal. Aangehaald werk.
Wij hebben de afmetingen van de klokken aangehouden zoals die in dat artikel worden genoemd. In andere bronnen worden steeds andere afmetingen en gewichten opgegeven, zoals:
1942: gewicht 340 kg. in: Ingekomen stukken Gem.bestuur, 16 dec. 1942, nr 683.10.
1946: diameter 82 cm, gewicht 360 kg in: Archief Gemeentewerken (AGW), 14 mei 1946, inv.nr 20, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubriek-nr 80/4.

1948: diameter 82 cm, hoogte 66 cm, gewicht ca 260 kg in: AGW, 1 dec.1948, inv.nr 136, rubrieknr 80/9.

14. ASV, inv.nr 1, Resoluties Vroedschap, bladz.105.

15. - "Handvesten...", bladz.420, 19 jan.1601. Authorisatie voor geldlening door de Staten van Holland.

16. ASV, inv.nr 105, Stadsrekeningen, fol.50v.

17. a.v., fol.58v.

18. - M.C.Sigal. Aangehaald werk.
Ook in: Stadsarchief, Historisch-Topografische Atlas, nrs T 363/C 207 en 208 GF (Aftekeningen van de klokken op ware grote door M.C.Sigal).
- "Handvesten...", bladz.163, noot 5.

19. - Cornelis Gerritszn de Lange, schepen 1602,1604,-1607, burgemeester 1603,1609,1610-1612, thesaurier 1608. Overleden 1612.
- Gerrit Janszn Broek, schepen 1621, burgemeester 1619,1620,1622-1626, thesaurier 1627. Overleden 1633.
(Bron: J.H.van Linden van den Heuvell en J.Hoogendijk Kzn. Aangehaald werk.)

20. - "Handvesten ...", blz.420.
- Oud-archief Gemeente Vlaardinger-Ambacht tot en met 1813, inv.nr 84 (is afschrift uit 1604).

21. Archief a.v., inv.nr 448.

22. M.M.Doornink-Hoogenraad, Deventer klokgieters en hun gieterij. In: Verslagen en mededelingen Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 57e stuk; 2e reeks, 33e stuk (1941), bladz.77-99 en Bijlage XIII.
(Ons in vriendelijke medewerking ter beschikking gesteld door het Stadsarchief Deventer).

23. M.C.Sigal, a.w., bladz.2.
Andere bronnen geven: 1942: 1840 kg. 1946: 1820 kg, diameter 144 cm. 1950: 1820 kg.

24. Meilink-Hoedemaker, a.w., bladz.8.

25. ASV, inv.nr 82. Stukken betreffende het verbouwen van kerk en toren. Bestek voor het timmerwerk, 1745.

26. Matthijs A.Struijs. De Vlaardingse toren van David van Stolk. In: Historisch Jaarboek Vlaardingen, 1977. bladz.101.

27. ASV, Ingekomen stukken Gem.bestuur, 25 nov.1922, nr 683/3; 28 nov.1942, nr 683/4; 10 dec.1942, nr 683/8.

28. GAV, Handschriftenverzameling, nr 730.

29. ASV, Ingekomen stukken Gem.bestuur, 16 dec.1942, nr 683/10.

30. ASV, a.v., 28 juli 1943, bijlage bij nr 683/8.

31. ASV, a.v., 25 juni en 3 juli 1945, nr 584/1 en 2.

32. ASV, a.v., 19 juli 1945, nr 683/17.

33. ASV, a.v., 28 juli 1945, nr 683/18.

34. - ASV, a.v., 16 nov.1945, nr 683/24; 19 dec.1945, nr 683/27.
- Nieuwe Vlaardingsche Courant, 24 dec.1945.

35. ASV, Ingekomen stukken Gem.bestuur, 22 nov.1945, nr 683/25.

36. Nieuwe Vlaardingsche Courant, 25 dec.1945.

37. - a.v., 4 jan.1946.
- GAV, Bibliotheek nr 7 F 189.

38. Notulen Gemeenteraad. Buitengewone vergadering 31 aug.1948, agenda nr III, bladz.277.

39. AGW, inv.nr 136, Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 7, dd.19 nov.1948.

40. a.v., rubrieknr 80, nr 8.

41. - a.v., juni/nov.1950, inv.nr 160, rubrieknr 80.
- Ingekomen stukken Gem.bestuur, 14 okt.1949, nr 691/106.

42. Corr. Gemeentearchivaris, 16 aug.1979, nr 290.

43. - Met "de vrijheid van de paardenmarkt" wordt bedoeld dat misdadigers tijdens de paardenmarkt vrij waren van gerechtelijke vervolging.
- ASV, inv.nr 105, Stadsrekeningen, fol.39.

44. ASV, inv.nr 106, Stadsrekeningen, folio's 19; 58v; 59; 59v; 97v; 139v en 196.

45. ASV, inv.nr 107, Stadsrekeningen, fol.46.

46. ASV, inv.nr 106, Stadsrekeningen, fol.59.

47. ASV, inv.nr 112, Stadsrekeningen. Dit betreft de rekening over 1701, maar die werd pas in 1703 vastgesteld. De Koning-Stadhouder overleed echter in 1702.

48. ASV, inv.nr 477. Minuten van afkondigingen 1812-1813.

49. a.v., 1 dec.1813.

Cor Don, stadsbeiaardier van 1950 tot 1978 en "zijn" carillon.

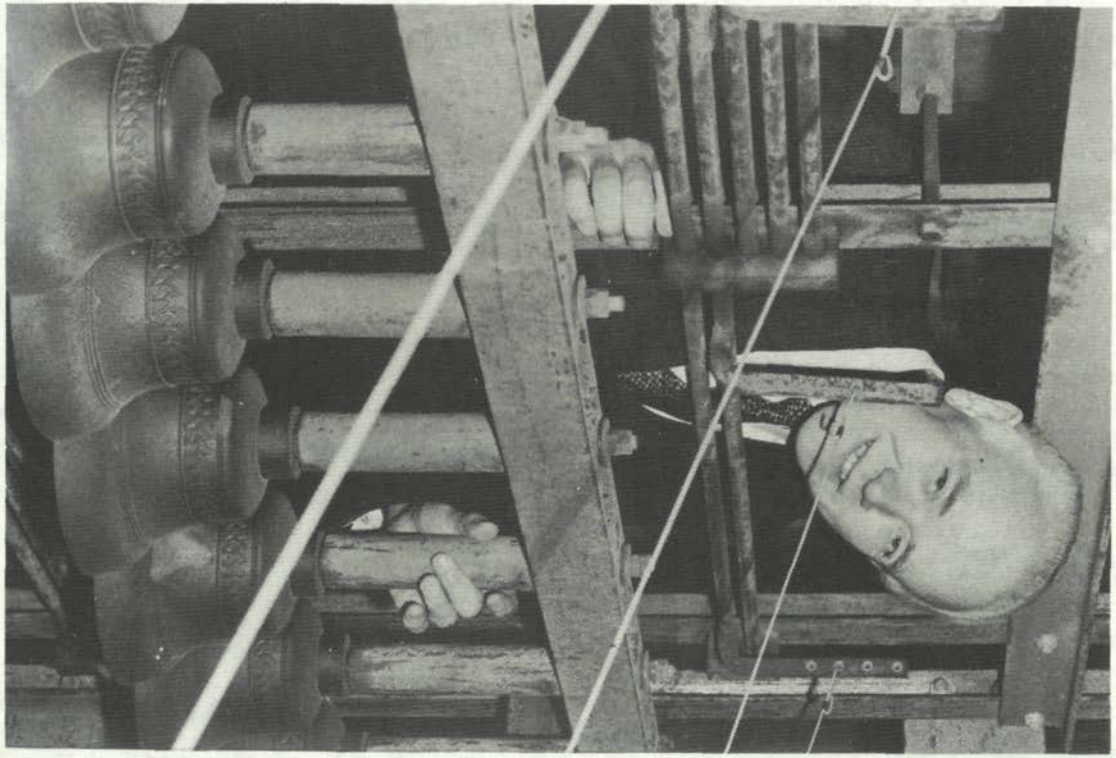

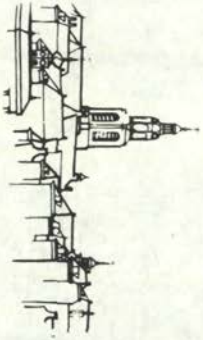

Noten "Oranje Carillon".

1. M.C.Sigal. Een carillon ? Overdruk uit: "De Luistervink", van 15 juni 1945. GAV, Bibliotheek, 12 E 118.
2. Notulen Buitengewone vergadering van de Gemeenteraad, 31 aug.1948, agendanummer 3, bladz.277.
3. GAV, Bibliotheek 7 F 31. Folder fondsenwerving.
4. Voorstel van B & W aan Gemeenteraad, 21 sept.1948, nr 691/8, bladz.256.
5. AGW, inv.nr 160, Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 2.
6. a.v., inv.nr 160, rubrieknr 80, nr 6 en 11.
7. a.v., inv.nr 160, rubrieknr 80.
8. a.v., inv.nr 160, rubrieknr 80, nr 12.
9. Cor Don werd op 1 november 1950 benoemd tot stadsbeiaardier van Vlaardingen. Zijn belangstelling voor carillons dateerde uit 1937, toen hij in Schiedam dicht bij de St.Janstoren woonde, waar de bekende beiaardier Ferd.Timmermans vaak op het carillon van die toren speelde. In 1942 ging Don dan ook bij Timmermans in Rotterdam lessen volgen. Na een jaar moest hij echter daarmee ophouden omdat ook Rotterdams laatste carillon, dat van het stadhuis, door de bezetter werd geroofd. Op basis van zijn lessen kon Cor Don zich na de oorlog toch in laten schrijven bij de Koninklijke Beiaardschool te Mechelen in België, waar hij op 15 juli 1953 het diploma verkreeg. Inmiddels was hij al sedert 1948 assistent van Timmermans, waarna in 1950 zijn

benoeming in Vlaardingen volgde. Na de pensionering van Timmermans werd hij in 1956 ook in Schiedam benoemd. Toen Leen 't Hart er in Rotterdam ook mee ophield werd Don ook daar benoemd.
Op 12 juni 1978 bereikte Cor Don de 65-jarige leeftijd en nam afscheid als stadsbeiaardier van de drie steden. Op 29 maart 1981 werd hij geëerd met de eremedaille in goud, verbonden aan de Orde van Oranje Nassau. In hetzelfde jaar, op 21 juli, kwam hij plotseling te overlijden. In zijn nagelaten papieren bevinden zich nog een aantal beiaardcomposities van zijn hand, alsmede de composities voor het speelwerk. (Archief Cor Don, inv.Bovée, nr 32 en 33).
Opvolger als stadsbeiaardier van Vlaardingen werd Addie de Jong, een leerling van Leen 't Hart, die in 1966 zijn diploma verkreeg aan de Nederlandse Beiaardschool te Amersfoort en tot op heden de funktie vervult.
(Bron: L.J.M.Bovée. Inleiding op de inventaris van het archief van Cor Don, 1982. GAV).

10. AGW inv.nr 189, ingekomen en minuten van uitgaande stukken.

11. a.v., inv.nr 189, rubrieknr 80.

12. a.v., inv.nr 202, rubrieknr 80.

13. a.v., inv.nr 202, rubrieknr 80.

14. Voorstel van B & W aan de Gemeenteraad, 19 dec. 1967, bladz.31.

15. AGW, inv.nr 160, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 8; inv.nr 176, idem, rubrieknr 80, nr 10; inv.nr 189, idem, rubrieknr 80,

nrs 7-7a; inv.nr 202, idem, rubrieknr 80, nr 13a.

16. a.v., inv.nr 160, rubrieknr 80, nr 18.

17. a.v., inv.nr 189, rubrieknr 80, nr 7.

18. a.v., inv.nr 202, rubrieknr 80, nr 16.

19. Zoals C.Roelofs, Gaston van den Bergh en Ferd.Timmermans, die allen het diploma behaalden aan de beroemde beiaardschool te Mechelen in België. Ook de Vlaardinger H.de Ligt had vergunning om het carillon te bespelen.

20. AGW, inv.nr 202, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubriek 80.

21. a.v., inv.nr 202, rubrieknr 80, nrs 4 en 12.

22. a.v., inv.nr 189, rubrieknr 80.

23. a.v., inv.nr 160, rubrieknr 80, nr 15.

24. - Notulen Gemeenteraad, vergadering 4 maart 1954, bladz.195.
- AGW, inv.nr 218, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 3.

Noten "Stadhuisklokken".

1. ASV, inv.nr 105, Stadsrekening over 1580, fol.46v, 7e post.
2. a.v., fol.51v, 6e t/m 10e post.
3. a.v., fol.52, 3e post.
4. C.Keizer vermeldt in zijn boekje "Geschiedenis van het stadhuis van Vlaardingen" op bladz.7 dat het stadhuis in 1586 gereed kwam. Het "cooperen scheepken op het stadhuystoornken" waarmee hij het stadhuis gereed acht, wordt echter al in de rekening over 1582 genoemd! (ASV, inv.nr 105, Stadsrekening over 1582, fol.61).
5. ASV, inv.nr 105, Stadsrekening over 1582, fol.60v.
6. a.v., fol.64.In de stadsrekening over 1601 wordt voorts nog gesproken over een betaling "vant mangelen van des roupersbecken", het bekken van de stadsomroeper dus. En ook over "'t vermangelen van het half-achtendeel van de stadsmeter". (ASV 106, fol.108v en 110v).
7. AS Schiedam, inv.nr 232,Rekeningboek, fol.33.
8. a.v., fol.61 en 61v..
9. a.v., fol.102v e.v.
10. Dr E.Wiersum. De Geschut- en Klokkengietersfamilie Ouderogge. In: Tijdschrift Oud-Holland, jrg 1923-1924, bladz.83. Van dezelfde auteur: Nog eenige werken van Johannis Ouderogge. In: idem, jrg 1925, bladz.189. (Beide artikelen in vriendelijke medewerking ter beschikking gesteld door het Stadsarchief Rotterdam).

11. ASV, inv.nr 109, Stadrekening over 1649, uitgaven.
12. Zie noot 10 en 29 bij "Luidklokken in de stadstoren".
13. ASV, inv.nr 112, Stadrekening over 1695, juni 6 en december 22.
14. a.v., Stadsrekening over 1696, uitgaven.
15. ASV, inv.nr 3, Resoluties Vroedschap, fol.19v.
16. ASV, inv.nr 359, Stadsrekening over 1800, uitgaven.
17. ASV, voorl.inv.Bovée, nr 1975, Kennisgeving, nr 346.
18. AGW, inv.nr 30, nrs 5 en 13.
19. Zie noot 10 bij "Luidklokken in de stadstoren".
20. ASV, ingekomen stukken Gem.bestuur, 28 juli 1945, nr 683/18.
21. ASV, ingekomen stukken Gem.bestuur, 16 nov.1945, nr 683/24; 19 dec. 1945, nr 683/27.
22. Het Vrije Volk, 6 april 1977.
23. ASV, ingekomen stukken Gem.bestuur, 17 dec.1946, nr 683/31.
24. AGW, inv.nr 160, rubrieknr 80.

Noten "Visbankklokken".

1. Zie tekening in: M.C.Sigal. De Visbank. Overdruk: Nieuwe Vlaardingsche Courant 1 en 8 sept.1950, bladz.2.

2. Het lijkt ongelofelijk, maar schrijver kon in eerste instantie niet ontdekken wat "smakken" inhield. Een toevallig bezoek aan het Gemeentemuseum te Maassluis bracht de oplossing: in de historische afdeling van dat museum staat namelijk een smak-apparaat opgesteld! Ook in het Zakkendragershuisje te Schiedam blijkt zich zo'n apparaat te bevinden.

3. ASV, inv.nr 54, Resolutie van de Heren van de Wet, 5 nov.1735.

4. In 1946: 60 kg, diameter 32 cm.

5. - Archiefsprokkels. Medegedeeld door M.C.Sigal Jr, nr 93: De klokken van de Vischbank. 1934.
   - M.C.Sigal. De Visbank. Overdruk: Nieuwe Vlaardingsche Courant 1 en 8 sept.1950. Bladz.2.
   - Het gewicht werd in 1946 opgegeven als 80 kg, met een diameter van 43 cm.

6. De laatste mogelijkheid is een veronderstelling van de schrijver en berust op geen enkele bron.

7. Dr E.Wiersum. De Geschut- en Klokkengietersfamilie Ouderogge. In: Tijdschrift Oud-Holland, jrg 1923-1924, bladz.83. Van dezelfde auteur: Nog eenige werken van Johannis Ouderogge. In: idem, jrg 1925, bladz.189.

8. ASV, inv.nr 92, Kasboek van Burgemeesteren, 2 mei 1795.

9. Ingekomen stukken Gem.bestuur, 5 dec.1942, agenda nr 683/5.
10. a.v., 19 maart 1946, agenda nrs 683/28 en 29.
11. a.v., juni 1947, agenda nr 683/32.

Noten "Klokken Nieuwe Kerk".

1. Notulen Gemeenteraad, vergadering 30 okt.1913, blz.354.
2. AGW, inv.nr 30, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 13.
3. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 11. Aantekening op de opdrachtbrief aan Gebr.van Bergen, 31 juli 1914.
4. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 15.
5. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 20.
6. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nrs 22 en 23.
7. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13.
8. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 26.
9. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 28.
10. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 29.
11. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 4.
12. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 49.

Noten "Klokken Joh. de Doperkerk".

1. Correspondentie Gemeentearchivaris 1943, nr 9/12.
2. a.v., 1943, nrs 9/13 en 14.
3. "Het Nieuwe Dagblad", 17 dec. 1948. (Knipsel: GAV, Bibliotheek VII 428).

Noten "Stadsuurwerken en stadsuurwerkmakers".

1. ASV, inv.nr 44, Resoluties van de vroedschap, fol.15r.
2. ASV, a.v., 28 mei 1621, fol.14.
3. ASV, inv.nr 305, Rekeningen van de kerkmeesters, uitgaven 1662.
4. - ASV, inv.nr 60, Poorterboek, fol. 116: "Den 8 October 1621 is poorter geworden Cornelis Willemszn Clockestelder". Idem, fol.29 "Cornelis Willemszn Clockestelder is tot meter en stoter beëdigd op den 8 Octobris 1621".
   - RAV, inv.nr 98, Transporten van onroerende goederen, fol. 235, 8 juni 1637.
5. AS Schiedam, inv.nr 232, Rekeningboek, fol.23.
6. ASV, inv.nr 304, Resolutie van Twee Gerechten, 14 mei 1779.
7. ASV, inv.nr 303, Resolutie van Twee Gerechten, 26 maart 1695.

8. - ASV, inv.nr 306, Rekeningen van de kerkmeesters, uitgaven 1695, 1696 en 1697.
- Op de mogelijkheid van het aanbrengen van een slinger werden wij gewezen door de heer E. Krenkel, die het uurwerk heeft gerestaureerd.

9. - Bernardus van der Cloesen (Clouse) Jr, werkte ca 1753 in Leiden. Hij werd daar in 1753 benoemd tot opzichter van de Accademietorenklok en de Leidse sferen. In 1750 construeerde hij een slingeruurwerk en herstelde het demonstratieplanetarium in het Rijksmuseum voor de geschiedenis der Natuurwetenschappen in Leiden.
(Bron: Enrico Morpurgo. Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300. Amsterdam, 1970. Bladz. 28).

- Dirk Faas werkte ca 1772 eveneens te Leiden. Volgens het poorterboek van die stad was hij afkomstig uit Cleyn-Brogal in het land van Luik in het tegenwoordige België.
(Bron: Morpurgo, a.w., bladz.42).

10. ASV, inv.nr 304, Resolutie van Twee Gerechten, 15 jan.1778.

11. - ASV, inv.nr 309, Rekeningboek van de kerkmeesters, 1778, uitgaven.

- Arent Vijgh werkte ca 1770 te Rotterdam. Van hem is bekend een klok in stijl Lodewijk XV in de deuromlijsting van zijn patriciërshuis aan de Leuvenhaven aldaar en verder een staande klok met scheepjesmechaniek.
(Bron: Morpurgo, a.w., bladz.136).

12. ASV, inv.nr 309, Rekeningen van de kerkmeesters, uitgaven 1780.

13. ASV, inv.nr 304, Resolutie van Twee Gerechten, 1791 nov.16.

14. ASV, inv.nr 518, Register van huwelijken voor huwelijkscommissarissen. Pion trouwde 2e: 28 april 1776 Jannetje van der Hoeven. Op 17 mei 1781 kocht hij een huis aan de westzijde van de Hoogstraat.

15. ASV, inv.nr 118, Stadsrekening over 1779, uitgaven aan ambachtslieden.

16. a.v., over 1780 en volgende.

17. ASV, inv.nr 309, Stadsrekening over 1794, uitgaven.

18. ASV, Archieven ná 1813, Stadsrekening over 1814, fol.70.

19. Register van overlijden, 1821, nr 48, 19 juni 1821.

20. - ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1821, fol.56.
- Schieke wordt "Horlogemaker, wonende te Maassluis" genoemd in de overlijdensakte van zijn zoon Johan Daniël. Register van overlijden, 1832, nr 110, 13 aug.1832.

21. ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1822, fol.52.

22. Register van overlijden, 1826, nr 129, 22 sept.1826.

23. ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1826, fol.62v en 63.

24. ASV, Archieven na 1813, Volkstellingsregister 1830.

25. ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1830, fol.75.

26. ASV, Archieven na 1813, Volkstellingsregisters 1830 en 1840.

27. - ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1840, fol.64; Volkstellingsregister 1840.
- Archieven van de Hervormde Gemeente te Vlaardingen ca, inv.nr 33, Lidmatenboek: ingekomen van Sommelsdijk 1839, vertrokken naar Schiedam 1847.

28. ASV, Archieven na 1813, Stadsrekening over 1847, fol.72.

29. a.v., over 1852.

30. Notulen Burgemeester en Wethouders (Not.B & W), 13 nov.1852.

31. a.v., 13 nov.1852, nr 606.

32. a.v., 8 jan.1853.

33. a.v., 22 jan.1853.

34. a.v., 23 sept.1854, nr 441.

35. Notulen Gemeenteraad, 10 nov.1854, nr 441 en 523, fol.108v-109.

36. Not.B & W, 30 sept.1854.

37. Notulen Gemeenteraad, 10 nov.1854, nr 441 en 523, fol.108v-109.

38. Not. B & W, 13 okt.1855.

39. a.v., 29 nov.1856, nr 312 en 313.

40. a.v., 11 dec.1858.

41. - a.v., 16 juni 1866.
- Ingekomen stukken Gemeentebestuur, 14 juni 1866, nr 137.

42. Not. B & W, 16 jan.1866.
43. a.v., 29 dec.1866.
44. a.v., 30 dec.1868.
45. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, 2 jan.1869, nr 2.
46. Not. B & W, 6 febr.1869.
47. a.v., 17 maart 1869.
48. a.v., 29 dec.1869.
49. a.v., 22 jan.1870.
50. Notulen Gemeenteraad, 31 jan.1870.
51. Not. B & W, 6 jan.1872.
52. a.v., 30 okt.1872.
53. a.v., 28 dec.1872.
54. a.v., 4 jan.1873.
55. a.v., 25 april 1877.
56. - Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 257, 3 sept.1877.
    - Bevolkingsregister Vlaardingen 1850-1880.
57. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 358, 7 dec.1878.
58. Not. B & W, 28 nov.1878.
59. a.v., 7 dec.1878 en 4 jan.1879.
60. a.v., 8 dec.1879.
61. a.v., 19 febr.1879.
62. Notulen Gemeenteraad, 21 febr.1879.

63. Vermoedelijk Fr.Caminada, die in ca 1880 in Rotterdam werkzaam was (Morpurgo, a.w., bladz.23). (Volkes wordt hierin niet genoemd).

64. Not. B & W, 1 maart 1879.

65. a.v., 2 juni 1880.

66. a.v., 9 juni 1880.

67. a.v., 12 juni 1880.

68. a.v., 16 juni 1880 en 3 juli 1880.

69. a.v., 17 juli 1880.

70. Notulen Gemeenteraad, 30 juli en 4 aug.1880.

71. Not. B & W, 21 aug.1880.

72. a.v., 15 en 25 sept.1880.

73. - a.v., 11 dec.1880.
- Bevolkingsregister Vlaardingen 1860-1880.

74. Not. B & W, 29 dec.1880.

75. a.v., 16 febr.1881.

76. a.v., 19 febr.1881.

77. Notulen Gemeenteraad, 15 dec.1882.

78. Not. B & W, 19 dec.1885,3 dec.1887,21 dec.1892.

79. a.v., 7 nov.1896.

80. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 963/1, 15 nov.1902.

81. a.v., nr 55/1 en 55/2, 13 jan.1903.

82. a.v., nr 464a, 1 mei 1903.

83. a.v., nr 563, 2 juni 1903.

84. a.v., nr 563, 2 juni 1903.

85. a.v., nr 598, ultimo 1908.

86. a.v., Raadsbesluit dd.22 dec.1908, vastgesteld 23 jan.1909.

87. AGW, inv.nr 25, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 51, nr 2.

88. a.v., inv.nr 25, rubrieknr 51, nr 3.

89. Nieuwe Vlaardingsche Courant, 16 okt.1909.

90. AGW, inv.nr 25, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 51, nr 7.

91. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 128/1, 5 maart 1910.

92. AGW, inv.nr 30, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 13.

93. Notulen Gemeenteraad, vergadering 19 maart 1914, bladz. 354 en ingekomen stukken, bladz.86.

94. AGW, inv.nr 30, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 13, nr 1.

95. Notulen Gemeenteraad, vergaderingen 19 maart, 4 juni en 16 juni 1914.

96. AGW, inv.nr 30, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 13, nrs 5, 8 en 13.

97. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 4.

98. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 11.

99. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 19.

100. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 34.

101. a.v., inv.nr 30, rubrieknr 13, nr 49.

102. Not. B & W, agenda nr 358, 19 en 26 febr.1915.

103. AGW, inv.nr 30, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 13.

104. a.v., inv.nr 33, rubrieknr 13, nr 12.

105. a.v., inv.nr 33, rubrieknr 13, nr 13.

106. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 384, sept.1917.

107. AGW, inv.nr 81, Klapper op de agenda 1923, letter K en inv.nr 56, nr 63.

108. a.v., inv.nr 84, Klapper op de agenda 1927, letter K.

109. a.v., inv.nr 62, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, nrs 330 en 368.

110. a.v., inv.nr 62, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, nr 651.

111. a.v., inv.nr 91, klapper op de agenda 1934, letter K.

112. a.v., inv.nr 92, klapper op de agenda 1935, letter K.

113. a.v., inv.nr 99, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 6.

114. a.v., inv.nr 122.

115. a.v., inv.nr 99, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 13.

116. a.v., inv. nr 228, indicateurs op de ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1940, letter K.

117. a.v., inv.nr 235, indicateurs op de ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1947, letter K.

118. a.v., inv.nr 122 ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80.

119. a.v., inv.nr 122, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80.

120. a.v., inv.nr 122, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 5.

121. a.v., inv.nr 122, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 6.

122. a.v., inv.nr 122, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 7.

123. a.v., inv.nr 122, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 10.

124. Ingekomen stukken Gemeenteraad, agenda nr 712/3, 1948, Voorstel. Bladz.302.

125. AGW, inv.nr 36, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 12.

126. Uitgaande stukken Gemeenteraad, agenda nr 556/71, 10 dec.1956.

127. AGW, inv.nr 160, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, rubrieknr 80, nr 17.

128. Ingekomen stukken Gemeenteraad, 1971, agenda nr 241, bladz.419.

129. a.v., 1973, nr 20, bladz.27.

130. Rotterdams Nieuwsblad Nieuwe Waterweg, 25 april 1985.

131. Vriendelijke mededeling van Ing.Post, Gemeentewerken Vlaardingen.

Noten "Voorm.Raadhuis Vlaardinger-Ambacht".

1. Archief Gemeente Vlaardinger-Ambacht, inv.nr 830, Stukken betreffende het raadhuis.
2. Ingekomen stukken Gemeentebestuur, agenda nr 683/3, 25 nov.1942, nr 683/4, 28 nov.1942, nr 683/8, 10 dec.1942.
3. a.v., bijlage bij nr 683/8, 28 juli 1943.
4. a.v., nr 683/16, 3 juli 1945.

Noten "Bethelkerk".

1. Archief Gemeente Vlaardinger-Ambacht, inv.nr 1368.
2. Matthijs A.Struijs. Beth-El: Huis Gods. In: De Bethelkerk. Ontstaan, ontwikkeling en toekomst. Vlaardingen, 1980. Bladz.10.
3. AGW, inv.nr 189, rubrieknr 80, nr 12 en inv.nr 160, rubrieknr 80, nr 9.

Noot "Rehobothkerk".

1. Notulen Gemeenteraad, vergadering van 7 november 1957, bladz.884.

Noten "Pniëlkerk".

1. Nieuwe Vlaardingse Courant, 18 september 1957.
2. Notulen Gemeenteraad, vergadering van 7 november 1957, bladz. 884.

Noot "Immanuelkerk".

1. AGW, inv.nr 218, rubrieknr 80, nr 7.

Noot "Willibrorduskerk".

1. - Nieuwe Vlaardingsche Courant, 30 juli 1967.
   - A.J.Kremers. Geschiedenis van de Rooms Katholieke Parochie 2. In: Tijd-Schrift van de Historische Vereniging Vlaardingen, nr 34, jan.1986. Bladz.29

Noot "Heilige Geestkerk".

1. A.J.Kremers. Geschiedenis van de Rooms Katholieke Parochie 2. In: Tijd-Schrift van de Historische Vereniging Vlaardingen, nr 34, jan.1986. Bladz.31.

Noot "Emmaüskerk".

1. - Kerkbode van de Gereformeerde Kerk van Vlaardingen, 21 jan.1967.
   - Nieuwe Vlaardingsche Courant, 14 jan.1967.

Noot "Sionkerk".

1. "Onze Bode", Kerkblad van de Gereformeerde Gemeente, 1975,1976 en vriendelijke mededeling van de heer J.Don.

Noot "Kerkcentrum Holy".

1. Kerkbode Gereformeerde Kerk van Vlaardingen, 1969.

Noot "Ichthuskerk".

1. Vriendelijk mededeling van scriba de heer W.Oldenburg, na onderzoek gedaan door kerkvoogd de heer G.Meyer.

Noten "Luiden, luidsters en luiders".

1. - ASV, inv.nr 303, fol.18, Resoluties Drie Gerechten.
   - ASV, inv.nr 2, fol.30, Resoluties Vroedschap. 6 en 11 jan.1627
2. - ASV, inv.nr 5, Resoluties Vroedschap, 30 okt.1751.
   - ASV, inv.nr 72, fol.13, Memorieboek van Burgemeesteren, 28 jan.1752.
3. Nieuwe Vlaardingsche Courant, 28 nov.1962.
4. ASV, inv.nr 303, Resoluties Kerkmeesters, 26 maart 1695.

5. ASV, inv.nr 53, fol.402, Keurboek, 31 okt.1678.
6. ASV, Archieven 1813-1945, voorl.inv.nr 1899, Keurboek.
7. Archief Ambachtsheren van Vlaardingen, inv.nr 32.
8. ASV, inv.nr 304, Resolutie van Twee Gerechten, 16 dec.1791.
9. ASV, Archieven 1831-1945, voorl.inv.nr 460, Afschriften van uitgaande stukken 1813, nr 610/23.
10. Bastiaan Maat. Mijn levensloop. Vlaardingen, 1982. Bladz. 13 en 79.
11. Notulen Burgemeester en Wethouders, 5 jan.1861.
12. a.v., 22 sept.1869.
13. a.v., 10 mei 1873.
14. a.v., 7 jan.1874.
15. a.v., 30 okt.1878.
16. a.v., 2 nov.1878.
17. a.v., 16 nov.1878.
18. a.v., 7 mei 1879.
19. a.v., 4 juni 1879.
20. a.v., 19 juli 1879.
21. a.v., 19 en 26 juli en 27 aug.1879.
22. - Ingekomen stukken Gemeentebestuur, 21, 23 en 25 sept.1886.
    - Notulen Gemeenteraad, 25 sept.1886, bladz.356 en 7 okt.1886, bladz.195.
    - ASV, Archieven 1813-1945, Register van Personeel, Bladz.67.

23. ASV, Archieven 1813-1945, Register van Personeel, bladz.199.

24. Nieuwe Vlaardingsche Courant, 10 oktober 1936.

25. C.W.Verhulst. De Vlaardingse brandweer. Ruim 400 jaar strijd tegen de rode haan. In: Historisch Jaarboek Vlaardingen 1986, bladz.93.

26. Vriendelijke mededeling van zijn zoon, de heer C.W.Verhulst.

Noten "Tijdmeting en tijdsverschil".

1. ASV, inv.nr 305, Rekeningboek van de Kerkmeesteren, uitgaven 1683.

2. ASV, inv.nr 304, Resolutie van Twee Gerechten, 10 mei 1787.

3. De heer Geluk berekende deze zonnewijzer aan de hand van de eerste druk van het boek "Zonnewijzers aan en bij gebouwen in Nederland" door J.C. van Citters-Eymers, Zutphen, 1972.
   In 1984 verscheen van dezelfde hand en met medewerking van M.J.Hagen een vermeerderde 2e druk. Hierin wordt betreffende de Vlaardingse zonnewijzer van 1977 opgemerkt "...De zonnewijzer hangt zo laag dat hij 's zomers schuil gaat achter de hoge boomkruinen. Ogenschijnlijk is hij ook niet geheel correct" (!). (Bladz.163).

4. C.Spierdijk. Klokken en Klokkenmakers; zes eeuwen uurwerk 1300-1900. 5e druk. Amsterdam, 1976. Bladz.18 e.v.

5. ASV, Archieven 1813-1945, Afschriften van verzonden brieven, 1892 juni 15, nr 431.

6. Notulen Gemeenteraad, vergadering van 20 april 1892, bladz.99 e.v.
(Deze zaak dreigde ook nog een competentiekwestie te worden. Een brief van Gedeputeerde Staten was gericht aan "Het Gemeentebestuur". Was dat het college van B & W of de Gemeenteraad ?)

7. Notulen Gemeenteraad, vergadering 28 nov.1895. Bladz.308.

8. C.Spierdijk, a.w.

Verantwoording illustraties.

Pagina's 8 en 12: Roel Dijkstra.

Pagina 120: Ter beschikking gesteld door de fam.Roeloffs te Delft.

Pagina's 24,38,50,52,62,78,80,96,136,138,142,144,145, 146,148,149,150,152 en 154: Matthijs A.Struijs.

Overigen: Verzamelingen Stadsarchief.

LEDEN WERVEN LEDEN!

Geeft u dit en voorgaande Tijd-Schriften en ook de fraaie Historische Jaarboeken eens ter lezing aan uw familie, vrienden en kennissen die nog geen lid zijn van de Historische Vereniging Vlaardingen. In de meeste gevallen zal dat tot resultaat hebben dat u onderstaande bon voor hen kunt invullen!!

hierlangs afknippen

Voor de betaling van de contributie wordt een acceptgiro-kaart toegezonden. Als welkomstgeschenk ontvangen nieuwe leden, zolang de voorraad strekt, het laatst verschenen Tijd-Schrift, anders een voorgaand nummer.

hierlangs afknippen

Ondergetekende,

.....

Adres

.....

Postcode en woonplaats

.....

geeft zich hierbij op als lid van de

HISTORISCHE VERENIGING VLAARDINGEN

tegen een contributie van ƒ 28,- per jaar.

Datum: .....

Handtekening:

Nog geen lid van de

HISTORISCHE VERENIGING VLAARDINGEN ?

Maar wel geïnteresseerd in publikaties zoals dit Tijd-Schrift ?

Invullen en opsturen van onderstaande kaart zorgt ervoor dat u de verenigingspublikaties, zoals Historisch Jaarboek en Tijd-Schrift, als lid krijgt toegezonden!

Als briefkaart frankeren

HISTORISCHE VERENIGING VLAARDINGEN

Ledenadministratie

Hazelaardreef 65
3137 CG VLAARDINGEN

HISTORISCHE VERENIGING VLAARDINGEN

Secretariaat	: Dhr C.Hart Prins Bernhardlaan 12 3135 JB VLAARDINGEN tel. 010 - 4347063
Postgiro	: 750978 t.n.v.penningmeester
Ledenadministratie	: Mevr. W.v.d.Velden-van Hees Hazelaardreef 65 3137 CG VLAARDINGEN tel. 010 - 4742214
Verkoop losse uitgaven	: Dhr W.C.den Breems Arnold Hoogvlietstraat 69 3134 CB VLAARDINGEN tel. 010 - 4346864
Redaktie-adres Tijd-Schrift	: Dhr F.W.Assenberg Riouwlaan 63 3131 NK VLAARDINGEN tel. 010-4342896